वात्स्यायन काम सूत्र व्याख्या

# कन्दर्पचूडामणिः

५०७

प्र.नं.

८६

७२

नं ४८ कंदर्पचूडामणी

१

श्रीरामचंद्राय नमः ॥ अरुणापि दक्षकोपाद्भक्त्यनुरक्तेषु सानुरागेव ॥ कल्याणाय जग
सा दृष्टिः श्रीकालभैरवस्यास्तु ॥ प्रणमत रहसि सतृष्णं दृष्टं स्मरशास्त्रपारगं विज्ञाः ॥ पीयू
षादपि मधुरेऽधरबिंबे गोपकन्याभिः ॥ मंत्री वसंतसमयो यस्य च राजीवमोचनाराज्यं ॥ वाहा म
लयसमीरः पंचशरो सौ नृपो जयति ॥ ॥ वंशः कंसद्विषइव जयति वघेलस्य भुजां मान्यः ॥ च
अजघन्यो स्ति जगत्सां यस्मान्नृभूपालः ॥ ॥ प्रादुर्बभूव वंशे तत्र श्रीशालवाहनो नृपतिः ॥ इंदु
मरंदबिंदुर्यस्य यशः पुंडरीकस्य ॥ ॥ भिन्नस्य शीतमहसः सुषिरं लक्ष्मेति मन्यते लोकः ॥ विधु
रैर्यदीयविधुरैर्निशि निहतैर्भास्करभ्रांत्या ॥ ॥ प्रादुर्बभूव तस्माद्वीरः श्रीवीरसिंहाख्यः ॥ यस्य य
शोंबुजकोशेः स्थाशमकरंदबिंदवस्ताराः ॥ ॥ यस्य करेण करादिह समरे तिपुसूपचारणाधिपतेः ॥
दानांबुसंगशोभा सौतिशयाकुंठितामुडिति ॥ ८ ॥ वीरस्तदंगजन्मा प्रतिभटपूतनातमस्विनीभानुः ॥

कस्य तो ५ कं

४

श्रीवीरभानुनामाधिपतिरभूद्भुजाज्जगति॥९॥श्रुत्वापि वीरभानोर्दानकथा नेह जातलज्जानि॥ वक्षो
पलपशुभावाद्दैवततरुधेनुरत्नानि॥१०॥कामादप्यभिरामो भीमादपि बाहुशालिनां मान्यः॥ कर्णा
दपि च वदान्यो जयति सुतो रामचंद्रोऽस्य॥११॥श्रीरामेणारब्धे दाने गजवाजिनोमुर्खैक्येन॥ वक्रा न
नो गणपतिर्भीत्याभूत्तुंबुरः खचरः॥१२॥राजोचितगुणसीमाभीमावरजादिहाधिको धनुषि॥ तनयो
विनयसमुद्रो जयतितरां वीरभद्रोऽस्य॥१३॥विद्यायां सुरगुरुरिव सौंदर्ये पंचबाणतोप्यधिकः॥
दाने कल्पतरोरयमुपमेयस्तेन केनेह॥१४॥चूडामणिं स्मृतिभुवो ग्रंथं श्रीपंचबाणशास्त्रे सौ॥ वा
त्स्यायनानुरुध्यं कुरुते कुतकाच्चहृद्वृत्तिः॥१५॥कामागमानुसारिणि मनसिजचूडामणाविह ग्रंथे॥
अधिकरणे प्रथमेस्मिन्प्रथमोध्यायो विधीयते प्रकटः॥१६॥लक्षं त्रिवर्गशासनेमध्यायानां प्र
जापतिश्चक्रे॥ सृष्ट्वा प्रजास्समस्तास्तासां स्थितये समस्तस्य॥१७॥एकं देशं चक्रे पृथगिह ध

रा

र्मधिकारिकं मतिमान्॥ अर्थाधिकारिकं गुरुरमरपतेः कामसूत्रं तु॥१८॥ नंद्यध्यायसहस्रं
कृतवां संक्षेपमस्य चार्थेन॥ पंचभिरध्यायशतैरौद्दालकिरादरात्कृत॥१९॥ बाभ्रव्यः पांचा
लस्साधारणसांप्रयोगिकप्रमुखैः॥ संचिक्षेप तदर्थानधिकरणैस्सप्तभिर्मतिमान्॥२०॥ अ
ध्यर्थशतमस्मिन्नध्यायानां प्रकृतिं तस्मात्॥ षष्ठं दत्तकनामा वैशिकमेकं पृथक्चक्रे॥२१॥
भार्याधिकारिकं किल गोनर्दीयः स्मरागमाचार्यः॥ घोटकमुखः पृथक्कांकन्यासंयुक्तकं कृतवान्॥२२॥
चारायणः प्रसंसाधारणमेव केवलं कृतवान्॥ चक्रे सुवर्णनाभः सांयोगिकमेवमभेदेन॥२३॥ औपनि
षदिकं चक्रे कुचुमारो मारदर्शने स्पष्ट॥ संग्राहे पारदारिकमादरतो गोणिकापुत्रः॥२४॥ एवं खंडशएताः
कृतयः प्रोत्सन्नास्तत्र किमपि किं चित्रं॥ सम्यग्ज्ञानविरहितो नहि लोकः सज्जते क्वापि॥२५॥ बा
भ्रव्यस्य कृतादपि न ज्ञानं कामतंत्रतत्त्वस्य॥ महदिदमिति नाध्येतुं यस्माच्छक्यं नृणामेतत्॥२६॥
एवं स्मरागमीयं मत्वोच्छेदं जगद्धिते युक्तः॥ वात्स्यायनः प्रचक्रे सूत्रं कामस्य संक्षिप्य॥२७॥

महतादुरधिगमं तदृष्ट्वा महतां च ताः कृतीस्सुकृती॥ श्रीवीरभद्रदेवः सोद्योगः कामशास्त्रे-
सौ॥२८॥ वात्स्यायनानुरुध्यानर्थानिह पुष्पधन्वनो भिमतान्॥ श्रीवीरभद्रमतिमानार्यावृत्ते
न संतनुते॥२९॥ अधिकरणे प्रथमेस्मिन् शास्त्रे साधारणाह्वये पंच॥ अध्यायाः परिदिष्टाः शास्त्रो
दित संग्रहः प्रथमः॥३०॥ तदनु त्रिवर्गसिध्धिर्विद्योद्देशस्ततः परं तस्मात्॥ वृत्तं नागरिका-
णां दूतीकर्मविमर्शनं पश्चात्॥३१॥ अधिकरणांतरविषयास्तेष्वध्यायाश्च संख्यया सहि-
ताः॥ ज्ञेयाः प्रत्यधिकरणं नेहातस्ते निरूप्यंते॥३२॥ श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमबाणशासना-
नुसृते। साधारणेधिकरणे प्रथमोध्यायः कृतस्सांगः॥३३॥ ॥श्रीवीरभद्रकृतिना मनसिजचूडा
मणाविह ग्रंथे। क्रियतेध्यायः प्रकरः प्रथमाधिकृतिद्वितियोसौ॥१॥ अर्थान्विद्यादीनिह बा
ल्ये सेवेत यौवने कामं। तदुपरि धर्ममोक्षं समयविभागं त्रिवर्गस्य॥२॥ अनपेक्ष्यैव च समयाना-
युर्नियमानवेक्ष्य या विबुधः। अन्योन्यानभिघेतं सेवेतार्थादिकान्वर्गान्॥३॥ प्राग्विद्याभ्यस-

तीयो ३

३

नादिहसंतनुयात्कामसेवनं नैव। मन्वादिभिरभियुक्तैर्विहितं तद्ब्रह्मचर्येण ॥४॥ केवलकामवश्
हे प्रक्षीणार्थो न चानुयात्कामं। धर्मं चेति तदर्जुनरक्षणनिरतो भवेल्लोकः ॥५॥ धर्मानाचरणे ख
लु कामैरर्थैः क्व वास्ति संयोगः। कामकलानाचरणे वैयर्थ्यं स्यात्तयोरेव ॥६॥ सेवेतास्मात्त्रितयं नै
वाभिभवेत्त्रेषु कस्यापि। धर्मक्रियाल्पतायाः शूद्राणां गौरवं कामे ॥७॥ राज्यस्यार्थवशत्वादर्थ
प्राधान्यमाचरेद्राजा। इति वात्स्यायनहृदयं नन्वर्थो राज्ञ एवेति ॥८॥ यागादयोऽदृष्टतया लौकिक
मानस्य गोचरा नैव। तस्य प्रवर्त्तनं यद्धर्मो सौ कथ्यते लोकैः ॥९॥ मांसादिभक्षणानां दृष्टार्थानां नि
वृत्तिरपि शास्त्रात्। धर्मः कथितो विदुषा बोधस्तस्य श्रुतिप्रभृतेः ॥१०॥ न च संदिग्धफलत्वादारंभो
नैव यज्ञदानादेः। अभिचारादिवद्देषां श्रुतिमूलत्वात्फलावधृतेः ॥११॥ विद्याभूम्यादीनामर्जनमेत
स्य वर्धनं चार्थः। वात्स्यायनेन कथितं तस्य ज्ञानं वणिक्प्रभृतेः ॥१२॥ अर्थः कामाधीनः किमि
ह हतेनेति के च नाचार्याः। आवश्यकी प्रवृत्तिः पुरुषस्यार्थार्थमित्यन्ये ॥१३॥ श्रोत्रादीनाम

र्थेस्वेस्वेयास्युःप्रवृत्तयस्तरसाः।तांवात्स्यायनमुनिनाकामेसामान्यतःकथिताः॥१४॥स्पर्शा
नुभवप्रभवोयंपुरुषार्थोविशिष्यतेन्यस्मात्।कामःसतुप्रधानंमदनोदयइध्यमाम्नातं॥१५॥न्
श्रीमल्लक्ष्मणदेवःकथयतितत्रैवतंचवैशिष्ट्यं।यत्रोभावपिभोग्यौभोक्तारौचैवनिर्दिष्टौ॥१६॥सुख
महवस्त्रादिभवंभोक्तुःपुरुषस्यकेवलंभवति।आयामनंजनानामत्रतुयुगपद्द्वयोःप्रथितं॥१७॥कु
भितंलक्षणमन्यैर्यातिदंबाललालनाचरणे॥पितुरिवतत्रानंदोभवतिनकिंलालनीयस्य॥१८॥
लीलायामिहयस्यांभवतितरांपुष्पधन्वनोनुसृतिः।सेहनिगदिताकामोमतमेतद्वीरभद्रस्य॥१९॥
दृ[illegible]ष्ट्वादशवदनादेःकामासक्त्यातथामहाऽनिष्टं।तादृशमेवनकुर्यान्ननुकामंनाचरेद्देव॥२०॥त
त्प्रतिपत्तौहेतुर्मनसिजसूत्रंचनागरासंगः॥समवायेहनयोरिहपूर्वोज्ञानेगरिष्ठस्यात्॥२१॥धर्मे
भवंतुविद्यायेनविनातानजायतेबोधः॥संतुतथार्थेहेतोरस्योद्बोधोयतःशास्त्रात्॥२२॥कामे
तुतिर्यगादेव्रशास्यकथंतावबोधविधुरस्य॥भवतियथारूतिरेवंस्यादन्येषांस्वतस्सिध्या॥२३॥

तस्मान्नशास्त्रतस्स्वयंकामोखिललोककाम्यमानेपि॥इतिकेचिदाहुराचार्याः नैतद्वात्स्यायनोमनुते॥२४॥
परतंत्रापरयुक्तानिरूपायासाधुसंप्रयोगस्य॥रतिरेतत्प्रतिपत्तिश्शास्त्रादीनायतोभिमता॥२५॥प
शुपुत्वनाद्वत्तुशास्त्रीणामास्तामपार्थकंशास्त्रं॥ऋतुकालावगतिःखलुशास्त्रादेवस्मरानुगुणा॥२६॥
यदिशास्त्राभिमतानांबोध्यानैवास्त्युपायजालानां॥नेहसुखायसमर्थःसम्यक्क्रांतोपिकांतायाः॥२७॥
भवतुचबीजविसर्गःशास्त्रोपायंविनैवकेषांचित्॥आनंदस्यविशेषोभवतिपुनस्संप्रयोगेन॥२८॥
श्रीवीरभद्रकृतिनाशास्त्रेस्मबाणशासनानुसृते॥साधारणेधिकरणेरचितोध्यायोद्वितीयोसौ
॥२९॥ ॥परिखाकृतिभुजवैभवभग्नप्रतिभूपवैभवेनेह॥विशदःक्रियतेऽध्यायःप्रथमाधिकृते=
स्तृतीयोसौ॥१॥सहितान्यैशास्त्रग्रंथैःपुरुषोधीयीतकामसूत्राणि॥विद्यानामनुपघ्नन्कालान्
धर्मस्यचार्थस्य॥२॥प्राग्यौवनाच्चयुवतिःप्रत्तासापत्युराशयादेवं॥स्त्रीभिःशास्त्राग्रहणाः

५

ष्ठ निरर्गलाद्द्वयदोर्द्वयविध्वस्तवैरिदर्पेण॥ आरभ्यते चतुर्थोऽध्यायः कामागमस्यासौ ॥१॥ स्वस्थो चि-
तैरुपायैर्विद्यावाना प्य संपदं पुरुषः॥ वर्णाश्रमागतां वा चेधावा स्याद्गृहस्थो सौ॥२॥ विप्रः प्रतिग्रहर्था-
राजा जयजानसंपदां पात्रं॥ क्रयविक्रयेण वैश्यः शूद्रो निर्वेशनातो धनिकः॥३॥ अधिगम्यं गार्हस्थ्यं वृ-
त्तं वर्त्तेन नागरानुगतं॥ नगरादावुपरचयेद्देवगृहं शोभनं स्वस्य॥४॥ सति संभवे विरचयत्सुधया सुधये-
व शुध्ध्यया श्वेतं॥ मंदिरमस्यानंतरमुद्यानं कारयेद्रुचिरं॥५॥ विलसन्मरंदतुंदिलमधुपरवोन्निद्रमन्म-
थोल्लासं॥ लीलाकुलकोकिलकलनिस्वनवर्धितानंदं॥६॥ कुर्यात्क्राममपि वाजीकोकद्वंद्वस्फुरत्तनारं-
म्यां॥ मंदानिलचलवीचिंचंचलकमलोल्लसन्नयनां॥७॥ परिपूरितविषमाशुगतूणीराः पुष्पसंप-
दा परया॥ रचयेदस्यास्तटमुवि मंटपविधये लतावितताः॥८॥ वापीमध्ये मंडपमुचितं ग्रीष्मोपयोगिली-
लायां॥ रचयेद्धरितो हिमितं शीकरपाटच्चरैः पवनैः॥९॥ वासभवनं दक्षिणमुविमुक्ताफलजालवल्लु-
रुल्लोला॥ उत्फुल्लफुल्लनिकरा पुष्करिणीर्कांक्षिता कापि॥१०॥ ज्वलदुज्ज्वलप्रदीपैः कालागरुधूपधूम

दालोकैः॥वासगृहंरचयेदिहरुचिरंकर्पूरपुष्पाद्यैः॥११॥वासगृहस्यचमध्येविततवितानोपशोभिते-
देशे॥शय्यारुचिरास्तरणाकरणीयातोषदामनसः॥१२॥अन्यैरप्युपकरणैश्शीतलजलपर्णपूग
संभारैः॥संभावयेद्गृहंतन्मन्मथमनसःप्रमोदाय॥१३॥उद्दीपनंस्मृतिभुवोयद्यद्यद्वास्वरंजनेशक्तं॥-
तत्तत्सर्वंरचयेत्किंबहुनाभाषितेनेह॥१४॥शयनीयस्यचभागेरचयेत्सिंहासनस्थलंशिरसः॥तस्मि
न्नेवचभागेरचनीयावेदिकाश्लक्ष्णा॥१५॥इत्थंकामानुगुणंवामाहृदयस्यचानुकूल्येन॥रचये
न्निवासभवनंसंनिधिविलसद्वनोपवनं॥१६॥कुर्यात्सदंतकाष्ठःप्रातरिहोत्थायतत पानियताः॥अ
नुलेपनंसधूपंकियदादद्यात्तथामाल्यं॥१७॥सालक्तकादिरूदयन्मुखवासोवीक्ष्यदर्पणेवदनं॥कु-
र्यात्कार्यमतंद्रोनि[illegible]स्नानादिकानियताः॥१८॥प्रातःक्रियाःक्रियाज्ञैरुदितादशचात्रभेदतोविदि
ताः॥पक्षेऽहीनेहीनेनूनास्तास्संतुकामेन॥१९॥नस्यासंरतकक्षःस्वेदस्ततंभवेत्तथाभूयान्नू
पूर्वपरिंगयोरिहभोजनमुक्तंबाह्य ॥२०॥चारायणस्तुकथयतिसायंसमयेपिभोजनंप्रथितं॥कृ

६

6

तमध्यंदिनकृत्यो भुंजीत प्रेयसीसहितं ॥२१॥ शुकशारिकाप्रलापनमथ युद्धं मेषकुक्कुटप्रभृतेः ॥ अन्या
श्चापि च निचये क्रीडाः कलयाय थायोग्यं ॥२२॥ विटपीठमर्द्दनयतान्व्यापारांस्तान्वि दूषकस्याथ ॥ दिव
से शैय्या च तथा स्याद पराह्णे विहारोथ ॥२३॥ स्यादयमुचितो गोष्ठ्यै विरचितसम्यक्प्रसाधनस्यास्य ॥ त
तदनंतरकर्त्तव्यं वात्स्यायनभाषितं कलये ॥२४॥ संगीतकं प्रदोषे प्रासेतस्य प्रसाधिते भवने ॥ अभिसा
रिकाप्रतीक्षणातीक्ष्णमाप्तसहायः सुखं रचयेत् ॥२५॥ प्रेषणमिह दूतीनामथवा स्वयं नायको गच्छे
त्तस्यास्स विधेनुगता नानोपायैर्वशीकार्या ॥२६॥ अथिदुर्दिनमभिसरणे निरतानां नष्टभूषणानां
तु ॥ स्वयमारचयेन्मंडनमथवा मित्रेण कारयेदुचितं ॥२७॥ इति वीरभद्रकृतिना व्याख्याता होरात्रस
सताते न ॥ सांप्रतमभिधीयंते संभूयक्रीडितानीह ॥२८॥ व्यसनोत्सव गुरुपूजा यात्राकरणं च दैवतप्रभृतेः ॥
(!) संमस्याक्रियते यदि घटानिबंधस्तथा कथितः ॥२९॥ वेश्याभुवने सदसि च भवने चैतेषु कस्यचिदचरे ॥ रूपै
तुल्यप्रबोधवयसां समविद्याशीलवित्तानां ॥३०॥ अनुकूलैरालापैः पण्यस्त्रीभिस्सहासनं गोष्ठी ॥ का

व्यस्तमस्याचैषांकलासमस्याचतत्रोक्ता॥३१॥लोकानामिहकांतास्संपूज्यास्तास्तथोज्वलायाश्च॥
प्रीतिस्तोमाएवंभवंतिकिलहारितास्सम्यक्॥३२॥अन्योन्यस्यगृहेवापानंकथितंसुरासवप्रभृतेः॥
विविधफलाद्युपदेशंवेश्यायायाअंततःस्वस्य॥३३॥एतेनैवनिरूपितमुद्यानेयानमत्रविस्तारः॥वा=
स्यायनानुरुध्यःक्रियतेश्रीवीरभद्रदेवेन॥३४॥पूर्वाह्णेहृतभूषास्तुरगानारुह्यवेश्ययासहिताः॥
प्रतिचारकैरनुगतागच्छेयुःशोभनोद्यानं॥३५॥दैवलिकीरथयात्रायत्नादनुभूयतत्रयुध्यानि॥कुक्कु
टमेषप्रभृतेःपश्यंतोस्यास्तथाप्रेक्षाः॥३६॥कुर्वीतशुभचेष्टाःस्समयानोक्षिप्यचेयताक्रियतः॥उद्या
नभोगचिह्नैस्सहिताःप्रसंव्रजेयुस्ते॥३७॥एतेनैवनिरूपितमस्तयाहेवपुष्करिण्यादौ॥गमनंज=
लक्रीडायैश्रीमद्भगवतेतेजसांधाम्नि॥३८॥हृतसमयैरिहपुरुषैःपक्षंतेचाधमासनिर्यातो॥कस्मिंश्चि
न्नियतेहनिसृजतिसभांभारतीभवने॥३९॥दद्युःप्रेक्षणमेकेयेअपूर्वास्तेकुशीलवास्सम्यक्॥पूजांतेचल
भेरन्नियतांतस्मादितिप्येन्हि॥४०॥दर्शनमथवोस्सर्गोनिजेच्छयास्याच्चतःपरंतेषां॥आगतैर्वश्चपूज्या=
हृतसमवायास्फुरद्विषयं॥४१॥कुर्याद्यपक्षरात्रिंसुखरात्रिःसाचकथ्यतेलोके॥ऐकंकाजागरयाकौ=

६

7

मुधास्तन्न निर्दिष्टं ॥४२॥ सुवसंतकोत्र शास्त्रे भवति वसंतस्य वासरः प्रथमः ॥ विरामवादिकां सरस्या वि
शमुक्तिः कीर्तिता लोके ॥४३॥ मदनार्थिताम्रकुसुमैरवतंसे वप्रभंजिका प्रोक्ता ॥ अभ्यूषखादिकैवं ज्ञा
तव्याग्रथतःपरतः ॥४४॥ अन्योन्यं जलसेकः पानीयक्ष्वेडिकेरिता विबुधैः ॥ कृत्रिमे विवाहलीला क
थिता नवपत्रिकालक्षैः ॥४५॥ कृत्रिमपुत्रकलीला स्यादनुयानं तथा तु पाश्चालातु ॥ शाल्मल्या मधि
रुह्य क्रीडैका शाल्मलीकथिता ॥४६॥ युध्यं कदंबमूलैः प्रविभज्य बलं परस्परं यत्तु ॥ स्यात्तत्कदंबयु
ध्यं कुर्यादन्यास्तथा लीलाः ॥४७॥ एकत्रचारिणामिह विभवबलाद्वारयोषिताश्चैव ॥ नागरिकैश्च स
खीभिः चरितमनेनेह निर्दिष्टं ॥४८॥ विभवविहीनैर्विद्यां जानन्निजादेहमात्रसाहाय्यः ॥ पूजोद्देशाद्वा
प्राप्तः केनकमुखसंयुतश्चैव ॥४९॥ निपुणः कलासु कथितैस्त्वस्यात्मानं प्रसाधयेद्यस्तु ॥ गोष्ठ्यां वेशाच
तथा जानीय्यात्पीठमर्दनात्तं ॥५०॥ भोगसमापितविभवः तत्रस्थः सगुणवल्लभासहितः ॥ बहुसंमतश्च
वेशे गोष्ठ्यां वशगो विटः प्रोक्तः ॥५१॥ यस्त्वेकदेशविद्यः क्रीडनको भूरिजातविश्वासः ॥ सस्याद्विदूषकः

किलवैहासिकसंज्ञकश्चैव॥५२॥एतेवेश्यानामिहनगरसदांचैवमंत्रिणःकथिताः॥संधौविग्रहहृसे=
विनियुक्ताश्चादरेणैव॥५३॥एतेनहृध्यगणिकाःकलाविदग्धास्तथैवभिक्षुक्यः॥मुंडाश्चैवहवल्लयोप्रा
ख्याताःकाममार्गेण॥५४॥ग्रामीणोबहुमानीप्रोसाह्यान्याकुतूहलाविष्टान्॥सुविचक्षणांस्तुजा
तानेतद्वृत्तंसमाचरन्नैतु॥५५॥श्राध्याजनयन्भूयःकुर्वीतैवानुकारमेतस्य॥अनुवर्त्तयंश्चगोष्ठी
अनुरंजयन्नमाचरेत्संगे॥५६॥अनुगृह्णीयादन्यांसाहाय्येनोपकारयान्निपुणः॥इत्थंनागरवृ
त्तंकथितंश्रीवीरभद्रदेवेन॥५७॥भाषासंस्कृतयोरिहरचयसेकेनयोजनोगोष्ठी॥सचनभवेद्बहुमा
नस्तस्मादुभयंप्रवर्त्तयति॥५८॥एवंलोकविरुध्यांगोष्ठीस्वैरंविसर्पिणीश्चैव॥परहिंसनस्वरूपांकुर्वन्निं
द्योभवेल्लोके॥५९॥लौकिकहृदयसरसयाक्रीडामात्रैककार्ययातद्वत्॥सहगच्छन्निहगोष्ठ्याविद्वांसिद्धिंसम
भ्येति॥६०॥श्रीवीभद्रकृतिनाशास्त्रेसमबाणशासनानुसृते॥साधारणैरचितोध्यायश्चतुर्थोसौ॥६१॥ ॥
अथतन्यतेप्रपंचोभूमीतलचक्रवर्तिनानेन॥श्रीवीरभद्रयूनाकामागमपंचमेध्याये॥१॥कामःप्रयुज्यमा

धिकरणे २

नोभवति सवर्णास्तु शास्त्रतश्चैव॥ हेतुस्संततियशसो लौकिकतामेति वर्णेषु॥२॥ प्रतिषिध्योऽस्मादन्यः
परपूर्वाश्रेष्ठवर्णायोर्ज्ञेयः॥ वेश्यास्वप्रतिषिद्धि[illegible]षिध्योऽशिष्टो वा स्ववर्णजायाश्च॥३॥ एवंनिरवसितायां
पुनर्भुविस्यात्तथान्यतः कामः॥ अवरापाणिग्रहणंमनुनाप्यादिष्टमेवास्ति॥४॥ तिस्रोऽत्र नायिकाः
किल कन्यावेश्यापुनर्भुवः कथिताः॥ वात्स्यायनस्य केचित्परदारान्वारणादाहुः॥५॥ अस्याः स्वैरवि
हारस्तत्र च हेतुर्निसर्गतः कथितः॥ वेश्यानामिव तासां गमने तादृक्कुतो दोषः॥६॥ नूनं पुनर्भुवमिव ग
मनं व्याख्यातवैमेवमेतेन॥ उत्तमवर्णाप्येवं नादध्यासंगतौ दोषं॥७॥ यद्वा स्वपतिममित्रं कुर्यान्मि
त्रंममाद्दृतापीता॥ सक्तामेप्रतिकूलं कुर्यादनुकूलमादरादेषः॥८॥ एतद्द्वारायदि वाहवैतस्याः पतिं
धनोदग्रं॥ आदास्येधनमेतत्कारणमेवं मनोवृत्तिः॥९॥ एषैव वा प्रदास्यति धनमिति बुध्या प्रवर्त्तते
नस्यां॥ यदि वा तस्याभीत्या संगममस्यां समाचरति॥१०॥ दोषं प्रकाशइष्यति संतमसंतमयापरित्य
क्ता॥ संभावितो विनाशो येन मया दूषणस्यापि॥११॥ आयतिमंतं यदि वा वश्यं मत्तो विभिद्यमत्तीरं॥

मदमित्रमित्रभावं गमयेदेषामपात्यक्ता ॥१२॥ मदमित्रमेव यदि वा कुर्यात्स्ववशोस्फुरन्महाका-
मा ॥ इत्याद्यैर्भयबोधैः परदारासेवनं कुरुते ॥१३॥ निजदारनिरतदारानुद्भटदोषाद्व्रजेज्जनो नि-
यतं ॥ एतद्द्वारा राजद्विष्टं हन्तुं तथायत्नः ॥१४॥ एतद्द्वारा यदि वा काम्यामन्यामयमुपारंभः ॥ यदि वा मि-
त्रं मित्रेद्वारयितस्यापि विधास्यापि ॥१५॥ इत्येवमादिहेतोः परकांतामेष सेवते कामी ॥ न तु केवलानुराग-
द्वात्स्यायनभाषितेनैतत् ॥१६॥ विधवापि पंचमी स्यात्संबंधाया भवेन्महामात्रैः ॥ अन्या वेति तु कथ-
यति मतमिह चारायणाचार्यः ॥१७॥ तामेव प्रव्रजितां सुवर्णनाभोप्यवस्थयं षष्ठीं ॥ अन्या मुक्तां
दुहितां गणिकायाः सप्तमीं दासीं ॥१८॥ घोटकमुखउपकलयति कुलयुवतिं चोपकारभेदेन ॥ क-
थयति गोनर्दीयः यः वात्स्यायनसंमतं नैतत् ॥१९॥ कार्यांतरस्य विरहादेताः ऽकथिताः पुनश्च-
तुर्ध्वेव ॥ तस्माद्वात्स्यायनतः तासां भेदः चतुर्थैव ॥२०॥ भिन्नत्वात्तु तृतीयाप्रकृतिस्यात्पंचमीम

तेक्कापि॥प्रच्छन्नप्रव्यक्तौद्वावेतौनायकौकथितौ॥२१॥तौत्रिविधौप्रत्येकंश्रेष्ठाधममध्यमैर्गु
णा द्रैद्रैदैः॥तेतुगुणानुभयोरपिविज्ञेयावैशिकेविशदाः॥२२॥कुष्ठिन्युन्मत्तावाभिन्नरहस्या
तथातुयापतिता॥याप्रार्थिनीप्रकाशेगतकल्पंयौवनंतस्याः॥२३॥अतिशुभ्राप्यतिकृष्णा=
याचभवेद्दुर्गगातथाचसखी॥प्रप्रजितासंबंधेश्रोत्रियभूमीभुजोदाराः॥२४॥गम्यानैताल्लो
केकथयतिवात्स्यायनोमुनिश्चैवं॥यदिपंचपुरुषदृष्टास्तागम्याबाभ्रविय्याणां॥२५॥संबंधिश्रोत्रिय
योराज्ञांदाराश्चतद्विधानैवं॥इत्याहसर्वदर्शीनीनिजमत्यागोणिकापुत्रः॥२६॥सहपांसुक्रीडितकं
संबंधंचोपकारयोगेन॥व्यसनस्वभावतुल्यंमर्मरहस्यानुवेत्तारं॥२७॥प्रविदितमर्मरहस्यंधात्री=
पुत्रंसहैवसंवृध्धं॥पितृपैतामहयंतंवैह्नतकेराविसंवादे॥२८॥वश्यंधृवमपलोभंपरिहार्यंनाप्र
काशकंमंत्रे॥संपदियंमित्राणांकथितावात्स्यायनेनेह॥२९॥गांधिकतांबूलिकयोर्नापितगोपा

लक्षग्लतां चैव ॥ शौंडिकरजकविदूषकभिक्षुकविटपीठमर्दीनां ॥३०॥ एषां रमणीनामपि सुहृदः प्रो
क्तास्तथैव नागरिकाः ॥ दासीवृध्धवेणस्त्रीकलाविदग्धांगनानां च ॥३१॥ उभयोर्यत्साधारणमुभ=
यत्रोदाहृतेस्तथापात्रं ॥ नायिकया सविशेषं विस्रब्धं स्यास्फुरं मित्रं ॥३२॥ तत्र च कर्मणि पटुता धृ
ष्टत्वं ज्ञानमिंगिताकृत्योः ॥ आकुलता या विरहः ज्ञानं देशस्य कालस्य ॥३३॥ बलतः कार्यं निर
तिः परसुखबोधाप्रतारणे तद्वत् ॥ लघ्वी च प्रतिपत्तिः सोपाये ते गुणा दूते ॥३४॥ आत्मवता पुरुषे
ण तु युक्तो तस्मिन्कुमित्रवर्गेण ॥ देशविदा कालविदा भावविदा चैव निर्यत्नं ॥३५॥ मनसाप्यलं
न्यालब्ध्या युवतिर्बुधन्यासमग्रलोकेषु ॥ विछिद्यापरलोकात्स्वबले संप्राप्यते [illegible] नारी ॥३६॥
श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमबाणशासनानुसृते ॥ साधारणेऽधिकरणे पंचम इह निर्मि
तोऽध्यायः ॥३७॥ ॥ साधारणाधिकरणं प्रथमं श्रीवीरभद्रदेवेन ॥ व्याख्यायसांप्रयोगिकम

१०

धुना निर्णीयते क्रमशः ॥१॥ अथ सांप्रयोगिकस्य प्रथमाध्यायस्य साधु वेशाद्ये ॥ यततेश
रदशशरधरविशदयशा भूमिपालो सौ ॥२॥ अत्र प्रथमेऽध्याये सुरतविशेषाभिधाः प्र
ताः प्रीतेः ॥ आलिंगने विचारः कथितस्तत्र द्वितीये तु ॥३॥ चुंबनयुजो विकल्पा नाहाध्या
ये द्वितीय्यतश्चरमे ॥ नखजातपश्चतुर्थे विधयो दशनच्छिदायास्तु ॥४॥ सहदेश्येरूपचारैः
पंचमसंचारचंचुराश्चक्रे ॥ चित्ररतेस्सह कथितास्संवेशनसंविधाः षष्ठे ॥५॥ प्रहणनयोग
युक्ताउदितास्तैश्चेहसीत्कृतारंभा ॥ श्रीवात्स्यायनमुनिना सांप्रयोगिकसप्तमेध्याये ॥६॥ आध्या
येष्टमसंज्ञे पुरुषायिततदुपसृप्तके ज्ञेये ॥ उदितं तथापरिष्टकमिह नवमे सारविज्ञेन ॥७॥ सरतवि
शेषं कथितं तदुपक्रमकावसानिकं चरमे ॥ प्रणयकलहपरिनिष्ठितमेवं कथितो दशाध्यायः ॥८॥
श्रीवीरभद्रसुकृती स्मरशास्त्रे निर्णयं कुरुते ॥ एवं सूत्रासंग्रहमध्यायानां द्वितीयस्य ॥९॥ शशरध

तुरगास्त्रिविधा नायकभेदास्त्रिलिंगतो ज्ञेयाः॥ बडबा मृगी च करिणी कथिता इह नायिकास्तिस्रः॥१०॥
शशमृग्योर्बडबाया वृषभेनाश्वस्य संगमश्चेभ्यां॥ समरतमेवं त्रितयं निर्दिष्टं मानतो विज्ञैः॥११॥ विषमर
तानि तु षे द्वा मृग्या वृषभस्य चाश्वया तुरगैः॥ उच्चरतद्वयमेतद्धयगम्योरुच्यतोप्यधिकं॥१२॥ नीचं क
रिणी वृषयोरश्वाशशयोस्तथैव निर्दिष्टं॥ नीचतरं शशकेभ्यो रतमाम्नातं प्रमाणेन॥१३॥ शशवृषतुरं
गहरिणी बडबा करिणीषु सक्रमो योगः॥ समरतमक्रमयोगे विषमरतं षड्विधं प्रोक्तं॥१४॥ उच्चं पुरुषा
धिक्यादाधिक्याद्योषितो भवेन्नीचं॥ अव्यवहितवैषम्ये तरशब्दो नेष्यते तत्र॥१५॥ उच्चतरं नीचतरं
व्यवधानाद्योग्यतस्समादिष्टं॥ तत्र समानि रतानि श्रेष्ठान्युक्तानि सारज्ञैः॥१६॥ नीचतरोच्चतरे खलु
सुरतकनिष्ठे स्मरागमे कथिते॥ नीचोच्चयोः प्रभेदा मध्या वात्स्यायने कथिताः॥१७॥ अंगेष्वताधमहे
रतयोस्त्वाद    कारणे यद्वत्॥ तत्साम्येन समत्वं विज्ञेयं तद्वदेवात्र॥१८॥ आयामैः परिणाहैश्चरणा
वरसयुग्मकांगुल्लैक्रमशः॥ गद्यैः शशवृषतुरगाहरिणी बडबाकरिण्यश्च॥१९॥ स्त्रीपुंसयोर्विसृष्टे

श्रौघ्रं दैर्घ्यं तथैव माध्यस्थ्यं ॥ इत्येवं नवधा स्याद्रतमिह भेदेन कालस्य ॥२०॥ एवं भावजभेदा विज्ञे-
या अत्र संप्रयोगस्य ॥ सप्ताधिकेह विंशतिनाव्याता ख्याता तस्य संख्यैषा ॥२१॥ मृगवक्षं रद्दष तु-
रगापंच पुमांसः सरासमाः क्कापि ॥ हरिणी छागी बडवा करिणी करभी च नार्यो पि ॥२२॥ लक्षणमे-
षां ज्ञेयं तद्ग्रंथादेव नात्र वीरभद्रस्य ॥ वाछ्यायनीयविहृतौ निरतस्सास्याग्रहः क्कापि ॥२३॥ भावे
स्त्रियां विवादः कलयति भावं न सा यथा पुरुषः ॥ सातत्यातपनोदः कंडूतेस्तन्यते यूना ॥२४॥ तस्या
स्सासं स्पृष्टा पुनरभिमानप्रजोद्द्रवानंदैः ॥ जनयति रसांतरं यत्तस्मिं सुखबुधितस्योः ॥२५॥ पर
सुखबुधे विरहात्तत्र कथं तान कारणो भवति ॥ तस्मादासां भवता भावाभावः कथं प्रमितः ॥२६॥
इति चेद्विरमति पुरुषो भावप्राप्त्या निजेच्छया यस्मात् ॥ न वस्त्रीन्यु र्निजमवमोद्दालः
किः प्राह ॥२७॥ तस्या भावप्राप्तौ तदपेक्षस्सा पुमांस्त्वततो विरतौ ॥ स्त्री तु विरत्यां स्पृहयति पुं-
सो भावाय भावज्ञा ॥२९॥ ननु यदि भावो नासां तस्या रागश्चिरद्दतौ पुंसी ॥ शीघ्रद्रुतौ च रोषो भा-

वापेक्षाकृतौतौहि ॥३०॥ चिरतोभावप्राप्त्यारज्यंतेपुंसितादृशेनार्यः ॥ शीघ्ररतावलाभाद्द्वेषोयुक्तो
मृगाक्षीणां ॥३१॥ एतद्भावप्राप्तौसत्यांयेनेहसंभवेस्त्रीणां ॥ तस्मान्मतमौद्दालकिरमतंप्राहेतिके-
चनाचार्याः ॥३२॥ चिरकंडूतिनिवारणमिष्टमनिष्टंतदर्थकालेन ॥ भावंसाधयतोऽतोनैतावितितन्म
तेनिरताः ॥३३॥ कंडूतेरपनोदेभावप्राप्तौतुल्यतैतस्य ॥ हेतोरितिसंदिग्धव्याप्तिरसौभावयोगेन ॥३४॥
अभिमानैरभियुक्तेसुमित्यभिधात्रयुज्यतेलोके ॥ तस्मात्कंडूनाशेसज्जातेवल्लभासंगात् ॥३५॥ कं
डूदुःखाभावेसुखमितिबुध्धिमृगायताक्षीणां ॥ भारापगमइवास्तेसुखिनोवयमित्यधीराणां ॥३६॥
मतमिदमपरिछेद्यंस्वल्पमतीनांविविच्ययत्नेन ॥ श्रीवीरभद्रसूरीस्वकृतावौद्दालिकेनाह ॥३७॥
सातत्यादारंभात्सरतिमृगाक्षीषुजायतेभावः ॥ प्राप्तेतुनायकानामरतौतासांनगर्भःस्यात् ॥३८॥ इत्यु
पपत्याप्राहुर्मतमुपपन्नंतुबाभ्रवीयस्य ॥ सापिसमधिगतभावापुरुषंनापेक्षतेविरतौ ॥३९॥ नतुस

१२

ततेस्याभावेस्यादारंभेनचित्तमाध्यस्थ्यं॥असहिष्णुत्वंचयथारागविरध्धिःक्रमागपिच॥४०॥अन-
नपेक्षत्वंचयथावपुषोचिरतापेक्षणंचान्ते॥इतिचेन्नतुल्यतायामंदामंदत्वयोर्दृ ॥४१॥संस्कारेकिल
सदृशौभ्रांतेश्चक्रस्यकुंभकर्मतुः॥भ्रांतावेवनिवसतोदृष्टोमंदाधिकोवेगो॥४२॥चक्रभ्रमणेनैवव्याख्यातं
भ्रमणमयचान्यस्य॥वेगैकत्वभिदोरिहचिंताव्यर्थाऽक्षतेसांम्ये॥४३॥अंतेविरतेरीप्यांप्रतिहेतुर्धातु
संक्षयःप्रोक्तः॥तस्माद्भावोत्पत्तिर्नार्यस्त्रिपिनायकस्येव॥४४॥प्रत्युतनार्यस्त्वितत्वंसुरतप्राप्तेतुजायते
तेपुंसः॥तस्माद्भावाधिक्यंभाविन्यांभावयेद्युक्त्या॥४५॥सदृशावृतावभिन्नेकस्मादर्थेप्रवृत्तयोर्यूनोः॥
वैलक्षण्यंकार्येनेषाशंकाचमत्कृत्यै॥४६॥वैलक्षण्यमुपायेस्यादभिमानेचकारणंतत्र॥वैलक्षण्ये
मुपायेसर्गस्त्रिव्यक्तमेवात्र॥४७॥सर्गःस्वभावभेदःकर्त्राधारौस्वभावतोभिन्नौ॥भिन्नस्वभावयोग
घदिवासर्गःक्रियासर्गः॥४८॥कर्तापुमान्क्रियायांप्रतिपन्नोभवतियेनरूपेण॥नारीततोन्यथास्या
माधाराभूसंयतते॥४९॥यदिवाधातुनिसर्गःसर्गस्तस्मादिहद्वयोर्भेदः॥कर्तापुमानमुष्मिन्नाधारेना

नायिकाप्रोक्ता ॥५०॥ भेदकृतयावसेयः कर्तुरिहाधारतोथवायुक्त्या ॥ लक्षणसर्गासर्गः भिन्नौतौग्रंथतःकथितौ ॥५१॥ यद्वासर्गासृष्टेकारभ्याधारतःपरःकर्त्ता ॥ इतिकथितास्सर्गार्थविदुषाश्रीवीरभद्रेण ॥५२॥ नहवैलक्षण्यमुपायेस्यादभिमानेपिकारणंतस्य ॥ अहमभियोक्तेतिपुमानभियुक्तेतिप्रवर्ततेनारी ॥५३॥ नहनयोरिहभेदादत्यंतंकिंन्नभिद्यतेकार्यं ॥ लक्षणभेदाद्भिन्नौतौनतुकार्यस्यतद्भेदः ॥५४॥ आत्यंतिकेतुभेदेकारणभेदःप्रयोजकोनैव ॥ स्यादाहृतेरभेदादात्यंतिकभेदवैधुर्यं ॥५५॥ नन्वेवंस्याद्भेदःप्रकृतेकार्येनकश्चनापीह ॥ एकार्थस्योत्पत्तौकारकसंहानसंदृष्टेः ॥५६॥ इहतुपृथग्जिन्नजकार्यभिन्नेहेतुसमेतयोरुभयोः ॥ सहकारित्वंतस्मात्पुंनोर्युक्तंकथंभवतु ॥५७॥ इतिचिन्नदृश्यतेखलुकार्यविभेदोपिसंहतौहेत्वोः ॥ मेषादेरिहयुध्येनह्यभिघातस्तयोरेकः ॥५८॥ उभयोस्सहकारित्वादस्यतयोरेकजातिनश्चैक्यं । यत्तन्मल्लादीनामभिघातेपीक्ष्यतेसुलभं ॥५९॥ ननुमल्लादेर्युद्धेकारकभेदप्रधानधानास्ति ॥ अस्तितुसुरतेतस्मादात्यंतिकोभेदः ॥६०॥ इतिचेन्नकेनचित्खलुरूपेणेहापिवस्तुनोरैक्यं ॥ आत्यं-

१३

13

त्रिकस्यभेदोमल्लादौदृश्यतेनैव॥६१॥नन्वैक्येपूर्वोक्ताभेदनिरुक्तिर्विरुध्यतेनैवं॥सर्गाद्भेदोक्वापिरू
पाभेदस्यमुक्तत्वात्॥६२॥स्यात्यंतिकोहिभेदोयूनोस्सुखयोस्तुनेष्यतेतस्मात्॥साद्वयप्रतिपत्तेस्सिध्यहास
वल्लोकेषु॥६३॥एकार्थार्थस्संयोगोदंपत्योरस्तियुक्तितस्साम्यं॥वल्लभइववनितापिहिसदृशंसुखमश्नुतेतस्मा
त्॥६४॥एवंतथोपचार्यायोषित्सरूपेणयत्नतस्सम्यक्॥येनाप्नुयाद्रतिंतत्तकेनस्यादन्यथानिरता॥६५॥न
चसाद्वयमसिध्यंदंपत्योर्नापितज्जयोस्सुखयोः॥तस्माद्रतस्यभेदस्त्रिधःकालार्पितोनवधा॥६६॥
काममतेनविचारात्सहचसमात्याबुधेननिर्णीता॥रससरागभाववेगाःप्रीतिरतीसपर्यायाः॥६७॥मो
हनरायनेकथितेतुल्यार्थेसंप्रयोगरतशब्दौ॥सहितौरहःपदेनवतुल्यार्थविव्रनिर्दिष्टौ॥६८॥उक्तावि
भेदरतानांसांकर्येभूयसीभवेत्संख्या॥तेषुभवंत्युपचारास्तत्कीदृक्स्याय॥नाभिमताः॥६९॥वेगश्चंडः
प्रथमेपुरुषस्यरतेथशीघ्रकालहं॥उत्तररतेष्वतोन्ययोषिद्विपरीतमेतत्तु॥आधातुक्षयमासीतदुच्य
तेधातुसंक्षयःपूर्वं॥पुंसांस्त्रीणांपश्चाद्द्वादोसौप्रायिकोलोके॥७०॥रतभेदानभिधायप्रीतिविशेषान्वि

रूपयामोत्र॥आशु भवंति मृगाक्ष्याः प्रीतय इत्याहुराचार्याः॥७२॥उपमर्दस्तु मृदुत्वे कोपि निसर्गश्च यो विता
मा शु॥प्रीतिप्राप्तौ हेतुर्विख्यातः कामशास्त्रेषु॥७३॥एतावतैव गदितो निपुणमतीनामिहैव संयोगः॥मंदमतेरव
बोधो विस्तरतो रच्यते तदनु॥७४॥अभिमानविषयजाते संप्रत्ययतस्तथैव चाभ्यासात्॥प्रीतिश्चतुर्विधैवं न
क्षणमासां तु भेदाय॥७५॥ब्रूमः कर्माभ्यासान्मृगयादिषु याच कर्मसु प्रीतिः॥बहिरिह शब्दादिभ्यः साज्ञेया भ्या
सिकी लोकैः॥७६॥यानभ्यस्ते कर्मणि पूर्वं विषयस्वरूपतो भिन्ना॥संकल्पोध्था प्रीतिर्ज्ञेया सा चाभिमानेन
॥७७॥सा चौपरिष्टिके स्यात्स्त्रीणामथवा तृतीय्यकप्रकृतेः॥एवं च चुंबनादिषु विज्ञेया कर्मसु प्रकरं॥७८॥अ
न्यस्मिन्नान्यो यं यत्र च भवतीह कारणं प्रीतेः॥तं त्रज्ञैस्सा कथिता संप्रत्ये लक्षणा प्रीतिः॥७९॥शब्दादि वि
षयजाता यात्र क्षत्या स्ति लोकतः सिध्धा॥प्रीतिस्सा विषयोढा कथिता तज्ज्ञैश्चतुर्थीयं॥८०॥एतत्प्रीतौ
हेतुः प्रीतिभदेनाभिधिय्यते कस्मात्॥इति चेन्न लक्षणया शास्त्रे रिव तत्र बीजत्वात्॥८१॥संबंधोत्र च बी
जं तादर्थ्यं तच्च तत्फले रक्तिः॥एवं चतुर्विधैषा प्रीतिर्मुख्याधिकानेव॥८२॥एताज्ञात्वा प्रीतीः कारय

१४

14

भेदेन शास्त्रतो भिन्नाः॥ अभिवांछन्नभिवृद्धिं कारणवृद्धिं समातनुयात्॥८३॥ श्रीवीरभद्रकृति
ना शास्त्रेऽसमबाणशासनानुसृते॥ सांयोगिकेधिकरणे प्रथमोध्यायः कृतः सांगः॥८४॥ ॥एतद्वि
तियमधुनाध्यायं व्याख्यातदोर्द्दर्पः समरे॥ व्याख्याति वीरभद्रो भद्रतरो राजवर्गेषु॥१॥ अष्टविक
ल्पा अष्टावालिंगनचुंबनादयः कथिताः॥ अष्टाष्टतैकृता सांभवति चतुःषष्टिरित्येके॥२॥ प्रायोवादं
कथयति भेदाधिक्याच्च तथाल्पतावशातः॥ चित्ररतादिनिवेशात्सूत्रे वात्स्यायनाचार्यः॥३॥ पलिपंच
वर्णतावत्ससछंदता प्रयोगवद्वृक्षे॥ असमशरागमवेत्ता प्रकृतचतुष्षष्टिशब्दस्य॥४॥ एतावंतोस्मिं
श्शास्त्रे प्रकरणसंख्यास्ततश्चतुःषष्टिः॥ इत्येके आचार्या आहुरतोन्येन्यथाप्राहुः॥५॥ तावत्संख्याग
दिताः कलाइहांगं हि संप्रयोगस्य॥ इति मतमेषामुदितं विदुषा श्रीवीरभद्रेण॥६॥ असमागतयोः स्त्री
नौ लिंगस्य द्योतनं समुद्दिश्य॥ आलिंगनं चतुर्विधमुक्तं बाह्ये रते प्रथमं॥७॥ तत्र स्पृष्टकमाद्यं विध्द
कमुक्तं ततः पुनः परतः॥ उद्घृष्टकपीडितके ततः परे न्वर्थता चैषां॥८॥ स्थितमुपविष्टं यदि वा निजनभ्रे

2.

3. 4.

यादृदासमुद्दिश्य॥ विध्येत्कुचेन किंचिन्मृगयनयना गृह्णती वस्तु॥९॥ नामवपीड्य युवापि च गृह्णीया
द्विध्यकं भवेदेतत्॥ अनति प्रवृत्तवचसो रूभयविधकथ्यते चैतत्॥१०॥ जनसंबाधे तिमिरे विगतजने
वाध गच्छतो रशनकैः॥ अंगानां वि घृष्टिर्निगदितमुद्घृष्टकं विबुधैः॥११॥ कुड्यादौ पीडनतः पीडितकं
तच्च कथ्यते विबुधैः॥ द्विविधमिदं ज्ञाता यामन्योन्यस्याकृतौ भवति॥१२॥ चत्वारि संप्रयोगे एणलंलत
तिकेव सम्यगावेष्ट्य॥ १ तिमवनमयति चुंबितुस्यमुखांभोरुहं यदिवा॥१३॥ उद्घृत्यमंदसीत्कृत रुचि-
रातत्र प्रतिष्ठितं किमपि॥ रमणीयहं पश्यति भवति लतावेष्टितं तत्तु॥१४॥ चरणेन चरणमादाया क्रम्या
नेन यो नु मे तस्य॥ आवेष्ट्य चैकबाहुः पृष्ठेऽसंचावनम्यैव॥१५॥ भुजशुभलतया परया रचिता तस्य
ल्पकू जितश्वसिता॥ यच्चुंबितुमधिरोहति कथितं वृक्षाधिरूढं तत्॥१६॥ एतद्द्वितयमुदाहृतमूर्ध
स्थितकर्मकामकर्मज्ञैः॥ अधुना तिलतंडुलकं लक्षणतः कथ्यते ज्ञात्वा॥१७॥ बाह्वोरूवोरथवान्य
त्यासाद्यत्र सस्वजाते तत्॥ उदितं शयनस्थितयो रतिसंघटनेन तद्विज्ञैः॥१८॥ रागांधावनपेक्षितवि

१५ 15

गमौवपुषोयदास्फुटंकुरुतः॥आलिंगनंतदुक्तंक्षीरजलंकामशास्त्रेषु॥१९॥उत्संगेनुगतायामथवा
शयनेनिजाभिमुख्येन॥यत्रोद्धरतररागावनपेक्षितविग्रहापगमौ॥२०॥अन्योन्यंप्रविशतइववक्षी
रजलंतन्निगद्यतेविबुधैः॥रागक्षणेतदुभयंचतारोबाभ्रवीयानां॥२१॥ऊरूपगूहनंस्यात्सर्वप्राणंनि
पीडयेद्यत्॥वृतसंदंशादूरूयद्विवोरूकस्यचित्सक्षे॥२२॥प्रविकीर्णकेशहस्ताहसाजघनेनजघन
दृढयोगं॥नखरदशनाभिघातंचुंबनमथवासमुद्दिश्य॥२३॥उल्लंघयेदुपरियत्तकखलुजघनोप
गूहनंकथितं॥कुचयुग्मकेनवक्षसिसंविष्टावेशयेद्भावं॥२४॥तत्रैवसंन्नियुक्तंस्तनयुगलांभोज
गूहनंविबुधैः॥प्रोक्तालल्लाटिकासौहन्याद्भालस्थंतेन॥२५॥विनिधायवक्त्रकमलेवक्त्रंनयने
नदृग्भ्रुयोर्यत्॥एकांगालिंगनमिदमुक्तमिहोवीदिकुत्रापि॥२६॥संवाहनमुपगूहनभेदंकथयं
तिकेचनाच्यार्याः॥संस्पर्शत्वात्कालेभेदादेवंफलेचैव॥२७॥साधारंण्यविद्यौगादालिंगनतः
पृथक्कयामनुते॥संवाहनंस्मरागमवेत्तावात्स्यायनाचार्यः॥२८॥आकर्णयंतियेवायेवाकथ

यंतियेचपृच्छंति॥ आलिंगनविधिमखिलंभवतिरिरंसापरातेषां॥२९॥ अन्येपिरागशक्ताः संयोगायेह
सूत्रितास्तेपि॥ आदरतोत्रविधेयाः नित्यंसांप्रयोगिकेरत्ये॥३०॥ तावच्छास्त्रक्रमयोर्लोकेभूयान्निह्लादनो-
भवेति॥ यावन्मंदरसानांनैवनराणांरतिप्रचयः॥३१॥ रागामृतप्रवाहेपतिततयायेपुनःपराधीनाः॥ तेषां
शास्त्रक्रमयोस्तत्रयोरारोहणंकुत्र॥३२॥ श्रीवीरभद्रस्तुतिनाशास्त्रेऽसमबाणशासनानुसृते॥ सांप्रयोगिके
धिकरणेरचितोऽध्यायोद्वितियोसौ॥३३॥ अधुनातृतीयमर्थंयोजयितुंजातनिर्भरोद्योगः॥ जयतिजिता-
रिवधूजनगीतयशावीरभद्रोसौ॥१॥ नेष्टंपूर्वौपौर्वापर्यंचुंबननखदशनकर्मणांशास्त्रे॥ युगपद्वाक्रमतो-
वाजायंतेरागयोगेन॥२॥ संयोगात्प्रागेषांप्राधान्येस्यात्प्रयोगस्तु॥ प्रहणनसीत्कृतियोगः संयोगेकेचिदि-
दुः॥३॥ सर्वंसर्वत्रभवेद्रागस्यापेक्षितस्तत्वं॥ वात्स्यायनइतिकथयतितेषुविकल्पोरतेप्रथमे॥४॥ अव्य-
क्तिह्रमितिततेरागादेवंस्वभावमर्यादा॥ अवरितत्वंव्यक्तिः समुच्चयश्चाग्रतः प्रोक्ताः॥५॥ संधुक्षणमेवं
सतिरागस्तोशानोस्तदिं सौभैवतिअधुनाविविच्यकथयतिचुंबनदेशान्स्मरस्मेरः॥६॥ ओष्ठांत

वक्रकक्षाः वक्षस्तनभालदेशगल्लगंडाः ॥ नाभेर्मूले संधापूर्वोरपि ल्लारजातानां ॥ ७ ॥ रागवशाद्देशवशाद्दे
शाः केचिच्च चुंबने कथिताः ॥ सर्वजनानां नैवं वात्स्यायनभाषिते नैतत् ॥ ८ ॥ कन्याचुंबनमुक्तं निमितं स्फु
रितं तथा च घट्टितकं ॥ तत्र बलेन नियुक्ता वदने वदनं यदाधत्ते ॥ ९ ॥ निश्चेष्टा तत्कथितं निमितं वदने प्रलेति
तं चोष्टं ॥ निजमोष्टं स्पंदति यत्ति गृहीतुमस्तोत्तरा चैव ॥ १० ॥ एतत्स्फुरितकमाहुः कश्चित्सरिमृद्य जिव्ह
याग्रेण ॥ घट्टयति मीलिताक्षी नयनावृत्तिकृतराज्वेन ॥ ११ ॥ घट्टितकं कथितं तत्सममथ तिर्यक्तिभैव-
चोद्भ्रांतं ॥ पीडितमवपीडितमिति पश्चादधरचुंबनं प्रोक्तं ॥ १२ ॥ आदायांगुष्ठिपुटतः यदोष्टं चारु जिव्हया-
ग्रेण ॥ घट्टयति निर्दशनतः पीडनतः पंचमं प्रोक्तं ॥ १३ ॥ न तु लक्षणमन्येषां कथितं श्रीवीरभद्रदेवेन ॥ वा
त्स्यायनसूत्राणामेव व्याख्यायतः ॥ १४ ॥ द्यूतं प्रवर्तयेदिह जितमेतस्यास्तु रोष्टपातेन ॥ इति पणबंधपु
रःसरमत्र जिताया इदं कार्यं ॥ १५ ॥ सास्त्रविलोचनकमला धुनुयादेषां करांबुजे सहसा ॥ प्रणुदेदथ च
दशेदपि तरसा परिवर्तयेच्चैव ॥ १६ ॥ बलतो हृते च विवदेद्द्यूयो द्यूतं प्रवर्त्तयेत्सपणं ॥ आयासं हि द्वितु

णां सा तत्र ज्जितदर्शयेचेवं ॥१७॥ दशनांतर्गतमधरं सहसा विश्रब्धमत्तयोरपि च ॥ क्रोशेद्विसहेतत्ज्ञानः
मादरतश्चाचरेदेषा ॥१८॥ विलपन्नयनमुखाङ्गानर्तितसभ्रूलतालसत्सुखमा ॥ प्रहसन्नाशनकैरथक
येद्वाच्यानिरम्याणि ॥१९॥ प्रहृष्यास्यां ननस्वदशनाहतिकलहे द्यूते मुनैव संकथितः ॥ एषां प्रयोगयोगो वेगा
धिको भवेद्यूनोः ॥२०॥ सात्म्यादप्यथ कार्यैः चुंबन्त्यामेव चांबुजास्यायां ॥ उपरितनौष्ठग्रहणे रागप्रद
मुत्तरौष्ठं स्यात् ॥२१॥ ओष्ठाभ्यां संदंशादवग्रहोष्ठौ च चुंबयेद्यत्र ॥ संपुटकं तत्स्त्रीणां व्यंजनरहितस्य
पुरुषोपि ॥२२॥ इतरोपि तत्र तस्याद्दशनजिंव्हाग्रतः मुखाद्घट्टयेत् ॥ तालुगतां वा जिव्हामथवा जिव्हा
द्वयं वापि ॥२३॥ दान* ग्रहणे कथिते बलतो वदनांबुजन्मनोप्य स्यात् ॥ स्थानविशेषाक्षेपे चुंबनदेशे-
चतुर्थीतत् ॥२४॥ समपीडितमृदुभेदाद्दंचितुसहिताप्रकीर्तितान्वधात् ॥ इति विस्तरतः कथितं चुं
बनमधरस्य चान्यस्य ॥२५॥ सु॥प्तस्य वदनविनिहितदृष्टेर्यद्येह चुंबनं भवेत्स्वरसात् ॥ तद्रागदीपना
ख्याविख्यातं कामशास्त्रेषु ॥२६॥ अनवहितविवदमानो स्वप्नाभिमुखोथवान्यतोभिमुखः ॥ एते नि
द्राहतये चुंबं तेत त्द्वेरवलितं ॥२७॥ चुंबति तदा निरुक्तं शास्त्रेस्मिन्प्रातिबोधिकं विज्ञैः ॥ शयनेय

१७
17

दाप्रसुप्तां चिरकालादागतः ॥२८॥ संलक्ष्येहागमने कालं संमानकामनातरला ॥ स्वास्याछलप्रसुप्ता=
जिज्ञासु    स्यभावस्य ॥२९॥ आकारदर्शनार्थं विषमशयाकारचुंचुनाकारः ॥ आदर्शादौ छायां परिचुंब
ति नायकः सुतनोः ॥३०॥ बालस्य प्रतिमायाश्चुंबनमथ चित्रकर्मणः प्रोक्तं ॥ आलिंगनश्च लोके संक्रां
तकमत्र सारज्ञैः ॥३१॥ प्रेक्षणके निशि यदि वा स्वजनसमाजे समीपयातस्य ॥ हस्तांगुलिपरिचुंब
नमिह विज्ञेयं प्रयोज्यायां ॥३२॥ संवेष्टस्य पदांगुलि चुंबनकर्मैवमेव विज्ञेयं ॥ नायकं वा कामाकुलते
निद्राव्याजेन तस्योका ॥३३॥ संवाहिकाविधानं वदनसुधां शोर्यदा तदा कथितं ॥ चुंबनमूरूपदोत्
रमह्लुंगुष्टस्य चैव स्यात् ॥३४॥ इति चुंबनानि कति चित्कथितान्येवाभियोगिकानीह ॥ एवं चुंबनभेदा
विज्ञेयाः कामशास्त्रेण ॥३५॥ कुर्याद्धृते स्वतिहतं प्रतिताडितमाचरेत्तथा तत्र ॥ चुंबितके प्रतिचुंबनमि
ह करणेनाचरेत्तेन ॥३६॥ श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रे ऽस बाणशासनानुसृते ॥ सांप्रयोगिकेधिकर
णे रचितो ध्यायः तृतीयोसौ ॥३७॥    ॥ अथ यतत्तेऽध्यायेऽसौ सांगतायै चतुर्थतां भाजि ॥ यस्य

वदान्यतयान्यस्य दशाः कल्पद्रुमान्नास्ति ॥१॥ अथ कथयति नखभेदान्कथितान्वात्स्यायनीय
सूत्रेण ॥ आलिंगनप्रभेदांश्चनुचुंबनभेदान्विनिर्णीय ॥२॥ संघर्षात्मकमुक्तरागाधिक्ये विलेखनं
नखतः ॥ प्रथमसमागमसमयः तस्यादिमः पुरुरोक्तः ॥३॥ गमनप्रत्यागमयोरोषापगमे तथाप्रमा
दे च ॥ नित्यमचंडवेगयूनोरेतन्न संभवति ॥४॥ एते नखहतिसमया दशमेषु न्नासनानुसृते ॥ एवं=
दशानखेद्यं सास्य वशाच्चान्यदाप्युभयं ॥५॥ निर्दिष्टमष्टभेदं छुरितरमर्थं दुमंडलेरेखा ॥ व्या
घ्रनखं शशाक ॥ प्लुतमुत्पलपत्रं तथैवान्यत् ॥ धाद्वेयं मयूरपदकं स्थानान्येषामतः परं ब्रूमः ॥ कक्षा=
सनशैलावधजघनं चोरूगले पृष्ठं ॥७॥ एतद्रागात्पूर्वं रागाधिक्ये तु लीलया रचे ॥ नस्थानस्य गवेषय
मित्येके प्राहुराचार्याः ॥८॥ वामे हस्ते सर्वे द्वित्रा वा स्युर्नखाः स्फुराछिखराः ॥ चंडवेगयूनोस्यात्सोन्= वा तद्वि
निर्दिष्टं ॥९॥ उज्वलतामलिनत्वे वर्धिष्णुत्वं तथा मृदोर्भावः ॥ नखरगुणा इत्याद्यास्तेषां विरहः स्फुटो दो=
षः ॥१०॥ दीर्घाणि हस्तशोभां कुर्वाणानीह गौडजातानां ॥ आलोकनेन सुदृशां चित्तग्राहीणि तापं ते ॥११॥

१८

18

हृस्वैस्तुदाक्षिणात्याः कर्मसहिष्णुत्वमाजिभिर्नखरैः॥ स्वेछ्यावशाद्विकल्प्येयातिमिरुद्दीपकामदने॥
॥१२॥मध्यान्युभयगुणानितुकलयेत्स्येतानितेमहाराष्ट्राः॥उभयविधत्वादेषामुभयगुणत्वंमवेदुचितं॥
॥१३॥सुष्टुनियमितैरेतैर्हनुदेशेवाकुचांबुजाद्वितये॥अधरेवास्फुररेखंलघुकरणंसंगमात्रेण॥१४॥
पुलकोद्गमनसमर्थंप्रांतेन्योन्यंतथाचसंघर्षात्॥परिवर्धमानशब्दादाछुरितंकथ्यतेविबुधैः॥१५॥आ
छुरितकंप्रयोज्यंमूर्ध्नः कंडूयनेतथांगस्य॥संवाहनादिकर्मणितद्वदिदंव्याकुलीकरणे॥१६॥नखपद=
निवेशनंयद्वक्रंस्यादर्धचंद्रकंतदिदं॥स्थानममुष्यतुकुचयोःपृष्ठंग्रीवतथाप्रोक्ताः॥१७॥अन्योन्या
भिमुखद्वेमंडलकंस्यान्नखांकयोरुभयोः॥स्थानममुष्यनिगदितंनाभीमूलादिशास्त्रज्ञैः॥१८॥दीर्घा
कियर्तिरेखानखरेणनापनेयातु॥अस्यास्थानंसर्वकामागमपारगैःकथितं॥१९॥वक्राभवतितुरेखा
व्याघ्रनखंसार्वदेशगंप्राग्वत्॥सकलनखाग्रविरचितांचूचुकसामुख्यसंभाव्याः॥२०॥ज्ञेयामयूरप=
दकंचूचुकसान्निध्यशोभनाः॥पंच॥नखराघाताःप्रोक्ताःशशाकप्लुतसंज्ञयाल्लोके॥२१॥स्तनपृष्ठेय

दिवोर्वैर्देशांतरयानवांछयातरशः॥कुर्यात्संहतरेखाःस्मृतयेलिखश्चतस्रोवा॥२२॥अन्याकृतीनपित
थाकुर्याद्विरेखान्नखोद्भवास्तरुणाः॥कौशलविधयोनंताःसर्गेधातुस्तथाकृतयः॥२३॥कर्मणिभवतिच
निपुणस्सर्वत्राभ्यासयोगतस्तुरूपः॥रागवशादिहयुक्तस्यादभ्यासस्समस्तस्य॥२४॥तस्माद्दत्तविधेयाः
कथितादन्येपिकामुकैर्भेदाः॥इतिकथयत्याचार्यश्चित्रापेक्षागृहेप्यस्ति॥२५॥वैचित्र्यान्नखरणांकार्योरा
गःपरस्परंयूनोः॥भवतिविचक्षणलायांरागाधिकंस्फुरंजगति॥२६॥विद्धांतरेपिनिपुणाःपूज्यंतेभू
रिशालिभिस्तेषु॥किंपुनरिहरेत्याहुःवात्स्यायनसंज्ञयारूढाः॥२७॥परनारीषुनकुर्यान्मदनेभूरेः
खतान्नखाघातान्॥स्मरणार्थंकुर्यात्तासांछन्नेषुदेशेषु॥२८॥पश्यात्यांनखरक्षतमम्रकूटस्छान
मंडनंसुतनोः॥चिरमुत्सृष्टापिनवाभवतिप्रीतिमनस्सुखदा॥२९॥भजतिपराभवमेषाप्रीतिरागेषुयु
रयुक्तेषु॥रागभवनसंस्मारकमस्तमितंचेन्नखैश्चिन्हं॥३०॥नखभूषितकुचकमलांयुवतिंदूरात्प्र
पश्यतोयूनः॥प्रभवतिभूयान्मनोरागाधिक्यंपरस्यापि॥३१॥चित्तंस्थिरमपिसुदृशांदृष्ट्वापुरुषंवि

चितं नखरैः॥ चंचलतामधिगच्छति सरसिजमिव चान्ययाभिहतं॥३२॥ रागविरुध्यावपरं नातः कि
मपीह विद्यते लोके॥ नखदंताभ्यां रचितावपुषि छेदाय थाशक्याः॥३३॥ श्रीवीरभद्रहतिनाशास्त्रेऽस
मवाणशासनुस्तुते॥ सांयोगिकेऽधिकरणे रचितोध्यायश्चतुर्थोसौ॥३४॥ ॥पंचममध्यायमसौज
लनिधिवेलासुकीर्तितः विभिः॥ स्पष्टीकरोति कार्तिकचंद्रकरप्रस्फुरत्कीर्तिः॥१५ स्थानानि चुंबना
नां दशनच्छेद्यस्य चारुबोध्यानि॥ अंतर्मुखोत्तरोष्ठमुष्काननयनांबुजे चैव॥२॥ समतास्निग्धाच्छायारा
गग्रहणे च भूरिसामर्थ्यं॥ युक्तप्रमाणतावाछिद्राभावो गतस्तेक्ष्ण्यं॥३॥ एते दशनगुणास्युः कुंठाबा
ह्योद्गलास्तथा परुषाः॥ विषमास्सूक्ष्माः पृथवो विरलाज्ञेयास्तु दुष्टेषु॥४॥ सोच्छूनकमिह गूढकमु
कं बिंदुस्तदुत्तरामाला॥ प्रोक्ताः प्रवालमणिरथ मणिमाला चाभ्रकं खंडात्॥५॥ पसैतेष्टममुदितं च
वितकं स्याद्दूराहतः परतः॥ ईषद्रागरेभाव्यं गूढकमधरस्थले कथितं॥६॥ मध्येथ तस्य कथितोदंता
भ्यां खंडनाद सौस्तोकान्॥ गूढकमुच्छूनकमधनिःखंडमेव निर्दिष्टं॥७॥ ज्ञेयः कपोलभागेच्छेमास-

मणेः प्रवाळकस्यापि॥ सुदृशां वामकपोलेऽलंकरणं चुंबनं नखरः॥८॥ दशनच्छेद्यसमेतं कथितं तत्कर्णपूर
कं चैव॥ दंतौष्ठौ मध्यांरचिते नित्यं निष्पंदे पीडने भ्यसना तु॥९॥ सिद्धिः प्रवाळकमणेः स्थानमथ मुख्यस्फुरं के
थितं॥ देशांतरे तु कथिता दशनानां नैकमणेर्माला॥१०॥ उभयत्र भूरिदत्तैः कथिता प्रकरं च बिंदुमालापि॥ मा
ला · थप्रदेशो गळ्हकक्षादिस्समुद्दिष्टः॥११॥ युक्तं विषमैस्त्रिशरवरैस्तनयोः पृष्ठे च मांडलाकारं॥ खंडाभ्रकं
निगदितं स्थूलप्रभिदा बिंदुमालायाः॥१२॥ संहतियुक्तादीर्घबह्वीदशनाहतेस्फुरापंक्तिः॥ शोणांतराळ
शोभा श्वर्वित मुक्तं वराहस्य॥१३॥ स्थानमथ मुख्यसुदृशां कुचकरिकुंभौ विनिर्जितांभोजौ॥ एतद्द्वितयमुदाहृत
मुद्भट वेगौ यदा चोभौ॥१४॥ स्यादभियोज्यानामिह तांबूले चापि कर्णपूरादौ॥ नखरदशनाभियोगः स्यादि
दमभियोग संबंधि॥१५॥ उपचारो नारीणां रुचिरो देशानुसारतो भवति॥ शुचिरार्यपत्रायाणां कथितो सौ
मध्यदेश्यानां॥१६॥ चुंबननखपददत्तक्षतविद्विषिण्य स्ततस्त्विमाः कथिताः॥ एषइव रीतिरुक्ता बाल्ही
कावंतिजालानां॥१७॥ आलिंगनपरिचुंबनचूषणनिरता क्षतेतथाविरताः॥ प्रहणन साध्या वध्वो मा
ळवदेशोद्भवा बोध्याः॥१८॥ आभीरप्रभवानां सुदृशामेषैव रीतिरुद्दिष्टा॥ सिंधुनदीषष्ठीणामंतस्थानां च

२०

20

नारीणां ॥१९॥ निष्ठेवपरिष्टके स्याल्लाटमृगाक्ष्योपरांतिकाश्च तथा ॥ प्रोक्ताः प्रचंडवेगाः सीत्कृतमंदास्तथै-
वैताः ॥२०॥ खरवेगा खलवेगाश्च वस्तुनिरत्तरुचो गाढसंप्रहाराश्च ॥ विज्ञेया रतिनिरतैः स्त्रीराज्ये कोस-
लायां च ॥२१॥ रतिनिरता अतिमृद्व्यो शुचिरुचयः शिष्टनिंदिताचाराः ॥ आंध्रोद्भवा मृगाक्ष्यः महाराष्ट्रप्रोद्भ-
वा वनिताः ॥२२॥ अश्लीलपरुषवाक्याः रागिण्यः श्चाविलप्रयोगेषु ॥ शयने सरभसलाः ज्ञातव्याः काम-
शीलेन ॥२३॥ मरहठजा समाना नागरिका रहमिवप्रकाशंते ॥ द्रविडस्त्रियो रतादिह मंदं मंदं प्रसिंचंति
॥२४॥ मध्यमवेगा स्सु महास्यागिन्यः परुषकुत्सितादीनां ॥ स्वपरापचारमुद्राणकथनरतायावनोद्भूताः
॥२५॥ मृद्वंग्यो मृदुभाषा स्फुरदनुरागाश्च गौडवामाक्ष्यः ॥ देशात्तु वर्णनाभः प्रकृतिं शास्त्रे बलीयसीं प्रा-
हा ॥२६॥ एवं चोपचरेदिह कालं प्रकृतिं समीक्ष्य वामाक्षी ॥ देशानुसारतस्सा तुष्यति नैवान्यथा प्रकृतिः
॥२७॥ कालविशेषानुस्सृतेनुपचारा याथवा शुभा लीलाः ॥ देशं देशांतरमपि गाहंते तास्तथा विद्यात् ॥२८॥
पूर्वं पूर्वं हितं कुरुते स्पर्धिं चतुर्षु रास्य ॥ आलिंगनादिषु मतं चित्रं हे वोत्तरं तद्वत् ॥२९॥ पुरुषो निवार्यमाणः
कुर्याद्यद्दशनतः क्षतं तस्याः ॥ असहिष्णुस्तत्कुर्याद्विगुणाहरिणाक्षणात स्य ॥३०॥ बिंदोः प्रतित्रिपायां

मि

मालातस्याश्चनैरदक्षाकलः॥ इत्याविष्टेवरुषाकलहान्तेलियोजयेदबला॥११॥ सकचग्रहमस्यास्यं दृढो-
न्नतमापिबेत्ततस्त्वरितं॥ आमीलयद्दृशोदथसमदाशमनस्थले बाला॥३२॥ उन्नम्य कंठदेशं वक्षस्थले सं-
स्मृता प्रियस्यैषा॥ मणिमालां रचयेदिह यश्चांन्नोक्षितं रदजे॥३३॥ दिवसे जनसंबाधे स्वकृतं चिन्हं प्रि-
यः समुद्दिश्य॥ दर्शयति तच्चेद्दृष्ट्वाऽदृष्टान्यैस्सोपहासास्यात्॥३४॥ मुखमिव हृष्ट्वा यंती नायकमि-
व कुसुमयत्यसौ निपुणा॥ सांगनिषण्णं चिन्हं प्रथमेदिह सार्म्य ह्येव॥३५॥ अन्योन्यानुगुणाद्देवं ल-
ज्जाविशिष्टयोर्यूनोः॥ अपि संवत्सरशतके न प्रीतिर्हीयते रुचिरा॥३६॥ श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रे-
ऽसमबाणशासनानुसृते॥ सांयोगिकेधिकरणे निर्मित इह षष्ठमोध्यायः॥३७॥ अथ षष्ठस्य स्पष्टय-
ति प्रतिभरकष्टस्फुटोयमाख्यातः॥ सांयोगिकेधिकरणेध्यायंध्यातोरिवर्गेण॥१॥ उच्चतरे बहुरा-
गा हरिणी संवेशमाचरेज्जघनं॥ हृहारहसि विशालं संकुचितं हस्तिनी नीचे॥२॥ यत्र समतया न्या-
य्यो योगस्तत्र स्थितिस्समाजघने॥ मृग्या तथा करिण्या वडवाख्याता मुनींद्रेण॥३॥ प्रतिगृण्हीः-
याद्भ्रमणं जघनेनात्रायवस्तुना सहितं॥ नीचतरे सविशेषं रतयोः परयोर्यदृच्छयेह॥४॥ उत्फुल्लकं-

पंच

२१

21

विजृंभितमिंद्राणीति त्रयं दिशोन्मृग्याः॥ ग्रंथांतरे तु निगदितमुत्कूलकामादिसंविज्ञैः॥५॥ नीचं
विधाय शीर्षं बलहरिणदृशः स्मरागमाच्चार्यैः॥ उर्ध्वं विरचितजघनो नवयेदुत्कूलकं प्रथमं॥६॥
तत्र प्रसारयित्वा तिर्यङ्नीचे तु सक्तिनी कांतं॥ अवसज्य चेत्प्रतीछे जृंभितकं तद्वि निर्दिष्टं॥७॥
साम्येन हरिणनयनास्वोंतर्विन्यस्य पार्श्वयोर्यूनः॥ तज्जानुनी स्वपार्श्वेद्वहेद्राणीचिरंलभते=
॥८॥ इंद्राण्या व्याख्यातं रतमुच्चतरं च वीरभद्रेण॥ प्रतिगृह्य संपुटेन तु गृण्हीयात्स्मस्फुटं नीचे॥९॥
एतेम व्याख्यातं नीचं रतमत्र वीरभद्रेण॥ हस्तिन्याः संपुटकप्रमुखं प्रोक्तं रते शास्त्रे॥१०॥ पीडि
तकं वेष्टितकं बाडबकं चेति संपुटप्रमुखं॥ संपुटकं द्विविधं तत्सार्वोत्तानप्रभेदेन॥११॥ यत्रोभयो
रूभावपि मयतोऽबध्याप्रसारिते चरणौ॥ तत्प्रभवे संपुटकं द्वैविध्यं चेद्दशाकारान्॥१२॥ अधिश
यनं दक्षिणतो नार्याः पुंसो यतोस्ति सर्वत्र॥ तस्मात्पार्श्वरतावपि दक्षिणभागस्थितिः पुंसः॥१३॥
संपुटके दृढमात्र तु संपीड्यते पीडितं तदा प्रोक्तं॥ व्यस्यासे स्यामावेर्वैष्टिकं कामशास्त्रेषु॥१४॥ ब

ब

उबेवबेष्टितंचेदवगरुढीयाध्वजंप्रियापुंसः॥तद्वाउबिकंनिगदितमभ्यासादांध्रवेश्यानां॥१५
रामनृपतितनुजनिनाश्रीवीरभद्रदेवेन॥इतिकथितास्संवेशनरीतयइहबाभ्रवीयानां॥१६॥
कथयतिसुवर्णनाभोभेदानन्यांस्तुमुग्नकप्रभृतीन्॥ऊर्ध्वपुरूनायीभवतश्चेन्मुग्नकंभवति
॥१७॥ऊरुकाचरणावस्याःहृदाचेत्तांतुराधयेत्तरुणः॥हृदयंलग्नोकथितंजृंभितकादेस्तथा
शाष्टैः॥१८॥इदमेकस्मिंश्चरणेविततेस्यादर्धपीडितंप्रथया॥श्चेसगतेहेकस्मिंसारितमिदं
मेवनिर्दिष्टं॥१९॥व्यत्यासेमुहुरिदमिहलक्षणतोवेणुदारितंकथितं॥मूलावितकंशीर्षेयच
छेकंस्यात्सरंधराप्रसृतं॥२०॥आभ्यासिकमिदमुक्तंयदितुपदेविकुंचितेश्चवक्षसि॥प्रोक्तंतत्क्रा
कटिकश्रोर्वेर्घोव्यत्ययेपीडा॥२१॥जंघायाव्यत्यासेपद्मासनमिहनिरूच्यतेविबुधैः॥पृष्ठस्थ
चंद्रमुख्याआरचपंत्याःपरिष्वंगं॥२२॥अभ्यासादिदमुक्तंकामागमपारगामिभिर्विबुधैः॥

धा

२१

२२

निर्मथ्यकामशास्त्रं परांङ्मुखस्य परावृत्तं ॥२३॥ उपविष्टस्संविष्टः स्थितिमानथवा जलस्य पुरु
षोत्तः ॥ साभ्यासस्याद्यत्नाद्धि चित्रान्योगांस्तथालभते ॥२४॥ कथयति सुवर्णनाभः सुकरतया नैक
चित्रयोगाणां ॥ शिष्टैरपस्मृतत्वाद्धि प्रतिवात्स्यायनस्यास्य ॥२५॥ अथ कथयति सुकुमारो र-
थोत्सवे चित्रं ॥ ऊर्ध्वस्थितयोर्यूनोरूर्ध्वरतं जायते तत्र ॥२६॥ अन्योन्यापाश्रितयोर्यदि वा कु-
ड्यादिसंश्रितत्वेन ॥ स्मरशरनिहतहृदोरिह कथयंत्यूर्ध्वरतं विबुधाः ॥२७॥ कुड्या●श्रितस्य पुं
सः कंठे संसक्तबाहुपाशायाः ॥ तद्भुजपंजरगायाः तज्जघनं वेष्टयंत्याश्च ॥२८॥ ऊरुभ्यामथ
कुड्ये चलत्याश्चरणविक्रमेणास्याः ॥ स्यादवलंबिकं रतमथ धेनुकमेतदाम्नातं ॥२९॥ दृषली
लावस्कंदनमधिधरणिधृतेश्चतुष्पदन्यायात् ॥ तत्र रते खलु यूनोः पृष्ठमुरः कर्म संलभते ॥३०॥
रीत्यानयैव ज्ञो चंच्छागलमैणेयगर्दभाक्रांते ॥ मार्जारक्रीडितकं व्याघ्रवस्कंदनं चैव ॥३१॥ दतोव
लोपमर्हितमथ सूकरवाजिपृष्ठकारूढे ॥ लक्षणमेषां कार्यं तत्रत्यापूर्ववैधर्म्यात् ॥३२॥ संघाय

करतमुक्तं द्वाभ्यामाभ्यां सहैव मिश्राभ्यां ॥ बव्हीभिर्गोयूथिकमुक्तं स्त्रीक्रीडितं चैतत् ॥३३॥ वि
ज्ञेया स्मरशास्त्रे तत्कर्मानुकारसंयोगात् ॥ संज्ञाभेदास्त्वेते छागलमैणेयमित्याद्याः ॥३४॥ वि
षयविशेषेण ज्येयुवतीनां स्त्रीसमानता पुंसां ॥ तस्मादेकैकस्या बहवो विदिता युवानस्ते ॥३
ते तामेकैकं वा युगपद्वा सात्म्ययोगयोर्दृष्ट्या ॥ अनुरंजयेयुरुचितं तत्र च योगः प्रदर्श्यते विविधः
॥३६॥ विमृश्यादेनामन्यः कुर्यादस्या निषेवणं चान्यः ॥ एको वदनं जघनं कश्चिन्मध्येऽपरः पुरुषः ॥
॥३७॥ इति वारंवारं चाव्यतिकरतो वापि साधु चेष्टेरन् ॥ एषा देशविशेषे नीतिः कथिता न सर्वत्र ॥३८॥
एतेन व्याख्याता वेश्या गोष्टीपरिग्रहीभूताः ॥ तद्वद्राजस्त्रीणां व्याख्याता तत्समासेन ॥३९॥ द
क्षिणदेशे घोरतमुपदिष्टं भूरि जायया प्युचितं इति वात्स्यायनरीत्या चित्ररते वीरभद्रोक्तिः ॥४०॥
पुरुषायितकं वा च्यं सम्यक्पुरुषोपसृष्टकं भूरि ॥ वात्स्यायनप्रतिज्ञामनुसृत्य स्वोचिता स्यापि ॥४१॥
पशुमृगपंजिविलासैर्बहुभिरूपायैः प्रबोधवीक्षित्रे ॥ रतियोगानतियोगाद्विवर्धयेत्कामतन्त्रज्ञः

॥४२॥न साम्योदय्थ सा स्याद्दृशानां भूरिभावयोगेन॥स्त्रीणां स्नेहो वा रागो बहुमानो जायते नुपमः
॥४३॥श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रे ऽसमबाणशासनानुसृते॥सांयोगिकेधिकरणे षष्ठो ध्यायः कृतः
षष्ठः॥४४॥ ॥अथ सप्तमध्यायं व्याख्यातपौरुषो जगति॥श्रीवीरभद्रनामा निर्जितकामाकृ-
तिः कांत्या॥१॥कलहस्वरूपमाहुः सुरतं कामस्य वामशीलहात्॥तस्य विशादं तथापि चलस्माद
त्रप्रहारोस्ति॥२॥अंसौ पृष्ठं स्तनयोरंतर्मूर्धा तस्य च हाराः॥भेदाः सीत्कृतमस्मादार्तितया भूरिभेदं
च॥३॥विरुतं च तत्र सीत्कृतमष्टविधं स्याधि हिंकृतप्रभृति॥स्तनितं कूजितरुदिते फूत्कृतहूत्का-
रकौ तद्वत्॥४॥सूत्कृत फूत्कृत ~~[illegible]~~ के अपिमोक्षार्थाये च विश्रुता दशद्वाः॥एते सीत्कृतिपेक्षा
अलमंबावारणार्थाश्च॥५॥अर्थविशेषादेतान् हिंकृतकादीन्प्रयोजयेद्विद्वान्॥वात्स्यायनानि-
रुक्तौ विस्तारो नादृतो ऽनेन॥६॥पारावतपरभृतशुकमधुकरहारितहंसदात्यूहाः॥अनुकर्त्तव्य-
नुताइह लावककारंडवौ चैव॥७॥एवं च चक्रवाकः सीत्कृतभूइष्टमीदृशा दशद्वैः॥एकैकशः प्रयो-
ज्याः कामाकुलयानितंबिन्या॥८॥पृष्ठमुष्टिभिघातः क्रोडगतायाः प्रफुल्लपद्माक्ष्याः॥तत्रस्त कि

तप्रभृतिचकुर्यादीसाम्यसूयेव॥९॥प्रतिघातानकुर्यादपिकुर्याद्योजितयंत्रांस्तनांतरेहन्यात्॥अ
पहस्तअपहस्तकेनमंदंप्रारंभेवर्धमानश्च॥१०॥आरागपरिसमाप्तेर्हिंकारादीन्प्रयोजयेन्न प्रत
स्यविकल्पाभ्यासोकथितोतेषांप्रयोगस्य॥११॥विवदत्यासीकृत्यप्रहरणनमिहकुंचितांगुलिकरेण॥
शिरसिप्रसृतकमाहुः॥निश्चितकामागमाःपुरुषाः॥१२॥अंतर्मुखेनकुर्यात्तत्रचफूत्कारकूजितेयत्न
तः॥रतकर्मणेवसानेश्वसितंरुदितंविदध्याच्च॥१३॥स्फुरतोवेणोरंतुरुतिरुत्काशब्दहूहूकूलिःशाखे॥
सूकृतिरिहविनिपतितःपानीयेपिप्पलस्योत्का॥१४॥अभ्यासेप्रहतेरिह सर्वत्रचुंबनादःप्रारंभे
स्यात्तंसीकृतेःकरणात्॥लेनैवप्रत्युत्तरमुक्तंरागप्रभावेन॥१५॥अभ्यासेप्रहतेरिहशब्दावार=
णमोक्षात्मकंबाधौः॥वक्ता व्यारतिविरतौश्वसितायुन्मिश्रितोयोगः॥१६॥विरुतानामपित
द्वद्रागावसितिक्षणेहनामिहतिः॥जघनस्यपार्श्वयोर्वासमतलकंस्यादिहाशांतं॥१७॥
तत्रचलावकपरभृतहंसानांकूजितोदरस्वरया॥इतिसमतलप्रहरणनेयोगायोगाःप्रहार

स्य॥१८॥पारुष्यंरभसत्वंतेजश्चैवेहशोभतेपुंसां॥ आवलवत्वेशक्तिव्यावृत्तिर्योषितांभाति॥१९
रागाल्लयोगसाम्याद्भवतिव्यत्यासएतयोः कापि॥ अचिरंप्राप्तंतस्यप्रकृतिर्भवतीतिशास्त्रार्थः
॥२०॥कीलाकर्त्तरिकोद्धेविध्यासंदंशिकातथैवान्ये॥प्रहणनमष्टकमित्थंसहपूर्वैर्दाक्षिणात्या
नां॥२१॥विध्याकपोलदेशेकीलोरसिकर्तरिशिरोदेशे॥संदंशिकाचकुचयोःपार्श्वेदितयेवसंदि
ष्टा॥२२॥कीलान्युरसिमृगीदृशांदद्यंतेदाक्षिणात्यदेशानां॥देशविशेषादेतन्मिदमम वात्स्या
यनस्येह॥२३॥देशांतरीयमन्यत्रैवदेशांतरेमनोहारि॥तद्देशेप्यात्ययकंपरिहर्त्तव्यंप्रयत्नेन॥२४
गणिकांकांचिद्धतवान्कश्चिद्राजाहिकील्यासुरतं॥राज्ञेमन्योभूपःकर्त्तर्यादुष्टयोगेन॥२५॥
यद्विद्धयायोगाकाणांवक्रेनटीकिलेहान्यः॥तास्मादसावधानःप्रहणनयोगान्नकुर्वीत॥२६॥
अंतनगणिकामूलंनापिवदाद्येनशास्त्रताभ्यासः॥उद्युक्तेनतिसमरेरागासंजायतेयूनोः॥
॥२७॥स्वप्नेष्वपिचनरसिकैरीक्ष्यंतेभावविभ्रमौतौहि॥कामिन्यांतक्षणमिहयौस्यातांकल्पितौसुर
ते॥२८॥आसाद्यपंचमीमिहपथितांधारांनेक्षतेयथातुरगः॥वेगांधःश्चमदरीस्छातुंचान्यत्तथाविष

मं॥२९॥एवंरतिसंमर्देणगातौकामशासनानुगतौ॥असमीक्ष्यात्ययमेतौजायेतेचंडवेगौद्वौ॥३०॥
तस्माद्वावामृदुतांबलचंडत्वंसानसाक्षीणां॥बलमात्मनश्चयोगायुंजीतयानशास्त्रार्थः
॥३१॥सर्वासुसर्वदानहियोगास्सांयोगिकाबुधैर्ज्ञेयाः॥स्थानेदेशेकालेसमुचितएषांप्रयो
गस्स्यात्॥३२॥श्रीवीरभद्रइतिनाशास्त्रेसमबाणशासनानुसृत्य॥सांयोगिकेधिकरणेस
प्तमइहनिश्चितोध्यायः॥३३॥अथरचयतिपुष्टार्थंतस्याष्टममेषमादरोध्यायं॥यस्य[illegible]द
रादरिसुदृशःशैलश्रीमाश्रिताआरात्॥रत्यभ्यासश्रांतेकांतेरागाधिकेरतार्थिहि॥अवयात्यै
नंरचयेत्पुरुषायितमेणशावाक्षी॥२॥यदिवास्वाभिप्रायाअर्थितयाशिल्पकल्पनासीम्नः॥न
यकःकुतूहलाद्वाकलयेदबलाकर्तृत्वंपुंसः॥३॥तत्रैतरेणयुक्तेयंवेक्रियतेयदोश्थिलिस्तस्याः॥
अवपातयेत्तदैनंस्यादेवंरत्यविच्छेदः॥४॥इत्थमनल्पगुणोयंप्रथमःकल्पस्त्रियाश्रि
तेपुंस्त्वे॥भवतिपरस्तुजघन्योयंत्रगेसमारंभे॥५॥भ्रस्यहेतोरागकुसुमास्वासाद्विखि

न्न हासलीला च ॥ चुंबितुमस्य मुखेंदुं वक्षोजाभ्यां प्रविश्य मोरः ॥६॥ संपीडयंसनुकलं
नमयंती मस्तकं कृता श्लेषाः ॥ पूर्वं पुंसा रचयेदीर्ष्याकलुषेव मृदंगी ॥७॥ प्रतियातया
भिपूर्वं भवताहं पातिता महायत्नात् ॥ इति रमणं प्रहसंती ब्रूयास्स्वांतर्जयंतीव ॥८॥
मध्ये मध्ये क्रीडां श्रममभिरामा तयाचिराज्येष्ठां ॥ संदर्शये न्मुखश्री निर्जितराकेंदुशो
भैषा ॥९॥ पुरुषोपसृष्टके रथमुद्रुरूपसर्पैतता निवक्ष्यामः ॥ पुरुषश्शायनगतायाः नीवीं
विश्लेषयेत्सुदृशः ॥१०॥ कुर्याद्वितत्स्यां किंचिद्व्याक्षिप्य भूरिभिर्वचनैः ॥ एवं नीवी
मोक्षे पूर्णो रागोधिको भवति ॥११॥ तत्रविवादे तामथ गंडे परिचुंब्य याकुली कुर्या
त् ॥ परिसंस्पृशेच्च बहुधास्थिरलिंगस्तत्र तत्रैतां ॥१२॥ प्रथमं सुसंगता चेद्दूर्वोरिह
सन्नतिं स्फुटीभवतो ॥ रचयेद्दृढनमंतः कन्यायाश्चैवमातनुयात् ॥१३॥ स्तन

योरथ संहतयोस्सकृक्षास्तनयोर्ग्रहे चांसे स्वैरित्यारचयेद्विति सास्यं योगं पुरःसृत्य

॥१४॥ अलके निर्दयमेनामवलंबेताथ चुंबनं कर्तुं॥ अंगुष्ठिसंपुटकेन वहतु देशे प्रस्फु

रन्मदनात्॥१५॥ तत्रैडरासलज्जा रचयेदामीलनं दृशोस्युमुखी॥ प्रथमसमागमसमये रति

संयोगे च कन्यायाः॥१६॥ एवा कथमनुक्तास्यादिति कुर्याद्वृत्तितो वीक्षां॥ उपसर्पन्युत यंत्रो

यत्रैवाप्रापयेद्दृष्टिं॥१७॥ व्रीडां तस्यास्तत्र च नुयादेतद्रहस्यमेणाक्ष्याः॥ आह च सुवर्णनाभः

कामागममार्गमाश्रित्य॥१८॥ व्रीडानाशः स्रस्तिर्गात्राणां मीलनोदयश्च दृशोः॥ इति रत्यका

ङ्क्षेया भावोदयलक्षणं स्त्रीणां॥१९॥ कंपोद्गमनं स्वेदः करपंकजयोर्विधूननं खेदः॥ उत्थानात्पी

डामथ निहतिश्चरणां भुजाभ्यां च॥२०॥ अतिवृत्तिरतिविरतौ पुंसे तु दयस्य लक्षणान्याहुः॥

कामागमपरिशीलनचंचुरद्वित्रायुवानस्तु॥२१॥ एनां यंत्रावसरात्पूर्वं संबाधहस्तिनास

दृशाः॥ आमदुमावाक्षुब्धां रचयेत्करपंकजे तासो॥२२॥ पश्चाद्रचयेदनया यंत्रयंत्रादयंत्रि

त्रितस्मिंमृतिभूः॥पुरुषोपसृप्तकानिचकथयामोविस्तरादधुना॥२३॥उपसृप्तकमथनकु
लमर्दनपीडवनिर्हतिस्तद्वत्॥सूकरवृषनिर्घातौचटकविलासस्तथैव्यः॥२४॥संपुटसहि
तः प्रोक्तोवात्स्यायनसारसंसृष्टौ॥लक्षणमेषांक्रमशः कथयामस्तुह्नबोधाय॥२५॥न्या
य्यंमृदुसंमिश्रणमुपसृप्तकमत्रकामिभिः कथितं॥भ्रामणमथहस्तेनचमंथनमिहसर्वतो
लिंगं॥२६॥नीचीकृत्यजघनमथतदुपरिसंघट्टयेद्ध्वजंहूले॥उच्चैःसरभसमिदमवमर्दनमि
तिसंज्ञयासमाम्नातं॥२७॥आहत्यध्वजतश्चिरमवतिष्ठेत्तीडयन्यदापुरुषः॥पीडितकं
तदिहोक्तंशास्त्रज्ञैरर्थयोगेन॥२८॥उत्कृष्यस्वंजघनंदूराद्वेगेनपातये यदा॥निर्घातोसौथितो
मुनिनानिर्घातयोगेन॥२९॥एककृतइहभूयिष्ठंलिखैनेकथितोवराहघातोसौ॥उभयत्रक्रमल्लि
खनेद्वृषघातःकामिभिर्ज्ञेयः॥३०॥वारद्वकंसंमिश्रितमनीसार्यैतत्समंतदेशेषु॥द्वित्रिश्चतुरि
तिघट्टनमुदितंचटकस्यलीलेयं॥३१॥व्याख्यातंकरणंहिहरागादसितौतुसंपुटख्यात्या॥

तेषांसात्म्यादिह युक्तोयोगोविकल्पेन॥३२॥पुरुषायुतेयितेधिकानितुकथितान्यन्या
निसंज्ञयात्रीणि॥संदंशभ्रामरकौप्रेंखोलितमुल्लसत्कामं॥३३॥बाडवकेनगृहीत्वानिष्कर्षेत्साः
अपीडयेत्यावा॥सुचिरंस्थानंप्रोक्तंसंदंशेनशास्त्रेषु॥३४॥यत्राभ्यासाधिकाचक्रेभ्रमणंगृहीत
यंत्रायाः॥तमिहभ्रमरकमाहुर्जघनो अपुंसस्तु॥३५॥दोलावज्जघनस्यप्रेंखोलित-
मुच्यतेमितोभ्रमणे॥लक्षितमेवंचितयंवास्यायनभाषितेनेह॥३६॥आलिकेलिकनिधायस्वि
यंरमणस्ययुक्तयंत्रैव॥पुरुषायितेनखिन्नाविश्राममवाप्नुयादुचितं॥३७॥पुरुषस्यावर्तनमिहनरु
चितंस्त्रियाविश्रमेजाते॥इतिपुयितरूपंकथितंमुनिनाविविच्यैव॥३८॥प्रच्छादितस्वभावात
द्वहेलपरिगूढरागसंभारा॥विरणोतिहंभागंरागाद्वपरिस्थितापूनः॥३९॥शीत्कंरतिलोल्लसतां
तद्वेनास्यास्तदीयचेष्टाभिः॥जानीयादनुरक्तस्तस्यांस्यादानुकूल्येन॥४०॥पुरुषायितेनना

रीमृतुकालीनांनवाप्रजातांच॥नमृगींगर्भवतींवानातिस्थूलांयुतांकुर्यात्॥७२॥श्रीवीरभद्रकृ-
तिनाशास्त्रेसमवाप्यशासनानुस्मृते॥सांयोगिकेऽधिकरणेस्वष्टोभूदष्टमोध्यायः॥७३॥नव
मेनवमंकुरुतेध्यायंसांयोगिकेपुनर्वीरः॥अधिगम्यपेनसमरंनीवीरोवैरिवर्गोभूत्॥१॥प्रकृ
तिर्द्विधातृतीयास्त्रीपुंभेदेनतत्रपूर्वात्॥वेषालापोपानंलीलांभावंचभीस्तन्नु॥२॥मृदुतासुखि
ताव्रीडास्त्रीणामनुपातिचासहिष्णुत्वं॥पदनेस्याज्जघनस्थितिश्चालिंगोस्यायनःप्राह॥३॥
प्रथमोपरिष्टकंखलुप्रथमेचैषाततोधिकारत्तिं॥स्त्रीकृतवेश्याचःतात्रतिमभिमानाद्व्रजभ्येषा
॥४॥अन्यापुरुषाकृतिरिहगुप्तागात्रियंभजयुक्ता॥संवाहकादिभावेदाश्यानैवप्रकाशंतु॥५॥गत्वा
संवाहकृतांगात्रैरूरूपरिष्वजन्नस्या॥गृह्णीयात्सपरिचयमूरूवोर्मूलंस्पृशंतीच॥६॥उपलभ्यध्वज
धैर्यमधीयान्वास्मिनाददंबहुधा॥चापलमस्यसकुसंग्रहसेदनुपक्रमेप्येवं॥७॥स्वयमारचये-
दुद्यममुद्युक्तेस्मिन्निवादशीलैषा॥उपगच्छेत्कृच्छ्रादिहकर्मात्रिष्टकमत्रनिर्दिष्टं॥८॥अविकल्प

तः प्रयोज्यं निमित्तं दष्टं च पार्श्वतस्तद्भूत् ॥ संदंशो बहिरंतरचुंबितपरिमृष्टके चैव ॥९॥ आम्रावचूषितं
ननु संसरइति तेषु चेयमेकैकं ॥ अभ्युपगम्य विरामे भीक्ष्णं संदर्शयेस्तस्य ॥१०॥ इतरः पूर्वोपगमात्सरतो
निर्विशमाचरेत्सरतः ॥ तस्मिन्सिध्येतदुपरमितिनीतिः क्रमेणामेषां ॥११॥ ओष्ठोपरि विन्यस्ते हस्ते नालं
बितं धनेपुरुषः ॥ उपविध्यास्तं धुनुयादेतन्निमित्तं मुनिः प्राह ॥१२॥ अधरयाग्रं ----- रतो निर्दशनं द
शनवसनयुग्मेन ॥ दष्टं पार्श्वतद्दष्टं पीडायां पार्श्वतरशास्ये ॥१३॥ अत्र भवद्धेतावसांहनमितिकामिनो
मुदेभिमतं ॥ भूयोपि तोदितासौ संमीलितदशनवस्त्राचेत् ॥१४॥ संपीड्याग्रेन तस्य च मुंचेदंशो बहिर्म
वेकुष्टौ ॥ तस्मिन्नभ्यर्थनया यदि किंचित्प्रक्षिपेदधिकं ॥१५॥ अग्रौष्ठाभ्यामियमथचरितनिवृत्तिर्यया
बहिः कुरुते ॥ अंतस्संदंशो सौ वात्स्यायनमापिषिते नेह ॥१६॥ हस्तावलंबितस्य च चुंबितकं दत्तवस्त्रवक्त्र
हये ॥ परिमृष्टकमिदमुक्तं तत्कुत्राजिंकुयाग्रेण ॥१७॥ घट्टनमथितो ग्रेण च तध्यनं नागभारसंयोगा
त् ॥ अर्थप्रविष्टमीदृग्दंशानसंगापुरस्कारात् ॥१८॥ मुहुरवपीड्य विमुंचेन्निर्गदितमिदमाम्रचूषितं श

२८

स्त्रैँपुरुषाभिप्रायवशादवगिरणंपीडनंचांते ॥१९॥ उक्तस्संमरनामाप्रहणनयोगादिहार्थतोज्ञेयाः ॥ वा
त्स्यायनानुसारिविधिरयमज्ञोपरिष्टके कथितः ॥२०॥ स्वैरिण्योदास्यो वाकुलटास्संवाहीकास्तथाचैत
त् ॥ सम्यक्प्रयोजयंतिन कार्यं समयस्थितेरेतत् ॥२१॥ अपिनासहृतयासांपुनरपिवदनांबुजस्य संस
र्गे ॥ स्वस्याप्यार्थपत्तेरिति कथयत्यागमाचार्यः ॥२२॥ योगाभ्यासादधिगततत्वेवात्स्यायनोगुणाम
भिरूचः ॥ दोषोयमपरिहार्योवेश्याभिरताविति प्राह ॥२३॥ अतएवप्राच्यानांरतिलीलायामिमास्सदा
वर्ज्याः ॥ अहिछत्रकदेश्यानांसंगमारूचयः ॥२४॥ साकेतकास्तुतासुनकेवलमिहेवक्त्रकर्मणेनिर
ताः ॥ रचयतिनागरिकोननुकर्मैवासुसक्तोपि ॥२५॥ अविशंकयातुसर्वैरचयत्येवेहसौरसेनाये ॥
तेकथयन्तिरल्लौकिकरष्यासौचादिनारीषु ॥२६॥ त्या ---- नेयतासांवदनेतत्कर्मपात्रभूतोपि ॥
चुंबनमनुप्रयोज्यस्त्रीमुखमित्यादिवाक्येन ॥२७॥ वचनंतुसावकाशंसुचरितनारीषुचुंबनेविषये ॥
देशास्थितत्वादेरितिवात्स्यायनअहसंयोगं ॥२८॥ तस्यौपरिष्टकंक्लितदुभयतःकापिचान्योन्यं ॥

स्त्रीयुक्तेश्वररागीकर्मैतत्स्पृहस्त्वनुते॥२९॥ व्यासस्तस्य तु विदितश्शुंबनचरिते मुखांबुजे नेह॥ युग
पत्तु संप्रयोगो पूनोरिह कोकिलः कथितः॥३०॥ अतएवास्मिन्निरतास्तवा वेश्याजनानुगुणो रूच्यानु॥
रज्यंते दासादिषु नैषामस्मिन् जुगुप्सेति॥३१॥ विप्रो विद्वान्मंत्री याकोयं कुशलो न कारयेदेतत्॥ अ
पिवा सज्जस्य यतोप्रासो धर्मोन्यथा भवति॥३२॥ शास्त्रे प्रचारमात्रान्नायं योगो विलेपुदेशेषु नास्ति स्वे
मां स्वरुचि वैद्यो क्ता सर्वलोकस्य॥३३॥ शास्त्रं च नाप्रमाणं पुरुषादेशास्त्वथा तथा कालाः॥ सत्येव ये=
रूपा रे स्या अर्थानिंद्या अभिप्रकृताः॥३४॥ ज्ञात्वा च देशकालौ शास्त्रं चैव प्रयोगमात्मानं॥ युंजीत यो=
गमथवा भजतु विरागं प्रयोगेषु॥३५॥ मनस श्चंचलतायाः अर्थस्यास्यातिगुप्ततायाश्च॥ कोवे
दकः कदाचित्कुर्यादितत्कृतः कर्म॥३६॥ निंदिततामपि यातो ध्यायो यं वीरभद्रदेवेन॥ वात्स्यायनीयतं
त्याउद्योगात्सौ कथं त्याज्यः॥३७॥ साध्वेव सन्निवेश्यं क्रियते चेद्वेदना स्वयं ग्रंथः॥ व्याख्यायां परर=
चितेतस्यां स्मृतिः कथं त्याज्या॥३८॥ श्रीवीरभद्रकृतिनाशास्त्रे समबाणशासनानुसृते॥ सांप्रयोगि=
केधिकरणे नवमो नवमः कृतोध्यायः॥३९॥ ॥अथ दशमं विशादयितुं राजकुमारोपमुपयतारे भः॥

संरंभनिहतरिपुगणगणरमणीसौभाग्यलुंठकः ॥१॥ भोजइवायमनिरतो नानाविद्यानिबंधनिर्माणे
सममपोछन्नमपियोद्योगः कामशास्त्रेपि ॥२॥ परिवारकमित्राभ्यां सहितः पुष्पैः सुपुष्टितैर्जुष्टे ॥ संचा
रितशुभधूपे रतिवासेऽलंकृते भवने ॥३॥ रचितस्नानालंकृतिरीषत्पानी च शास्त्रतो युक्त्या ॥ रमणी
यमुपक्रमेदिह सान्त्वनतश्चैवयातेन ॥४॥ केशोहस्तेनीव्यां वस्त्रांते वावलंबनं रतये ॥ उपवेशनं वि
दध्याद्दक्षिणतो हरिणाक्ष्याः ॥५॥ सव्येन बाहुनास्याः परिरंभोप्यरुध्यतस्सुदृशः ॥ ~~अनिवृत्त-
सन्निवृत्तं गीतं वाद्यं द्विवाचयेत्~~ ॥ पूर्वाध्यायनिसृष्टैर्वचनैरागादिसंयुक्तैः ॥६॥ गूढाश्लीलाश्लाघ्यैः
परिभाषया समस्याभिः ॥ अनिवृत्तसन्निवृत्तं गीतं वाद्यं द्विवारचयेत् ॥७॥ संकथनं च कथानां भूयः
पानेप्रवर्त्तनं तद्वत् ॥ दृष्ट्वा च सानुरागां तांबूलाद्यैर्जनो द्वासः ॥८॥ उध्वर्षये च विजने प्रोक्तैरालिंग
नादिकैरेनां ॥ उपचक्रमेदनंतरमस्मान्नीवीयोगादि ॥९॥ अवसाने रागस्य तु लज्जाभाजो रिवान्य
यायूनोः ॥ अन्योन्यं परिदर्शनपरिहारेणोदितप्रभयोः ॥१०॥ आचारभूमिगमनं पार्श्वस्थे स्मान्नि

वृत्तयोरनयोः॥व्रीडायमानमनसोरुचितेदेशासमास्थितयोः॥११॥तांबूलग्रहणोत्तरमस्त्रीहृ
सचंदनादिदेहेऽस्याः॥दशास्वयंभुजेरचतामिहपरिरम्यसव्येन॥१२॥दृशाचचषकहस्तेसांत्वना
माधायपाययेदुचितं॥तदनुजलस्यचपानंभुंजीयानांचखंडादि॥१३॥सात्म्यानुसारिसर्वैर्ईशास्य
स्यात्तथास्मनोप्येततू॥अच्छरसकंयूषंरुचिरयवागूंतथैवान्नं॥१४॥पानक्रमभर्जितैरिहमांसैःर
चितोपदंशशोभाढ्यं॥आम्राणिमातुलुंगंकचुकायंशर्करासहितं॥१५॥मधुरमिदंमृदुविशदंनि
र्दिश्यैवंविदश्यतद्दद्यात्॥हर्म्यतलस्थितयोर्वाचंद्रकराणांचसेचनंकर्तुं॥१६॥आसनमत्रकथा
भीरुचिराभिस्साधुवर्तेन॥अंकेलीनामेनांपश्यंतीमुंडलंसुधाभौनोः॥१७॥व्यक्तीकरणंकथि
तंरूच्यानक्षत्रपङ्क्तीनां॥ध्रुवदर्शनंवसिष्ठप्रेयस्याश्चैवसप्तर्षेः॥१८॥रत्यारंभसमाप्तीकथितेवा
स्यायनेनैवं॥अवसानेरतेरिहवर्धेतासामुपस्कृताप्रीतिः॥१९॥प्रीतिकरैरन्योन्यंस्वच्छस्फुटवि
स्रंभंकथायोगैः॥भावानुवर्तनैरिहनिजसंबंधैर्भवेत्सराप्रीतिः॥२०॥क्षणामवलोकनविरहःक्रो

३०

30

धात्री स्यात्तथा दृष्टिः॥ हल्लीसकी उन्नकैर्गीतै रपि नाटरासकैरुचितैः॥२१॥ रागार्थं लोभनयनैरिंदोर
पि दर्शनैरेवेम्न॥ प्रथमावलोकने सति पूर्वं येस्युर्मनोरथा यूनोः॥२२॥ दुःखं पुनर्वियोगे प्रतिकीर्तनतः
स्तयोरूभयोः॥ उच्छ्वास चुंबनैरथ रागपरीरंभतस्तथा भावैः॥२३॥ संप्रयुक्तैरिह यूनो स्नेहो हृध्यंसमा
याति॥ रागदाकृतरागं कृत्रिमरागं च सांतरे रागे॥२४॥ पोटारतं खलरतं रतमनियंत्रं च संप्रोक्तं॥ अ
वलोकनदिवसावधिरचितेयत्नेन संगमे यूनोः॥२५॥ गता प्रयागमने कोपत्यागेन तत्रायं॥ तत्रात्म
भिप्रायं प्रवृत्तिरुचितैर्वयावदर्थं च॥२६॥ एवं बाह्यरतोत्तरकालयंत्रे विलंबोत्र॥ मध्यस्थरागम
जोप्यं घ्रिरमेन रज्यते यूनोः॥२७॥ आहृतरागे यस्मिन्प्रयोगैस्संदुक्षणं रागे॥ कार्यार्थमन्यसक्तो
यदि वायस्याध्यतोदयो यूनोः॥२८॥ कृत्रिमन्याहृदिचेच्छवहितमतेसमाम्नातं॥ कृत्रिमरतेतुयो
गास्सर्वे शास्त्रास्समुच्चयोकल्पाः॥२९॥ न्यूनायां दास्यां वा पोटारतमर्थलाभार्थं॥ परपांगनया
सहयतुस्याद्ग्रामीरास्य रागयातार्थं॥३०॥ खलरतमिदमाम्नातं नागरिको रामकांचैः॥ उपचासना

हतिरिहकथिताः पोटारतेमुनिग्रंथे॥३१॥ अन्योन्याविसंभेसात्स्यादनियंत्रितंतत्तु॥ बास्यापनीयदष्ट्वा
रतमेतद्वीरभद्रदेवेन॥३२॥ कुसुमेवोरिहकथितागृंथेचूडामणौक्रमशः॥ अप्रणयायाः कोपेयुक्ते मुक्तेस्त्र
बध्धरागायाः॥३३॥ नामग्रहेस्वपत्न्यास्तस्यास्संबधिचालापं॥ नोमर्षयेद्व्यलीकंमर्तुस्खलितंतथाचगो
गोत्रस्य॥३४॥ तत्रभृशंकलहस्याद्दितायासोचजायेत॥ क्रोहशिरोरुहाणांशयनामनतोधरातलेपातः॥
॥३५॥ ताडनमपिमुविशयनेभूषणमात्राचमुक्तिश्च॥ एवंमातेजातेमंगार्थंतस्यपुक्तसामादेः॥३६॥ युक्ते
सतिप्रयोगेतस्यांजातप्रसादायां॥ सामप्रयोपक्रमतः शयनतलेरोहयेद्सावेनां॥३७॥ तस्यचबंधनमु
चितंवक्त्रेणस्योनयोत्तरीयोग॥ एवंविहध्धकोपासकचग्रहमुन्नमय्यतस्यास्य॥३८॥ हन्याद्दमिकमल
तः बाव्होः पुष्टेधवाशिरसि॥ वक्षसिवाचारैकंद्विस्त्रीघर्तिनिहत्यसंगच्छेत्॥३९॥ यावद्द्वारमधास्त्रंकर-
कमलेनापमृज्योसः॥ क्रोधाधिकापिचसाभूयोनद्वारदेशतोगच्छेत्॥४०॥ इत्याहदत्तकः खलुमत्सादो
षंतथातस्याः॥ तत्रानुनीयमानायुक्त्यासास्यात्प्रसादमाकांक्षी॥४१॥ लब्धाविवप्रसादंसकृपायोत्तिस्त-
देक्लांतं॥ सुरताकांक्षातरलामबलामेनीप्रियस्समालिंग्य॥ नीलाशय्यापुष्ठेस्वांकालंकारतांगमयेत्॥४२॥

त्राप्यनिमित्तंस्वीयेयदिभवनेस्यात्सैन्मृगेक्षणारूष्टा॥जुष्टातादृशिचिन्हैरभिगच्छेन्नायकंत्वरया॥४३॥सम्य
निपुणैर्भर्त्रसानुनयासौचपीठमर्दाद्यैः॥दूरेविधायरोषंतेनसहस्वंगृहंगच्छेत्॥४४॥तत्रैववावसेदितिक
लहप्रणयेनिरूपितोपूर्नां॥ज्वलनग्रीष्मदिवाकरदववदहनास्तेजसोयस्य॥४५॥चतुरधिकीषष्ठीमिमां
बाभ्रव्येणप्रकीर्तितांकांतः॥वरनारीषुविरचयन्गच्छतिमान्मथींसिद्धिं॥४६॥शास्त्रांतराणिकथयन्
न्नथयमज्ञापयन्चतुष्षष्टिं॥विदुषांसंसदिरतथोकथयापरिपूज्यतामेति॥४७॥शास्त्रांतरानभिज्ञोयस्त
स्याविरतश्चतच्छक्षा॥गोष्ठांसत्स्वीतनयोगोष्ठोस्वर्गेविगाहतेनियतं॥४८॥एनांविद्वत्पूज्यामधिकृततंपूज
तीचकलयैः॥गणिकागणपरिपूज्यांसकुरुतेनंदिनीकोनां॥४९॥नामान्यस्याश्शास्त्रेसुभगंकरिणीतिनं
दिनीसुभगा॥नारीप्रियाचसिध्धाकामाचार्येणगीयंते॥५०॥कन्यापरयोषिद्भ्यांपण्यांगनयाचभाववशा
लिन्या॥निपुणोस्यांदृष्टायांबहुमानेनक्ष्यतेकामी॥५१॥श्रीवीरभद्रकृतिनाशास्त्रेसमबाणशासना
नुसृते॥सांयोगिकेधिकरणेद्वितीयोध्यायःपूर्णतांकृतोविशदः॥५२॥ ॥इथ्थंस्मरसर्वस्वंसांयोगिक
मादितोनिरूप्यासौ॥शास्त्रेस्मिन्नधिकरणंतस्मात्परमाद्रात्तनुतेकन्यासंप्रयुक्तकनामन्यधिकरणोऽथ

३१

31

विद्या

द्वितीयतः परतः ॥ यततेसार्थकतायैप्रथमेध्यायेमहाबाहुः ॥ अध्यायाः पंचास्मिन्कन्यायास्संप्रयुक्तके कथि-
ताः ॥ तत्रप्रथमेऽध्यायेवरणविधिर्निर्णयस्संगे ॥ ३ ॥ कन्यायाविस्रंभणमुदितं तस्यद्वितीयकेऽध्याये ॥ बालोप
क्रमसहितं चेष्टाकारस्यनन्यरागेषु ॥ ४ ॥ सूचनमुक्तं विशदं कथितोध्यायेतुलायतः यथा ॥ एकपुरुषाभियोगः
प्रतिपत्तिश्चात्रकन्यायाः ॥ ५ ॥ पंचमइह अध्यायेभूर्मिपंचेषुनामुनापूना ॥ कथितास्पुरस्रपंचयोगावैवाहिकावि
वादाः ॥ ६ ॥ इत्थंस्थलासंग्रहआग्रहपरिदृष्टकामशास्त्रार्थः ॥ अधिकरणंविशदयतिस्मरशास्त्रस्यतृतीयंसः ॥ ७ ॥
अधिगंतव्याविधिनायस्याश्रेष्ठानोपभोगयोः पूर्वं ॥ नान्यस्साचसवर्णाभूमिर्धरणमर्थपुत्रयाणां ॥ ८ ॥ अ
नुपस्पृतारतिस्यात्स्थाधिक्यवज्ञायतेतस्मात् ॥ निंदितनोपस्पृततान्यूनाधिकवर्णयोर्विदिता ॥ ९ ॥ साकि
निरतामितिकन्यांमात्रापित्रावसंयुतांयुक्तां ॥ वर्षत्रयेणवयसायदिवानेवनोनेहकालेन ॥ १० ॥ श्ला
घ्याचारेधनकतिपक्षिणिबंसंबंधिनीमुहुस्सखदे ॥ संबधिभिः परीतेजातामेवंविधेवंशे ॥ ११ ॥ पितृयश्च
धिक्यवतींसंपन्नांतूपलक्षणैरुचितैः ॥ अन्यूनानधिकांगीयक्षिस्माक्षिस्तनीमपिवा ॥ १२ ॥ अक्षीणके
शदत्तांनदंतकर्णाक्षैण्यशात्तिनांतद्वत् ॥ सहजाऽरोगशरीरांश्रुतवानेवंगुणः पुरुषः ॥ १३ ॥ शीलयतुयां

३२

32

गृहीत्वामन्येतासानमेषसत्कृतिनं॥ याचेतनैवनैनामन्यस्ववर्णान्वितां पूर्वं॥१४॥ इतिघोटकमुखभणि
तेन्यूनाधिक्येतुयावनंयुक्तं॥ तस्यावर्णेपित्रेर्यात्रस्संबंधिनीनैव॥१५॥ मित्राणामपियुक्तः संसक्तानोप्र
वरोवरावाक्ये॥ वरयित्रंतरदोषंदिशतांनिजसस्त्वेचैव॥१६॥ अनुकूलयेयुरनिशंकथयाकौलादिन
मुणापत्याः॥ कन्यामातरहृदयंविशिष्यमित्रायिपत्नेन॥१७॥ ज्योतिर्विसुहृदस्यतुशकुनग्रहलग्न=
राशिनक्षत्रैः॥ दृष्टैरपिचनिमित्तैस्संबंधंभावयेत्तस्याः॥१८॥ कन्यांतरलाभकथाः कथयित्वाग्रेचक=
न्यकामातुः॥ उन्मादयेयुरस्याहृदयंकेचित्प्रयत्नेन॥१९॥ दद्याद्वावरयेद्वादैवादनुकूलयतः कन्यां॥ नतु
केवलंनिजाच्छातत्रसमर्थैतिकेप्याहुः॥२०॥ धावनमोदनशीलीवरणावसरेननिद्रियायुक्तां॥ परि
वर्जयंतिकन्यांवरणेसंतः प्रयत्नेन॥२१॥ यस्यानाममशास्तंयाश्रामदक्षिविकारिभिर्दाने॥ अन्यार्थ
यानुसायावत्यंतंनतादिकरा॥२२॥ व्यंगामित्रारियुताहृषभास्कंधास्तवर्षशीलावा॥ हृषलीमुंडागु
लमंबिम्नाणादूषिकाचैव॥२३॥ फलनीनक्षत्राख्यानाम्नानद्यास्तथाचरक्षाणां॥ चरणेवर्ज्योपा=

त्तायुक्ताभ्यांरेषनाम्यादि ॥२४॥ एकेतुवित्तनयनेयस्यांपुरुषस्यवानुरज्येते ॥ यस्यांमृध्धिंप्राहुस्त=
द्भावेलक्षणंविफलं ॥२५॥ तस्मात्प्रदानकालेकर्तव्यादनवेषसंयुक्ता ॥ स्फाप्यादर्शनविषयेनायकचे
तोनुरागाय ॥२६॥ अपरावेयोवानित्यंसालंकाराचरेदसौक्रीडां ॥ यज्ञविवाहादिषुवाजनसमवायेनि
रीक्ष्यैषा ॥२७॥ संदर्शनानुचितताहेतिचपण्येनसाम्यमेतस्याः ॥ तस्मात्कन्याकुलजैरेषासंदर्शनी
येव ॥२८॥ वरणायागममाजस्त्रुमदर्शनसाधुवादसंदर्भान् ॥ संबंधिसुहृदयेतान्कुलपुरुषान्मंगलै
रुचितैः ॥२९॥ त्रलिगृह्णीयुःकन्यापक्षीयास्तांचभूषितांतेषां ॥ संदर्शयेयुरुचितेरम्यामन्यापदेशे
न ॥३०॥ दैवपरीक्षणमवधिःस्थाप्योयावन्ननिश्चयोदाने ॥ उक्तामविष्यतीतिचतेस्नानादौनियो=
ज्यास्तुः ॥३१॥ परिणयमस्याश्चयेद्ब्राह्मण ---- नाथवैकेन ॥ इतिसंक्षिप्यनिगदितोवरणवि
धिःकामसूत्रेषु ॥३२॥ संगतायविवाहकार्यैसहलीलावातथासमस्यायाः ॥ तुल्यैःकार्यविषमैर्नी
चमैरिवनोत्तमैरुचिताः ॥३३॥ ह्लोद्वाहंगमनंयदिवातत्रैरोचयेद्दासं ॥ एषकल्पोयुक्तोदेशाचाराद्ध्ववा

३२

स्थायां॥३४॥वर्त्तेतयत्ररमणःकन्यामुद्वाह्यदास्यभावेन॥उच्चोसौसंबंधःसद्भिर्निर्दिश्यतस्त्याज्यः॥३५॥
वर्तेतयत्ररमणःकन्यामुद्वाह्यस्वामिभावकत्वेन॥नीचोसौसंबंधःसद्भिर्निर्दिश्यतस्त्याज्यः॥३६॥यत्रसु-
खानिपरस्परमपिघनवंतीहशोभनालीलाः॥मिथउत्कर्षनिदानंसंबंधोसौविधेयस्स्यात्॥३७॥उच्चो
च्चैःसंबंधंबंधुबुकन्यान्नयेदसौनम्रः॥नीचेनतुस्वयेदिहसंबंधनिंदितंसद्भिः॥३८॥श्रीवीरभद्रकवि
नाशास्येऽसमवाणशासनानुसृते॥कन्यायुक्तोधिहतोप्रथमोध्यायःकृतस्सांगः॥३९॥अथकथ
यत्यध्यायंद्वितीयमेषोद्भवप्रभौवीरे॥दोर्दृढविक्रमयादितपरभरस्मरणपारवोभूरिति॥१॥शयनमध्या
कुर्यातांअक्षारालवणंभोजनावेतौ॥यतमानसौस्वहंकिलसंचरितब्रह्मचर्यैचि॥२॥तूर्येणसहनिग
दितंसन्नाहंचैवमंगलस्नानं॥भूषणकृतिसहमुक्तिप्रेक्षासंबंधिपूजाच॥३॥इतिपरिणयनानंत
रमाचरणीयंसमस्तवर्णैन॥नववासःपरिधानंयावाधिकृतेरनध्यायः॥४॥मृदुभिरुपायैरेनातस्मि
न्निशिनिर्जनेवशीकर्त्तुंआदध्यादुद्यममिहमूकुदासीतकेषांचित्॥५॥स्तंभीभावेमुःसंमलिरिह-
नास्तिबाभ्रवीयानां॥अहमेवंपश्यंतीगाढंदूयेतसायस्मात्॥६॥परिभवतिस्वंउमिवतंस्तंभहंय

स्य हं समातनुते॥ तस्मादुपक्रमी स्यान्न तु यन्नारोचयेत्तत्र॥७॥ एवं स्याद्विस्रब्धः कन्यायानव्रतस्य
भद्रश्च॥ सति यंत्रे व्रतभंगं स्त्रीयाद्यामामनल्पाः याः॥८॥ साम्नाप्राः योजयेदथ यंत्रं परतस्त्रिरात्रतस्तु भ
गः॥ कुसुमसमानां तासां सुकुमारोपक्रमे अभिरुचिः॥९॥ प्रसभमकृतविश्वासे यंत्रापादीयमानता
यां तु [illegible]॥ यौवनतरतमभावं विद्यादस्याः प्रयत्नेन नियतो भवति द्वेषो यंत्रे पुरुषे घृणा तासां॥१०॥ युक्त्यापि
यतः प्रसरं स्वयमुपलभते विशेषतस्तु तेनैव॥ यौवनतरतमभावं विद्यादस्याः प्रयत्नेन॥११॥ रहसि संप्रतिमस्या
निजकरकमलेन पाणिकमलस्य॥ तत्र च सिध्यामेतां परिरभ्य साधयेद्बालां॥१२॥ सस्पृहासरिरंभेदद्या
द्वहनेन चारु तांबूलं॥ अप्रतिपत्तौ तत्र च सांत्वनवाक्यै रिमां शपथैः॥१३॥ प्रतियाचनैः प्रपतनैश्चर
णांबुजयोः सरोजरम्याक्ष्याः॥ संग्राहयेदिदं खलु तासूचितमन्यकार्येपि॥१४॥ लज्जानिमग्नहृद
यायदि वा तुष्टा महापराधेन॥ तानि अतिक्रामति सुमुखी चरणनिपतनं क्षणं पूनः॥१५॥ अस्य तु
दानावसरे मृदु चुंबनमाचरेदसाउ चितं॥ आलापयेत्तु सिध्या चुंबनपरिरंभयोरभयोः॥१६॥ आकर्ण्य
नार्थमस्य तु परिमितवर्णाऽमितामिधेयं च॥ किंचित्पृच्छेत्कामे रहितइवैतस्य बोधेन॥१७॥ पृष्ठे सः

३५

35

रुदभिधत्ते यदने यं तदा सरुजमरे मुखं॥ मुक्तसांत्वया खलु नोद्वेगस्याच्च था तस्याः॥१८॥ तत्राप्यया व
दंक्षि निर्बध्नीयात् समे क्षणी रमणः॥ विवहेत्ले पतिवचने नैव दोषाः स्वयं ब्रूवते॥१९॥ निर्बध्यमानतायां
पतिवचनं सा चरेच्छिरःकंपैः॥ कलहे नैव विदध्यात् कुपं शिरसो पिप साक्षी॥२०॥ इच्छसि मा न्ने च्छसि वा
रुचितो हं तेऽथवा न ते रुचितः॥ इति पृष्ट्वाव्यवतिष्ठे सुचिरं वश्या स्मरार्तस्य॥२१॥ निर्बध्यमानतायां
कंपो मूर्तो त्रचानुकूल्येन॥ अत्र प्रवक्ष्यमाणा विवदेदेणी दृत्रोऽथवापि॥२२॥ विस्रब्धा मुभयोर्वा दूत्यास्य स
खीभिर्हांतरानुगुणं॥ कुर्यात्कथाप्रसंगं नवोढा संस्तुता चेच्छ्यात्॥२३॥ सख्या कथाप्रसंगे विसहेक्ष
तव क्रोपंकजा बाला॥ अति वाहिन्यां सत्यां साक्षेपस्याद्युवादस्तु॥२४॥ अनयैतत्सरिकथितं कथ्यये
सानुक्रमप्यधीराक्ष्याः॥ तूष्णीमासीत नवा तस्मिन्नासत्यानुकूल्येन॥२५॥ निर्बंधे सति नाम कथ
यन्मा सव्यक्तमर्थतो पूर्णं॥ प्रब्रूयाद्विहसंती पश्येत्तिर्यकूपदाचित्तं॥२६॥ आलापनविधिरधिको यूनाः
कथितो नवीनकांतायाः॥ श्रीवीरभद्रविदुषा निखिलधराचक्रशक्रेण॥२७॥ जातपरिचया तूष्णीं याचि
तमेतेन नागल्पादि॥ अस्यां तिके निदध्यात् द्वध्नीयाद्वोत्तरीयेऽस्य॥२८॥ मुक्तांतथा च्छुरितके रूपरिकुचस्व

र्णकुंभयोरूरुभयोः॥ सद्यः स्पृशेदजस्रं विपक्षीभूतस्मरास्त्रस्य॥२९॥ प्रियया निवार्यमाणो नैवं कुर्याद्यदप
रीरंभं॥ तु कुरु खेममेति कक्षयन्परिरंभं कारयेदेवं॥३०॥ आलिंगनसमये स्वं करकमलं नाभिदेशापर्यंतं
व्यावर्तयेत्प्रसार्य हरिणदृशः शोभनाकारः॥३१॥ आरोप्य स्वोत्संगे कांतां क्रमशोऽधिकं ततोप्यधिकं
सोपक्रमतां कलयेदतिपत्तौ भीषयेदेवं॥३२॥ दशमेन क्षतमधरे स्तनपृष्ठे नखरदंतयोः कुर्यात्॥ हृल्लाच
स्वयमात्मनि सख्यास्ते विधेवयारचितं॥३३॥ कथयिष्यामि किमत्र त्वं वक्ष्यसि ता सुजातहासा सु॥
रथं प्रतारयेच्चां बालत्रस्तायनेश्चैव॥३४॥ उत्तररात्रिष्वधिकं विस्रंभे हस्तयोजनं रचयेत्॥ सर्वांगि
कं च चुंबनमासंगस्याकरस्यैवं॥३५॥ विन्यस्तपाणिरूर्वोरुपरि च संवाहयेदिमां तत्र॥ संवाहयेत्क्रमेण
च सिध्धांतत्रोरुमूलेपि॥३६॥ संवाहने निषिध्धे दोषो नास्तीति तां समाकुलयेत्॥ स्वेच्छेयेति त्वविदध्याद्गह्व
रस्खलसंगमध्धुरतः॥३७॥ रशनाविवियोजनादनु नीवीमोक्षं न तथापराधि त्वं॥ वस्त्रस्योर्वोर्मूले संवाहन
मार्चे ब्रूयः॥३८॥ अन्यापदेशतः खलु कुर्याद्यन्यस्वकीयया भिमतं॥ यंत्रं प्रयोजयेन्न तु तत्कालं कुप्य

तिक्रम्य ॥३९॥ तामनुशिष्याद्गमणः स्वस्य तस्यां प्रदर्शयद्रागं ॥ अनुवर्णयेन्मनोरथवृत्तीः पूर्वंस-
मुत्पन्नाः ॥४०॥ प्रतिजानीयादग्रे स्वाचरणं तत्र चानुगुण्येन ॥ साध्वरमस्याश्चिंत्याप्रतिपत्तीभ्यः
प्रयत्नेन ॥४१॥ इत्थं तस्याः कन्याभावं क्रमतो विधाय दूरेण ॥ विगलोद्वेगं चरयन्भूयासोपक्रमः पुरुषः
॥४२॥ इति कन्याविस्रंभणमुक्तं श्रीवीरभद्रदेवेन ॥ आकर्णयस्य कीर्त्तिर्ल्लज्जितमिह देवदेवेन ॥४३॥
इत्थं चित्तानुगतो बालामिह साधु साधयेद्बहुभिः ॥ उचितोपायैरेवं रागस्तस्याश्च विस्रंभः ॥४४॥ अत्यं-
तमानुकूल्यं प्रतिकूलत्वं तथाचरात्यंतं ॥ कन्यासिध्यौ हेतुस्तस्मान्मध्यस्थता पुक्ता ॥४५॥ स्वस्य प्री-
तौ हेतुः मानमिदं नीचमानशीलानां ॥ विस्रंभणमधिगच्छन्न कन्यानां जायते प्रीतिः ॥४६॥ मंदाक्षं कन्या-
नामालक्ष्यामंदमाचरंस्त्यागं ॥ वेदनतां सा हृदयं पत्नुवसरिभूयते तस्मात् ॥४७॥ सहसोपक्रांतौ चिंत-
विदुषां भयं तथा पीडां ॥ उद्वेगं द्वेषं खलु सद्यो यातीति शास्त्रार्थः ॥४८॥ प्रीतिं सा लब्ध्वा न तु तेरणोद्वेगेन
दूषिता बहुधा ॥ पुरुषद्वेषं प्राप्ता विद्विष्टा स्याद्गतास्परतः ॥४९॥ श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमबाणशा-

सक्रनानुसृते॥कन्यायुक्ताधिकृतौरचितोध्यायोद्वितीयोसौ॥५०॥ ॥अथकथयस्यध्यायंतृतीयमा
त्मत्रयीस्फुरन्मार्गः॥नेत्रत्रयीवशंभोननुमहतार्थत्रयीयस्य॥१॥गुणवानपिधनहीनोमध्यगुणोवाथ=
वागुणैरहितः॥पित्रादेःपरतंत्रःपुरुषेपुनैवमान्यास्तु॥२॥कन्यामलभ्यतायाःबाल्यादारभ्यरंजनंतस्याः॥
रचयेयुस्स्वयमेतेसापितमिच्छेत्समीपाये॥३॥इतिघोटकमुखभणितिःतस्याःस्नेहानुरंजनोपायाः॥सहपु
ष्पापचयाद्यावात्स्यायनभाविताज्ञेयाः॥४॥मालाचरणांकृत्रिमदुहितृक्रीडाचपथ्यिकालीना॥पाकोमुष्टि
कलीलाकर्षक्रीडांगुलिग्रहणं॥५॥यष्टिककुंतकविच्युतिरूपलक्रीडादिवापदेशसंबंधि॥तत्साम्या=
त्समयेषुचकुर्यादनयाचचेटीभिः॥६॥उदकक्ष्वेडनकानिचमीलितकंलवणवीथीकाचैव॥अनि=
लांगुलिताडितयासारसगोधूमयुक्तावा॥७॥इतिपरिचयमनुरूपंचरयेत्क्रीडास्तदीयसाम्येन॥प्री
तीकुर्यादस्याविश्वस्ताभिःप्रयत्नेन॥८॥बुध्येत्परिचयमस्याधात्र्याःकुर्यात्प्रियादीह॥साप्रीताविदि=
ताकृतिरप्रतिषेधेनतासंगे॥९॥अनभिहिताविविधाकृतिरभिदध्यात्तद्गुणानेव॥एवंस्यादनुरक्ताक

न्यैतस्मिन्गुणानन्ततोज्ञास्या॥१०॥साधयतु कौतुकं वा कन्याहृदयानुकूल्येन॥क्रीडाहेतुरपूर्वोविरच्यो
योन्यासु कन्यकास्वस्ति॥११॥अस्यास्साध्योयलाभेमाकांक्षासवर्त्तेन॥कंदुकमनेकभक्त्याचित्रं कालै
श्चसांतरवं दृभिः॥१२॥अन्यघातघाहृष्यध्वनियोजयेदस्याः॥गतदत्तदातुसूत्रैःपिष्टमधूच्छिष्टमुत
त्ररवैश्चैव॥१३॥हृत्सादुहितरमस्यैदद्यादेषमयहेन॥साधनभूतंपाकेछलमस्यैदर्शयेत्पुनःप्राज्ञः॥१४
काष्ठेचसंप्रयुक्तोमेषोच्छागादिकंचैव॥देवकुलानितथाल्पंनेहंमृद्विदलकाष्ठसंजातं॥१५॥शुकशा
रिकापिकानामपिलावककुक्कुटप्रभृतेः॥पंजरकंसुविचित्रशोभनमपिभोतथापयसां॥१६॥एवंयंत्र
कवाणेतद्दुहिहान्यन्मनोहारि॥चंदनकुंकुमहिंगुलमनःशिलालाक्तकादिकंश्यामं॥१७॥पूगफलंतां
बूलंशक्त्याकालोद्भवंदद्यात्॥यस्यप्रकाशदानेभवतिविमानंद्वयोस्सुहृद्वर्गे॥१८॥तत्प्रछन्नंदेयंभय
हेतुर्दर्शनीयश्च॥कुर्यात्तथायथेयंसर्वाभिप्रायपूरकंवेत्ति॥१९॥वीक्षणादणसुंदर्या[illegible]दृ[illegible]संतद्वस्तु
जातंतु॥कथयेदस्याःपुरतःदेयद्रव्येपरस्पृहामधिकां॥२०॥कथयारंजनमुचितेरागेछन्नंप्रकाशं

वा॥ अथाश्चर्यादर्शनेच्छायदि तस्यास्तदिदमिंद्रजालाद्यैः॥२१॥ चेतोनुरंजनीयं कलया तत्रानुरक्ता
याः॥ गीतरती गीतवरैर्मश्चयुजी कौतुके स्तथा चान्यैः॥२२॥ आपीडै रतिचित्रैर्भूषणदानैरदोषश्च॥ =
पुरुषांतरेष्वभिरतामेनां धात्रेयिकास्तथा चास्याः॥ चातुष्षष्टिकयोगान्निपुणतया ग्राहयेन्निरतः॥
रतिकौशलं च तस्याः ख्यातं स्यादेवमात्मनस्तेन॥ स्यादयमुदारवेषोऽनुपहतसंदर्शनं चैव॥ जानीया
द्भवरतिस्वस्मिंस्तस्यास्तथेंगिताकारैः॥२५॥ भावं प्रासा अर्पितानिरतानैवाभियोगेषु॥ पश्यति सस
न्मुखं सा दृष्टा मंदाक्षवश्यतां तनुते॥२६॥ अंगस्य स्वस्य छलतः प्रकाशयेत्तत्र देतस्यै॥ यां तच्छन्नं तं तं पश्य=
ति दृष्टेः पथि र्डतं यत्नात्॥२७॥ पृष्टा किंचित्सस्मितमव्यक्तं भाषते ऽपूर्णं॥ मंदं मंदं निकटे स्थानमनुध्याभि
नंदतीह चिरं॥२८॥ दूरे पश्यतु मामिति मत्वा विहृतं च भाषते कंचित्॥ मुंचति न तं च देशं दृष्ट्वा किंचिज्जहा
सहृद्भवति॥२९॥ मंदं तत्रस्थितये कथया समयं क्षिपत्युचितं॥ भालस्यांकगतस्य च परिरंभणचुंबने मुहुः
कुरुते॥३०॥ तिलकविशेषान्निपुणं रचयति परिचारकादीनां॥ सावष्टंभा परिजनवर्गे लीलाश्च
दर्शयत्यधिकाः॥३१॥ तन्मित्रेषु च कुरुते विश्वासे वाक्यमेतेषां॥ बहु मन्यते करोति च तद्दृष्टैः प्रीतिमा

दरान्नियतां॥३२॥द्यूतं कथांच कुरुते प्रमुरिव चैतान्निपुणंते च॥नायककथां परस्मै कथयस्येते पुक
र्णयैः कुरुते॥३३॥प्रविशति नायकवेश्म च धात्रीकथनेन संहृष्टा॥तामंतरा विधाय च ते सह द्यूतभा
षणे कर्तुं॥३४॥इष्टकल्पभूषितस्य च दृष्टिपथं दूरतस्त्यजति॥अभ्यर्थितामुना पि च कर्णाभरणां गुच्छ
यकेमाला॥३५॥सख्याहस्ते यच्छति॥गाढवमुच्य धैर्येण॥धारयति तेन दत्तं निःसंसत्वं दनादिकं
भूषाः॥३६॥स्वीन्नापरवरकथया तत्सखीभिर्वर्जयेत्संगं॥दृष्ट्वा तस्या भावानाकारानिंगितानिप्रज्ञाश्योः॥
॥३७॥कन्यासंप्रयोगार्थं योगान्संचिंतयेदुचितान्॥बालां बालद्रव्यैर्यौवनपदशालिनीं कलानि
यैः॥३८॥विश्वस्य वत्सलामपि गृह्णीयात्संग्रहान्निपुणः॥श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽस्मिन् बाभ्र
व्यशासनानुसृते॥कन्यायुक्ताधिकृतो रचितो ध्यायस्तृतीयोऽसौ॥४०॥ ॥अध्यायमथ चतु=
र्थं सार्थकमाख्यातुमुद्यमं कुरुते॥गीतस्त्रीरेजलधेरर्थिप्रत्यर्थिनारीभिः॥१॥दर्शितचेष्टा
काराअभियुंजति हेतुभिः कन्यां॥गृह्णीयात्कुरुकमलं क्रीडायां विवदमानायाः॥२॥आलिंग

नं विदध्यादुच्चकमुखयुक्तयातयारीत्या ॥ एवं भवति वश्यो सा ज्ञातस्मरदशा स्त्रतत्त्वस्य ॥ ३ ॥ पत्रायां छेद्या
दौ स्वाभिप्रायं च सूचयेन्मिथुनं ॥ संदर्शयेदिहास्या देवं चान्यत्तथान्यच्च ॥ ४ ॥ जललीलायां दूरेप यसि नि
मग्नो विधाय तत्स्पर्शं ॥ उन्मज्जेन्मज्जनमुपि कौतुकपुरुषस्सरोजाक्ष्याः ॥ ५ ॥ नवपत्रिकादिचरेस्तु वि
पंभाव संकथानिरतः ॥ दुःखस्मासगतस्य च कथनमिह स्याद निर्वेदातु ॥ ६ ॥ अपदेशापेक्षणके स्वज
नसमूहेऽथवास्थितो निकरे ॥ छलतः कुर्यात्स्पर्शं पीडन   मत्तयोरचयेत् ॥ ७ ॥ शनकैरेकैकां गुलि
मभिमृश्य शतिनखाग्रघट्टनं कुरुते ॥ सिध्यात त्रपदादादमभिकांक्षेदभ्यसेत्तच्च ॥ ८ ॥ शौचेचरणां
बुजयोरंगुल्हि संदंशापीडने रचयेत् ॥ लक्ष्यस्तत्र विकारो द्रव्यग्रहणे विसर्गे च ॥ ९ ॥ आचमनार्थपयोभिः
कार्यस्येकोप्यनेन वामाक्ष्याः ॥ द्वंद्वं तमनिचतिष्ठन्नृक्षांतः कुर्यविदेकशाय्यादौ ॥ १० ॥ तत्र च भावं कथ
येदन्यादशां यथा समुद्विग्ना ॥ जानीयादपि भावं भाविन्या भूरिभावज्ञः ॥ ११ ॥ एकांते वक्तव्यं मम किय
दस्तीति बोधयन्कथयेत् ॥ स्वप्नादि भावयुक्तं जिज्ञासुर्भावमेतस्याः ॥ १२ ॥ जानीयात्तद्भावं वक्तव्यान्या

३८

38

रद्दारिके तत्र॥ ह्ना ह्ला भावममुष्यउ क्तो ह्का व्याधिं नयेद्रेहं॥१३॥ अभियोगेभिगतायाः शिरसः संपी
डनेभवेत्स्वस्य॥ संयोजयेत्तदीयं करमवलब्य स्वनेत्रादौ॥१४॥ भिषजा कन्यासाध्यं भेषजमिदमत्र
साधुनिर्दिष्टं इति कुर्वीति कथयित्वा कर्मैनां कारयेत्प्राज्ञः॥१५॥ पुनरागमननिबंधं स्वशाशपथैः पुन
नस्तयानुमतैः॥ विसृजेदेनां कार्यो योग इहा सो त्रिरात्रादौ॥ गोष्ठीदृधिरभीष्टाद्रागमिहाभीक्ष्णमा
गमेतस्याः॥ अभियुक्तो विस्रंभे स्यादन्यासाम सावेकं॥१७॥ वाच्या तु नैव कथयेदेवं स्याद्दूढभावमा
नोपि॥ कन्याविदच्छितभावाघोरकमुखवआहुराच्यार्याः॥१८॥ मन्येत यदि च सिध्यां बहुधैनां स्यादु
पक्रमेभिरतः॥ तत्काले नासिध्यासहते सोप क्रमं यस्मात्॥१९॥ नार्यस्साध्यसमं दानिशि वा तमसि प्र
दोषवेलायां॥ सुरतव्यं सायिन्यो जायंते रागवत्यश्च॥ पुरुषप्रतिषेधं न च भूरि चरंतीति तेषु कालेषु॥ कुर्या
दुपक्रमेष्वं कथितः प्रायः प्रवादोयं॥२१॥ सख्या धाप्या भायच्छिदर्थस्याभावकारिण्या॥ तमकथ
यं सा चार्यं बहिरेनां निर्गतां सहितां॥२२॥ एकाभियोगविरहे कुर्याद भियोगगमं कमारोप्य॥ पूर्वोक्ते

नचविधिनामतमेतत्कामशास्त्रस्य॥२३॥ यात्रोसवपोर्यज्ञेव्यसनेप्रेतारतेजनेनिखिले॥ सौपक्रमोन्यदा
विहिभूयोद्विज्ञातभावायां॥२४॥ अवधूतभावायोषादेशेकालेयथेहितंनिपुणैः॥ व्यावर्ततेनियुक्ताने
तिमतंकामशास्त्रस्य॥२५॥ एकपुरुषाभियोगाइश्रंश्रीवीरभद्रदेवेन॥ वात्स्यायनोपदिष्टाआर्यव्यक्तेन
ननिर्णीताः॥ मंदापदेशाजातागुणवत्सापिकन्यकावापि॥ पितृहीनाज्ञातिकुलेतिष्ठंतीवास्वयंरचयेत्
॥२६॥ सागुणवंतंशक्तंसुदर्शनप्रीतिसंयुतंरचयेत्॥ इंद्रियवशामपचारैर्गुर्वनपेक्षंचरेद्वशे॥२७॥
सागुणवंतंशक्तंसुदर्शनंसहधात्रासाधैर्मिताभिमुखेचरेत्पुनस्तस्याः॥ विजनेतथाविकालेतदु
पस्थानंसपुष्पायाः॥२८॥ संवाहनादिकर्मणिकौशलमथवाकलाकलापेस्मै॥ संदर्शयेत्कथाअपिकु
र्यात्साम्येनतस्यैव॥२९॥ कथितानुपक्रमेषुचबालायानाचरेदसौसर्वान्॥ अनुरक्तापिनकुर्यात्स्वयम
भियोगविशाला[illegible]क्षि॥३०॥ सौभाग्यंविजहातिहिकुरुतेयेहाभियोगमेणाक्षि॥ इत्याचार्यनिरुक्त्या
स्वयमभियोगंचरेन्नैव॥३१॥ तस्याभियोगमेतत्संगृह्णीयादिहानुलोम्येन॥ विहृतिनैवभजेदथचुं

नीचोयस्त्वभियोक्ताप्पिलतो वा विदेशगतिशीलश्च॥ संयोगमेष नार्हति युक्तः पत्न्याप्यपसैश्च॥४२॥

बनपरिरंभयोबाला॥३२॥ श्लक्ष्णं परिगृण्हीयादाकारं चारु जानतीवेयं॥ यूनामनोजभावाद्दनग्रह
णेबलाद्व्रचिते॥३३॥ अभ्यर्थनासु चरतौ रुष्टा संदर्शनं भवेद्दुष्टे॥ अभ्यर्थितातिविरता नस्यात्सुरताये
तेनारी॥३४॥ अव्यावर्तकमेषा बुध्वा चैवानुरागमेतस्याः॥ अभियुंजानाजस्राकन्याभावं सरोजाक्षि॥३५॥
कन्याभावविमुक्ता विश्वास्येषु प्रकाशयेद्देषा॥ स्वोपावर्तनमित्थं कथितं श्रीवीरभद्रदेवेन॥३६॥ अभियुंज
मानतायां कन्यामन्येत सम्मुखोपायं॥ अनुकूलत्वाद्वश्यं परिग्रहं तस्य सा कुर्यात्॥३७॥ अनपेक्ष गुणस
मूहं रूपौजिस्येव ल्लोकतोर्थस्य॥ पतिमाचरति सपत्नीभीतिं लोमेमनयत्रापहायापि॥३८॥ तत्र गुणाद्यं
वश्यं शक्तं बलवंतमर्थितं पुरुषं॥ हेतुभिरुपयुंजीननु न प्रतिलोमे मनः कुर्यात्॥३९॥ युक्तं गुणैरनेकैर्हि हा
साधारणं पतिं नार्यः॥ गुणगृण्हंति वश्यतायां निर्गुणमपि निर्धनं चैव॥४०॥ धनिनो लोकाः प्रायो बहुवो
लिरवग्रहा बाह्ये॥ सत्सुपभोगे विपुले निर्विस्त्रंभा बहिस्सुखिनः॥४१॥ पस्यैश्चयदृच्छा वशतो नियो
वकर्ती तथाक्षदंभाभ्यां॥ नार्हति सोपि मृगदृशा संयोगं नागसाक्ष्यं हि॥४३॥ पुरुषोभियोक्ता रक्यः स

३९

39

वैगुण्यवेक्षयामतः श्रेष्ठः ॥ पुरुषाभियोगतः खलु रागस्संवर्द्धते स्त्रीणां ॥४६॥ श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रे
समबाणशासनानुसृते ॥ कन्यायुक्ताधिकृतो रचितोध्यायश्चतुर्थोसौ ॥४५॥ ॥ अथ पंचममध्यायं प्र
पंचयत्नेषदानमानेषु ॥ यस्यावंचनभावादाकूपादारं वशो लोकः ॥१॥ आचुर्येणालाभे विविक्तभावस्य कन्य
काधात्री ॥ नीत्वोपसर्पयेदिह भूयादेवं वशीभावः ॥२॥ सावैनाम ज्ञाता भूत्वा कपटेन नायकस्यास्य ॥ अनुरंज
येदजस्रं तस्य गुणो वर्ण्यमानस्तु ॥३॥ रूच्या तस्याः पुनरियमन्यगुणान्वर्णयेन्मुहुर्बहुधा ॥ वरयित्रेतरदो
षान्प्रकाशयेद्रागबोधाय ॥४॥ दोषान्प्रकाशयेदथ पित्रोरिह तथैव बंधुवर्गस्य ॥ लोभं गुणेष्वबोधं निरपेक्ष
त्वं च चापल्यं ॥५॥ रूच्या स्वकीयया किल भर्तारं प्राप्य यास्त्वनुमोदकाः ॥ अस्याः प्रदर्शयेत्ताः शकुंतलामा
दितः कृत्वा ॥६॥ युक्ता महाकुलेष्वपि याविद्विष्टास्तु दुःखितास्त्वत्र काः ॥ प्रलिपत्नीकृतदुःखा अस्यास्संदर्शये
त्ताश्च ॥७॥ आपतिमत्ता सुखिता निरंतरं चैकवारिता रागः ॥ वश्यप्रहंचरमणपाइत्यादीन्वर्णयेदस्यै ॥८
अस्मिन्मनोरथे स्या साध्वसलज्जे तथैचापायं ॥ छिंद्याध्येतु मिरेणा दूतीकल्पेव धात्रेयी ॥९॥ अद्यास्य

८०

न

तेबलात्तांवदननुमत्यैवनायकस्मरभूः॥स्यादेवंसुगृहीतंकार्ययेदिद्धंरहस्येन॥१०॥एनांचप्रतिपन्नांउ
चितस्खलवर्त्तिनींमनोरमणः॥आनायाग्निंश्रोत्रियगेहाद्दर्भान्परिस्तीर्य॥११॥हुत्वात्रिःस्मृतिविधिनाप-
रिणयमस्याश्चरेदसावुचितं॥पश्चात्सकारयेदितिपित्रोःपुरतःकृतार्थस्तात्॥१२॥परिणयविधयःकुप्ताः
साक्षीकृसेहृपेपुंवित्राखिनं॥आचार्याणीचचनायतिरुत्तिंनप्रयांसेते॥१३॥एनांचदूषयित्वाज्ञानकैरवबोध-
येदसौस्वजने॥तद्बांधवाश्चतस्यैदद्युरिमांदंडभीत्यादेः॥१४॥स्त्रीस्यादिभिरथनानिहकुर्यान्निजवस्यताम
नुप्राप्तां॥कुर्यात्ततोग्निसाक्ष्यंगांधर्वेपिविवाहस्यात्॥१५॥अप्रतिपन्नामंतश्चारिण्याप्रीतयामरिचयाना
प्य॥चलतोहिसावकाशंस्खलतस्यादग्निसाक्ष्येतु॥१६॥ज्येष्ठंभ्रातरमस्यावयसातुल्यंपरांगनानिरतं॥
वेश्यासुवाप्रसक्तंदुष्करसाहाय्यदानेन॥१७॥प्रियकरणैश्चसुदीर्घकालंह्यनुरंजयेत्तदत्रेन॥स्वाभिप्रायंत-
स्मैकथयेत्तायोयुवानोहि॥१८॥शीलस्यव्यसनस्यचसाम्येवयनोवयस्यवर्गाणां॥अर्थेजीवितमपिनिज
मत्यक्तव्यंनजानंति॥१९॥आनाय्यतेनबलतःस्खलतोवश्येनसावकाशोतां॥न मनोरथसिद्धिःकु-

यसिपूर्वेण यत्तुल्यः ॥२०॥ धात्रेयिकयाय दिशामदनीयं साधुपाययित्वैनां ॥ बलतश्छलतस्यो तिक्रमानाप्यप्रा-
प्तसंज्ञां तु ॥२१॥ दूषयति तत्परं स्यात्तुल्यं पूर्वेण वह्निकार्यं तु ॥ सुप्तां चैकां यदि वा वरयित्वा नष्टसंज्ञां तां ॥२२॥ दूषय
ति चरति परतः पूर्वैस्समानं विवाहकार्यं तु ॥ उद्यानादिषु यांतीं यदि वा हरतीह तां कांतः ॥२३॥ एते विवाहयोगाः
प्रभुणा श्रीवीरभद्रदेवेन ॥ वात्स्यायनानुरोधात्कथिताः क्रमणे विविच्येह ॥२४॥ पूर्वः पूर्वो मुख्यो यागेष्वेतेषु
धर्मचिंतायां ॥ तस्मादर्थासिद्धं पूर्वाभावे परावरणं ॥२५॥ सिद्धाय तो विवाहा जनयंत्यनुरागमुत्कटं सुखदं ॥ गां
धर्वे मध्योपि हि सद्यागात्पूजितस्तस्मात् ॥२६॥ सुखदोऽनधिकक्लेशः प्रचुरचरणः पुनर्महापुरुषैः ॥ अपि
यानुरागबहुलो गांधर्वः पूज्यते सद्भिः ॥२७॥ श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमबाणशासनानुसृते ॥ कन्यायुक्ता-
धिकृतौ पंचम इह निर्मितोध्यायः ॥२८॥ ॥ अधिकरणेऽथ चतुर्थे घरते भार्याधिकारिके चतुरः ॥ चतुरुद
धिनीरगामी निद्रान्लोपैलियद्विपुरः ॥१॥ अध्यायद्वयमस्मिन्प्रथमे तत्रैव चारिणीवृत्तं ॥ उक्ताप्रवासचर्या
चरमे वृत्तं गरिष्ठादेः ॥२॥ वृत्तं पनमवोपि चद्वदिहास्वैवदुर्भगाहत्तं ॥ आंतःपुरिकं पुंसः प्रतिपत्तिर्भूरिनारीषु ॥३॥

४१

संगृह्याभ्यमिहार्थान्नधिकरणेस्मिन्नसौ चतुर्थेषु॥ कुरुते प्रथमाध्यायं विशदं विशदं यशो यस्य॥४॥ भा
र्यैकचारिणीया दृढविस्रंभानुः कूलमाश्रिस॥ वर्त्तेत देव तुल्यं भर्त्तारं सर्वभावेन॥५॥ संमत्या स्यान्निजात्म
नि चिंत्तां कलयेदसौ कुटुंबानां॥ वेश्मव शुचि संमृष्टस्थाने विचित विविधकुसुमं च॥६॥ संश्लक्ष्णभूमिभागं
हृद्यालहादं नमेक्षणं चैव॥ त्रिषवणविरचितबलिविधिपूजितदेवाश्रमं चैव॥७॥ गोनर्दीयः कथयति=
चित्तग्रहणाक्षमहमेतस्या॥ नह्येतावति सलितच्चितजहरणे परापेक्षं॥८॥ गुरुषु च मंत्रिषु भृत्से नायकभ
गिनीषु तत्पतिष्वपि च॥ प्रतिपत्तिः कर्त्तव्या यथार्हतः पश्चपत्राक्ष्या॥९॥ परिपूते च स्थाने हरितक्षणकस्य
यत्नमादध्यात्॥ इक्षुस्तंबानु जीरकसर्षपमजमोदकं चैव॥१०॥ शतपुष्पां कुंजकमपि कुरंटकं मल्लिकां तथा
जातीं॥ नवमालिकां जपामपि नंद्यावर्तं परं कुसुमं॥११॥ रचयेदथो प्रयत्नात्स कलं तु वृक्षांश्च बालकोशीरं॥=
उर्जितमसतचुणादि वृक्षवने स्थंडिलं रचयेत्॥१२॥ देशे सर्वसमाने कूपं वापीं दीर्घिकां रचयेत्॥ एवं कूपादी
नां सर्वमनुष्योपयोगस्स्यात्॥१३॥ अस्मै नु चितमिदं स्याद्द्रव्यमिदं पथ्यमीदृशं नेति॥ विद्यात् द्रोजनव

स्तुनिहृयारमणस्यपश्चाक्षि ॥१४॥ बहिरायांतंश्रुत्वास्वैरंसज्जागृहांतरातिष्ठेत् ॥ प्रक्षाल्येत्तदंघ्रीस्वयमपनु
द्याथदासीस्तु ॥१५॥ एतस्यागमनेयत्किमपिनिदानंविचिंतयेत्तदसौ ॥ तत्कर्तुश्चसपत्न्याभूयादुस्साध्यमप्यु
चितं ॥१६॥ कुलटाकुहकेक्षणिकाश्रवणाश्रथमूलकारिकांचैव ॥ अभिभिक्षुकीमसुभगाःसंसर्गैवर्जये
न्नित्यं ॥१७॥ तस्मान्मुक्तालंकृतिरेषापुरतःस्वकीयरमणस्य ॥ प्रेमार्थिनीहिदेवंनचसालंकृतिराचसे
द्विजने ॥१८॥ कुर्वाणंव्ययमधिकंरहसिनिषेधेदसद्व्ययेसक्तं ॥ गोष्ठीसहचसखीभिर्गमनंयज्ञेविवाह
दौ ॥१९॥ कुर्यात्तेनानुमताक्रीडाःकुर्यात्तदानुलोम्येन ॥ शयनंपश्चाद्रचयेज्जागरणंपूर्वमेवास्मात् ॥२०॥
सुप्तस्यनप्रबोधनमाचरणीयंविनामहाकार्यं ॥ आहारसंदर्शनंमिमामाहारंचैवगोप्यंस्यात् ॥२१॥ ना
धिक्षेपःकार्यःकलुषितयानायकाचारे ॥ मित्रजनमध्यवृत्तिंब्रूयादेकाकिनंवापि ॥२२॥ तस्यान्मूल
कृदेषाभूयादेवंमहाननविश्वासः ॥ गोनर्दीयाचार्यःकथयत्येवंविचार्यैव ॥२३॥ कूर्ध्वाहृतंपरिहरन्नचे
कुर्याद्दुर्निरीक्षितंनिपुणा ॥ अन्यत्रमंत्रणंनचवृत्तिंद्वारप्रदेशेवा ॥२४॥ प्रांगणविविक्तयोरपिसुचिरंवृ:

८२

५२

त्तिश्च चारुवर्ज्यस्याः ॥२४॥ दंते रागः कार्यः वार्यौ दुर्गंधपंकौ च ॥२५॥ द्वारनिरीक्षणमनिशं न चरेन्न च कूप
मंत्रणं च कल्हिं ॥ एवं स्मृतिविनिषिद्धानग्नस्नानादयस्त्याज्याः ॥२६॥ बहुभूषणानुलेपादुरुतकुसुमोल्ब
णं शुकाभरणं ॥ भूयाद्वा वाभिज्ञा वेषे वैवाहिके नारी ॥२७॥ वैहारिके तु वेषे भूयात्तनुशुक्लवस्त्रपरिधा ॥
मितभूषा मितकुसुमा मिततरदेहांगरागा च ॥२८॥ अनुवृत्तिः कर्त्तव्या श्वश्र्वा भर्तुर्व्रतोपवासादेः ॥ तत्र
निषेधो युक्तः प्रतिवेधर्मोऽव्यः प्रणामाद्यैः ॥२९॥ मृद्विदलकाष्ठकृत्तिजलोहमयानां च कार्यं भांडानां ॥ काले
कार्यं ग्रहणं तेन हि लाभः समर्घस्यात् ॥३०॥ एवं लवणस्नेहौ गंधद्रव्यादि दुर्लभं यत्तु ॥ कर्त्तव्यं प्रच्छन्नं ध
रणमेतस्य रक्षाया ॥३१॥ मूलकपालंक्यादेर्दमनकवर्ती कवूरणादीनां ॥ बीजग्रहणं काले काले वापश्च
कर्तव्यः ॥३२॥ स्वव्यवहृतेः परेभ्यो नाख्यानं न वापि भर्तुर्मंत्रस्य ॥ कुर्यादन्यास्वधिकमतिशयमात्मीयमा
नादेः ॥३३॥ आयव्ययेत्रगणनमपि कुर्यात्सक्षमासवर्षादेः ॥ भुक्तावशिष्टगोरसगुडतैलानुसारमादव्या
रः ॥३४॥ कार्यासस्त्रकर्तनमारचयेत्स्वास्वतो धवा परतः ॥ संग्रहणं शिक्यादेरवेक्षणं कंडनादीनां
॥३५॥ उभयोजनं विरचयेत्तुषकणतुच्छान्यवस्तुजातस्य ॥ चेतनभरणज्ञानं भृत्यानां साधु कर्तव्यं ॥३६॥

हूविषाशुष्पाल्यचिंतापेषणचिंता तथोखिताकार्या॥ सलिसंभवेप्यवेक्षणमाधेयमेव मुख्यानां॥३७॥ पिंडी-
करणं विवृद्धैव सिकस्यव्ययस्य चार्वंगी॥ जीर्णनिवस्त्राणां रक्षावंध्यादिदानाय॥३८॥ आसवकुंभीप्रभृते स्थाप
मुचितं तु शूद्र भार्यायाः॥ क्रयविक्रयाद्यवेक्षणमुक्तं सर्वासु नारीषु॥३९॥ स्रक्चंदनादिपूजा कर्तव्या कांतमि
त्रवर्गस्य॥ परिचर्या च विधेया नायकपित्रोः प्रयत्नेन॥४०॥ तत्सदृतं क्रत्रीभावे नोत्तरदानं तथा समाचरचये
त्॥ आलापं रच्चयेदिह परिमितमेवाप्रचंडं च॥४१॥ नोच्चैर्हासः कार्यस्त्वसखीवर्गेपि भाववद्गात्लिन्या॥ स्वस्व
हितोहितकलां जानीयान्नायकस्यैतत्॥४२॥ नो सेकस्याद्दोगे दाक्षिण्यं परिजने सदा कार्यं॥ दानं पुष्या
कार्यं नायकमपि बंधुवर्गेषु॥४३॥ नैपुण्यं रचनीयं योगे सांयोगिके तथा बहुधा॥ कर्तव्यं च नियोगः कर्म-
ण्युचिते सुहृत्प्रभृते॥४४॥ उत्सवसमये पूज्याः सुहृदस्तद्वच्च परिजनप्रभृतिः॥ इति हत्तं निर्णीतं॥ प्रमुख्या
प्यधिदेवतानां हि॥४५॥ भर्तुः प्रवासकाले केवलमांगल्यभूषणान्यातुं॥ देवोपवासनिरता विद्याद्वार्तां स-
देवास्य॥४६॥ शय्यां गुरुजनसविधे निजभवनावेक्षणं यतो रचयेत्॥ कार्येषु प्रतिपत्तिः स्यादनुमत्या गुरू
णां हि॥४७॥ कांतेरभिमतानां स्यादर्जनमत्र चार्थजातानां॥ प्रतिसंस्कारः कार्यः पूर्वचितस्यार्थजातस्य॥४८॥

ना

उचितोव्ययोविधेयःकर्मण्यावश्यकेशुभाननया॥तेनारम्भगृहादेःपूर्तौयत्नोविधेयश्च॥४९॥विनोत्सवंव्य
वसनेजातिकुलेनावरेदसौयात्रां॥व्यसनादौवानायकसहितायानस्थितेतिस्वचिरं॥५०॥नोपरिहेयोवेषोमान
प्युचितःप्रवासकालस्थ॥उपवासादेःकरणंप्राप्यानुज्ञांगुरूणांहि॥५१॥आव्यायनंचकुर्यात्सायेक्रयविक्र
यकर्मणामसौसमरे॥परिचारकैस्तथाप्तैरनुगतिरस्याविधेयात्॥५२॥शक्त्याव्यनुतायांतनुतनुरेषाचरेत्सुन
यत्नं॥तादृग्वेषात्मानंदर्शयतिस्वागतकाले॥५३॥अथरचयेदिहपूजायासांस्वीकारआगमायास्य॥परितो
षयेत्स्वकांतंरचितैरुचितोपचारैश्च॥५४॥इत्थंप्रवासचर्याचर्यारचयेदिहैवनारीणां॥विस्तारेणविरचितोध
र्मैवात्स्यायनानुसृते॥५५॥यासद्वृत्तौकुरुतेयत्नंहिततत्परास्वकांतस्य॥कुलयोषातुपुनर्भूर्वैरन्याथवाप्येकनारीतु॥५६
पुरुषार्थत्रयलाभस्तस्यास्यास्थानलाभशालिन्याः॥भर्तामतेस प्रतिपत्नीतानखेदेन॥५७॥श्री
वीरभद्रकृतिनाशास्त्रेऽसमबाणशासनानुसृते॥भार्याधिकारिकेस्मिन्नाद्योध्यायःएतस्सांगः॥५८॥ ॥
भार्याधिकारिकेस्मिन्नध्यायैस्यद्वितीयताभाजः॥अंद्वयदोर्द्वयशालीरुचिरोद्योतंसमातनुते॥१॥
वैदग्ध्यस्यख्यापनमथभक्तेरश्लीलनंसमारचयेत्॥आदितएवसपत्नीपरिहारेछायदाप्रबला॥२॥अधि

८३

23

वेदने निमित्तं जाड्यं दुश्शीलता प्रजानुदयः ॥ नैयमिकस्त्रीप्रसवो दौर्भाग्यं नायकश्चपलः ॥३॥ पुत्रार्थिनी-
तु भर्तुः परिणयमेषा स्वयं समारचयेत् ॥ अधिकहितं तदवधिकं स्वस्मिन्कुर्याद्यथाशक्ति ॥४॥ भगिनीमिव तां
पश्येद्रचयेत्प्रासादोपिके तथा न विधिं ॥ न स्यान्नायकविदितं सातिशयं यन्मया ह्याया ॥५॥ सौभाग्योद्वं वैद
तमुसेवां वा न चाद्रियेतास्याः ॥ रचयेदपि वोपेक्षां भर्तरि जातप्रमादायाः ॥६॥ स्वयमस्या इह वोधो भूयादिति
मन्यते चार्थे ॥ तत्रादरतः शिक्षां दद्यान्न तु दुष्प्रमेयेपि ॥७॥ रहसि विशेषानधिकान्पतिसंश्रयणैः प्रकाशये
यत्तां ॥ तदपत्येष्व विशेषः परिजनवर्गोनुकंपा च ॥८॥ तस्या मित्रे प्रीतिः तद्द्विषु चातिसंभ्रमः कार्यः ॥ आमज्ञ
तिपुरश्चयेन्नात्यादरमादृतानंगा ॥९॥ बह्वीभिर्यदि भूयोंदधि विन्नाप्यभवेत्स्वतो निकरे ॥ प्रीतिं तया विद
ध्यान्न्येतस्यापद्मपत्राक्षी ॥१०॥ अधिकं चिकीर्षति पतिर्याभिः संयोज्य चान्यया कलहे ॥ स्वीयानुकंपयति-
च गृह्णीयाक्रांततोषाया ॥११॥ ताभिर्नेनु बह्वीभिर्यास्यादेका चिकीर्षिता ह्यधिका ॥ दुर्जनतामिह गमयेत्स्व
यमाविरताविवादे तु ॥१२॥ कुर्वाणां पतिकलहं हृष्टां सोपक्षपातमेनां तु ॥ आश्वासयेत्सुचतुरा हृदयादुपबृं
हितां हृष्टा ॥१३॥ संवर्धयेच्च कलहं कलहं सगतिः सदत्नयतमेंदः ॥ यदि संधुक्षयानिरतं तत्रोपायान्सौरच

येत्॥१४॥संतापयेत्स्वयमिमामपिच पतिंस्वीयसौभगेछा चेत्॥इत्थंज्येष्ठावृत्तंज्येष्ठावनितासमातनु=
यात्॥१५॥ज्येष्ठायांतु कनिष्ठावृत्तिंरचयेदसौसदा मातुः॥लब्धंस्वज्ञातिभ्यः स्वामुक्तौ वोपयुंजीत॥१६
कुर्वीत नात्मवृत्तंकाले ज्येष्ठानधिष्ठितंयच्च॥पतिमधिशयीत तस्याः प्राप्यानुज्ञांसदैवैतस्य॥१७॥अस्या
वचनंकथयेन्नान्यस्याः बालकान्पुरस्तस्या॥स्वेभ्योधिकान्हि पश्येदिह उपचारः पतेरधिकः॥१८॥पतिपु
रतो नाख्यातंप्रतिपत्नीजातवेदनामुग्नः॥मानंलिप्से दूढंपत्युर्वैशेषिकंसुभगं॥१९॥पथ्यमनेनमदीयंद्वा=
वनमपिचेति निर्दिशेद्यत्नात्॥नाचक्षीत बहिस्तद्वाल्लोश्लाघानुरागाभ्यां॥२०॥भिन्नरहस्याभर्तुर्ले=
भतेवज्ञांमनोनुरूपापि॥गोनर्दीयो भीत्यागूढामानार्थिनामाह॥२१॥अनुकंपेन ज्येष्ठांमनयत्यांदुर्भग
मसौबहुधा॥अनुकंपयेच्च पत्यावृत्तमिदंस्यात्कनिष्ठायाः॥२२॥याहिंद्रियदौर्बल्याद्विधवा भोगेछयातु
यानारी॥हित्वा वापर्यासंभोगे पतिमन्यमाप्नोति॥२३॥कथिते यंहि पुनर्भूः सानुप्रागेवचानुसंविल्या॥
गुणिनंभोगासक्तंचित्तानुगुणंशुभाप्नोति॥२४॥अविचार्यग्रहणे खलु भूयस्यादन्यकांक्षया तरल्या

नाप्नोति न सुखमपि सा तस्मादुचितो विचारोऽस्याः ॥२५॥ स्वीकुरुते वा कामं निष्क्रमणे क्षामसौसमा
साद्या ॥ स्यादन्यथा गुणस्य हि संयोगे दुःखहेतुस्सरः ॥२६॥ आत्मानुसारतास्सा नायकृतस्साधुकर्म-
लिप्सेत ॥ आपानकोत्सवादि हि यच्च सहिष्णु समायाति ॥२७॥ विमृश्याच्चालंकारं स्वीयं वा तस्य वा नव
योगी ॥ वात्स्यायनानुमत्या नियमस्यास्तीति दायेषु ॥२८॥ निर्गच्छंती स्वयमियमर्धितमनुना समर्प्य चा
स्मै हि ॥ प्रीत्या लब्धाद्वित्तं निखिलं यातीति सिद्धांतः ॥२९॥ याति गृहीहा सर्वं भर्त्रा निःकाम्यमानता यां
तु ॥ प्रभविष्णुमिव च सदनं तस्यागमने समागच्छेत् ॥३०॥ प्रेष्येव कुलसपत्नीपुरतो वृत्तिं सदा तनु
यात्तु ॥ सर्वत्र सपरिहासा परिजनवर्गेषु दाक्षिण्यं ॥३१॥ मित्रेषु प्रतिपत्तिः कौशलमधिकं कथा
सु बोध्यं च ॥ कलहेषूपालंभं रचयेद्देषास्वयं भर्तुः ॥३२॥ उपकुर्यान्मृदु रहसि प्रतिपत्नी प्रयत्नतो
ह्येषां ॥ स्वामिनमिव तदपत्यं सेवेदासेविनाकपरं ॥३३॥ मंडनकादिवत्तेषां कुर्वीता सोऽसमाद
रे निरता ॥ मित्रे परिजनवर्गे रचयेद्विस्त्रंभणादीनी ॥३४॥ आज्ञापानकपात्रोद्यानविहारादि

८५

शीलतावास्याः॥ इति वर्तेत पुनर्भूर्दत्तं शास्त्रानुसारेण॥३५॥ यास्याद्भर्तुः प्रीता तामुपचरतीह दुर्भगा ना-
री॥ आश्रयमस्या रचयेन्नैपुण्यं व्यंजयेत्स्वस्य॥३६॥ चारु कलासु तदीयान्धात्रीसूयानुपालयेत्सुत्रा-
न्॥ उपगृह्य तस्य मित्रं तद्भक्तिं व्यंजयेत्तेन॥३७॥ कार्येषु धर्मशालिषु भूयादेषा पुनः पुरश्चरणा॥ तद्व्रत-
निरता भूयादुपवासे तस्य शाक्ता च॥३८॥ परिजनवर्गे रचयेद्दाक्षिण्यं दक्षिणेन तमाचरितुं॥ नैवाधिक्यं म-
न्येतात्मनि सौंदर्यमुक्तापि॥३९॥ उपालंभेत शयने रागप्रासायनाय सालेन॥ तस्य तमिह रख्यापनमु-
चितं स्याद्वामभावस्य॥४०॥ कलहं पयार चितया सा मैस्यालापणीयास्याः॥ वंचितया घटयेत्तं प्रच्छन्नं मर्म-
बोधा स्यात्॥४१॥ तन्नप्रकाशादपि यत्नं विदधीत नायकप्रेम्णि॥ इति वृत्ते रचयंती सौभाग्यं प्राप्नुयात्सुभगा
॥४२॥ बह्वीनां पतिरेता विषमतया नावलोकयेज्जातु॥ नावज्ञां च विरचयेन्नाशुचिनाधिं सहेतासां॥४
एकस्यां या क्रीडा याचरति वैकृतेन तथा चांगात्॥ विश्वासोपालंभो नैते न्यस्ये प्रकाश्या हि॥४४॥ प्रसरन्न-
वा प्रदद्यात्स्त्रीणां प्रतिनायिका हेतोः॥ नीचोपालंभमानं दोषैः संयोजयेदसौ निपुणाः॥४५॥ किंचिन्मा-

८५

दी

नैर्विपुलैर्विस्रंभैः रहसि वा परीव निता ॥ प्रसक्ष्य पूजनैरपि कांचित्संरंजयेन्निपुणः ॥४६॥ गमने रुग्धा
नादिषु भोगदानैः प्रपूजनैर्ज्ञातेः ॥ प्रीत्या चैव रहस्यैः सर्वा अनुरंजयेद्युवतीः ॥४७॥ विजितक्रोधो रमः
णीतिष्ठंती शास्त्रदृष्टमार्गेण ॥ अधितिष्ठति च सपत्नीः भर्तारं वश्यतां नयति ॥४८॥ अंतःपुरस्य वृत्ति
र्ज्ञेयं तेष्वेव तु वर्गेषु ॥ रात्रौ निवेदयेयुर्मालाद्यं कंचुकीप्रमुखाः ॥४९॥ आदाय तद्धि राजा निर्माल्यं
ज्ञातरासु संदध्यात् ॥ सालंकारस्ता यं सर्वा पश्येत्स्वलंकृतां यत्र ॥५०॥ तासु कथाः परिहासैः सरसाः प
रिशीलयेदसौ सरसाः ॥ योग्यतायनुसारि वमानस्थानादि निर्वर्त्य ॥५१॥ पुनर्भुव ततोनु च तद्दनु च प
ण्यांगना तथा नटिकाः ॥ आसां पश्चाद्भावः कीर्तित इह नाटकीयानां ॥५२॥ स्थानान्यासां पृथगिह विज्ञेया
न्युक्तकक्ष्यातानि म योग्यतया वविधेयास्तासां मानानुवृत्तीश्च ॥५३॥ शयने स्थितस्य वसेद्भर्तुः प्रहितं
तु वासके त्वान्या ॥ अनुलेपनादि रूचितं तत्साली वेदयेत्तस्याः ॥५४॥ कथयेत्तदनुवासकमेवापरतोस्य
वैरीजे त्वान्याः ॥ हित्वा वासकयुक्तां मान्यां युंजीत भोगेन ॥५५॥ युगपत्सर्वाभिश्चेत्सहितं कुसुमादिवास

केशाभिः॥यस्याःपरिगृण्हीयान्नीयाद्दासकंतस्याः॥५६॥उत्सववेछायामिहसर्वास्तामानुरूप्यतःपूजा॥
आपानकंचदेयंधर्मेस्सोभूरिभार्यस्य॥५७॥निष्कासेबहिरुचितःकासाचिन्नृत्तदर्शनेस्त्रीणां॥नहिदृष्टौ ष्या
युवतियोग्यासंगीतादौभवेत्क्वापि॥५८॥बाह्यानचप्रवेश्याअंतःपुरकेकदाप्यविज्ञाताः॥धर्मेष्वेवधृतशौ
चाःसैंयोज्यायोग्यतांज्ञात्वा॥५९॥बह्विषुप्रतिपक्षेष्वंतःपुरिकेषुनक्रमोमौलः॥आदृतइहोपयोगाश्च
नमस्याद्येयतःप्रमितः॥६०॥श्रीवीरभद्रकृतिनाशास्त्रेऽसमबाणशासनानुसृते॥भार्याधिकारिकेस्मि
श्चतुर्थोध्यायःकृतःस्सांगः॥६१॥ ॥व्याख्येयेपतितत्वादनुचितमपिपारदारिकंलिखति॥गोपांगना
सुनिरतंयादवचरितंहरिंकलयन्॥१॥पंचममधाधिकरणंपरिशंकितपारदारिकंनाम्ना॥वात्स्यायनस्य
वीरोव्याख्यातुंयत्नमाधत्ते॥२॥अध्यायाःषडिहोक्ताःशीलावस्थापनंभवेद्यूनोः॥व्यावर्तनस्यहेतुः
सिध्याःपुरुषाश्चनारीषु॥३॥साध्यायोषिदयत्नासथमाध्यायार्थसंग्रहःकथिताः॥परिचयहेतुभि
योगाच्चर्यायुक्तौद्वितीयस्य॥४॥भावपरीक्षादूतीकर्माण्यंसांनकामितंरक्षा॥एतेक्रमिकाअर्थास्तेषा

ध्यायेषुसंज्ञोक्ताः॥५॥संग्रहेऽथमिहार्थानधिकरणेपंचमेहूतीसुहृती॥तस्यप्रथमाध्यायेव्याख्यानंयहृत
स्तनुते॥६॥व्याख्यानकारणायेविदधतिपरदारसंगमाकांक्षी॥तैरादितःपरीक्षाकार्यंतेसंभवास्तस्य
॥७॥साध्यत्वानन्यपयोरायतिगम्यत्वयोर्विमार्गेच॥रक्षेनप्यपरीक्षन्भूयाद्रचितोनसौख्याय॥८॥सत्वे
मयापदीयेचरेणसंगत्यवैरिनिःकामात्॥रचयेत्क्रमोपघातीव्रीत्यादितितस्मातनुयात्॥९॥इत्याद्याः
परदारान्कामयितुःकारणेस्फुरंबोध्याः॥दशधाकामावस्थाःनिर्दिष्टाःकामशास्त्रेषु॥१०॥चक्षुःप्रीति
स्संगोमनसस्संकल्पविच्छेदौ॥तनुताविषयत्यागौलज्जात्यागस्तथोन्मादः॥११॥मूर्छामरणेतासांलिं
गान्युक्तानिकामशास्त्रेषु॥तत्रयुवत्याश्शीलंसत्वंसाध्यत्वशौचानि॥१२॥विरहंचसाध्यतायाःवेगो
मृदुतांतथाचदंडत्वं॥आकृतिवैधर्म्याभ्यांलक्षान्याचक्षतेकेचित्॥१३॥आकृतिलक्षणयोगौव्यभि
चरतस्सत्वस्यशीलशौचादि॥आकारेंगितयोरिहलिंगत्वंस्यात्सवर्त्तेश्च॥१४॥वात्स्यायनस्यमत्यादोषोः
यंपूर्वसंमतेऽभिहितः॥श्रीवीरभद्रयूनादृष्टाखिलकामशास्त्रेण॥१५॥परदाराणांग्रहणेःव्याख्याये

४८

तेनहेलवस्तत्रा।मूलानुसारतोतस्तेव्याताः पूर्वमिवेह॥१६॥पुंसस्तु गोणिकायाः प्राह नियानंप्रवृत्तिसंबंधि॥
उज्वलपुरुषनिरीक्षणमंबुजमुख्यास्तथापुंसः॥१७॥तादृशरमणीदृष्टाकामस्संज्जायतेस्फुटस्त=
स्यां॥तस्मात्प्रवृत्तिहेतुर्नापेक्षेत्येतदायातं॥१८॥नापेक्षंतेधर्मंनार्योनाधर्ममुल्कसकामाः॥नापेक्षया
परस्यचरचयंत्समभियोगमेणाक्ष्यः॥१९॥व्याकृतिविकिर्षशालिन्यपियुंसिसाभियोक्तु॥एषस्वभावभेदः
प्रायोवामोभिरामानां॥२०॥ ॥अभियुक्तापिनसिध्यतितादृग्बुध्धिः कदाचनेहैसा॥निष्कारणमभियुं
क्तेहरिणीदृशावल्लभः क्वापि॥२१॥अभियुंज्याप्यभियोगं क्वचनपुनर्वर्जयत्यसौचतुरः॥गछतिमध्य
स्थवंसिध्धायांक्वापिबाल्लायां॥२२॥अवमन्यतेचसुल्लभांदुर्विज्ञलाभांसमीहतेबहुधा॥इतिशीलावः=
स्थानंमनयुक्तंयूनोविविच्येह॥२३॥उत्कटरागः पत्यापेक्षापत्यस्यनिर्गमोवयसः॥दुःखेनचाशुभवनं=
विरहाभावः प्रियेणाथ॥२४॥उपमंत्रितास्म्यवज्ञापूर्वमितिरुध्यतापतेर्विरहः॥गंतेतिकामविरतिः वि
रहादुक्ताप्रतर्क्यते॥२५॥ईर्षान्यस्यांशक्त्यास्सादुर्हृद्गोह्यसंवृत्ताकारात्॥मित्रेनिसृष्टभावस्तस्मिन्नि

सुद्गतोपेक्षा ॥२६॥ तेजस्वीति च साध्वसमुक्ता शंकाभियोगतः शुष्कान् ॥ मृग्याभयं च मत्तावेगं चंडं त-
थाचैव ॥२७॥ कुशलः कन्हासुवृत्या नगरे व्रीडेति पाततस्सारिष्णु ॥ यदि वा कथिता सूया काले देशेन भिज्ञा
सात् ॥२८॥ स्व्यानं परिभवहेतुर्महाएतक्षतिः प्रचुरमानस्यात् ॥ नाकारितोपि वोधो वेज्ञानं स्याद्तस्तस्मि
न् ॥२९॥ एष शशो वेगेस्य च मंदीभावो स्मि हस्तिनी वाहं ॥ मत्तो मा भूद पकृति इत्यनुकंपा न जायते तस्मि
न् ॥३०॥ आत्मनि दोषनिरीक्षया जन्मा निर्वेद उच्यते सद्भिः ॥ भयमसतीह ख्यात्या स्वजन बहिष्कार
तो भवति ॥३१॥ पल्लितहादादरतो हानिः पत्याप्रयुक्ततामेत्य ॥ कुर्यादेषपरीक्षी भवति विमर्शो मभेसस्थाः
॥३२॥ धर्मापेक्षा चैषा निवर्तते निभृतासु नर्मगीत् ॥ आदित एवविधे यो वेधस्संभावितेहे तौ ॥३३॥ रागस्य
वर्धनादिह दूरीकुर्यादिहार्थतायुक्तान् ॥ संदर्शनार्थे दुपायेशक्तिभवान् वारयेदेतान् ॥३४॥ आश्वा
सनाद्दययुतान् तत्परिभवसंभवान्पुनः प्रणतेः ॥ अन्यानपि परिपंथिभिरुत्पार्यनाहुराचार्याः ॥३५॥ वै
चक्षण्यप्रभृति हि परिपंथी चेत्कृतस्य निर्दिष्टः ॥ बहुमानादिरिहेतुः व्यावर्तनकारणे प्रोक्तः ॥३६॥

शालावस्थापनतः पश्चादुक्तेहि कारणं विरतौ॥ श्रीवीरभद्रयूनां नूनं वात्स्यायनादत्र॥३७॥ स्मरशा
स्त्रस्याभिज्ञः ख्यापनकुशलस्तथा कथायाश्च॥ कर्त्ताप्रेषणकस्य चे परिमित संभाषणश्चैव॥३८॥ संसृ
ष्टो बाल्यावधियौवनवृध्या तथा रुचिरः॥ आगतविश्वासः किल लीलाकर्मादिभिश्चैव॥३९॥ कर्तापि
यस्य तद्दूतः पूर्वं तथैव चान्यस्य॥ तस्मादपि मर्मज्ञः प्रोक्तमथ प्रार्थितश्चैव॥४०॥ सख्याछन्नं सृष्टः
सुभख्यातेस्सहयुगसंवृध्धः॥ प्रतिवेश्यास्या कामी तादृक्परिचारकश्चैव॥४१॥ धात्रेयिकापरिवृध्धो
नववरकः प्रेक्षणे तथा सागे॥ उद्यानेषु च निरतः वृषइति विदितश्च लोकेषु॥४२॥ साहसिको विद्यायां प्र
तिशायितस्तथा गुणेषु॥ भर्तुर्वैषा चरणे यस्य महार्हे विनिर्दिष्टे॥४३॥ इति सिध्धाः पुरुषास्तु स्त्रीपुस्म
रशास्त्रसंसिध्धाः॥ अथ कथ्यंते नार्यो यत्र मृते यास्तु सिध्धास्युः॥४४॥ अभियोगमात्रसाध्याः द्वार
स्थितिशालिनी च पारिस्य॥ प्रासादादवलोकनशीला या राजमार्गस्य॥४५॥ गोष्ठीं या चरितनुते
तरुणप्रतिवेशिमंदिरे नियतं॥ प्रणातप्रेक्षणनिरता दृष्टा पार्श्वेक्षणे चैव॥४६॥ निष्कारणमधि

चित्तामर्तुर्द्वेषिण्पनेनविर्दिष्टा॥पपरिहारप्रविहीनानिरपत्यावस्थितानिसं॥४७॥ज्ञातिषुकुलेषुपसा
याचविपन्नाविश्रुतागोष्ठ्यां॥श्रीसायुक्ताभार्याकुशीलवानांतथाविधवा॥४८॥वाक्स्रोयावदरिद्राबहु=
भोगाभूरिदेवरानुगता॥बहुमानान्यूनवतिःकौशलसारातिदर्पाचा॥४९॥अविशेषज्ञतयाखलुलोभमना=
द्यैवमोक्षणोद्विग्ना॥भर्तुःकन्याकालेयाचरतानैवलब्धाचा॥५०॥अभियुक्ताचतदानीमविषमशीला
वबोधमेधातः॥प्रतिपत्तेस्यात्स्यादपिसततंपर्वतियातीव॥५१॥हृतमानानपराधातुल्याभिश्चाप्यथः
कृतास्त्रीभिः॥प्रोषितपतिकातद्वद्द्वेयासेर्ष्यास्यभार्याचा॥५२॥भार्याव्यथ्यंतीवककापुरुषवद्दीर्घसूत्रका
दीनां॥इत्थमिमानिर्मीताःसुलभानायोनरेशेन॥५३॥इत्थंस्वभावजाताक्रियायाचैवोपबृंहितासम्यक्॥
बुध्यानिकृतोद्वेगाभजतिस्थिरतांगतायाता॥५४॥महास्वस्मिन्सिध्धिंल्लिंगान्पुत्रीचयोषिताश्चैव
व्यावृत्तिहेतुहंतासिध्धिंप्राप्नोतिनारीषु॥५५॥श्रीवीरभद्रकृतिनाशास्त्रेऽसमबाणशासनुस्तते॥परवल्ल
भाधिकरणेप्रथमोध्यायःकृतःस्सांगः॥५६॥ ॥अथसद्वयतामस्मिन्कुरुतेध्यायस्यतहरस्येषः॥ध्या

ख्यानाढ्या तॊ ख्यातो दाने माने च शौर्ये च॥१॥ स्वयमभियोगात्साध्या कन्या दूता तथा तु सा नेष्टा॥ तनुभावा
परयोषिद्दूतीसाध्येति चाचार्याः॥२॥ शक्तौ स्वयमभियोगो युक्तः कन्यासु चान्यनारीषु॥ तद्विरहे ह्यभियोगो
दूतीकृतैव वे निर्वाह्यः॥३॥ अभियंत्रितं सभाषामाया श्चैवाति साहसाः प्रथमं॥ तास्तु स्वतो हि साध्या दूती
साध्यास्ततो भिन्नाः॥४॥ कुर्यात्परिचयमादौ स्वयमभियोगं तु साधु कुर्वाणः॥ दर्शनमस्याद्द्विविधं स्वाभा
विकमन्यथा चैव॥५॥ तत्राद्यं निजमंदिरसन्निधिमासाद्य जायते न्यत्तु॥ मित्रज्ञातिभिषग्वरमुख्यमंदिर
सन्निधाने स्यात्॥६॥ यज्ञोत्सवयोर्व्यसने गमनाचारे तथानुभारामे॥ साकारं च विदध्यात्प्रेक्षणमस्यां स
म दोद्युक्तः॥७॥ संयमिनं केशानामाछुरणं पाणिकमलनखराणां॥ अधरोष्ठयोर्विमर्दं पूल्हादं भूषणानां
च॥८॥ नानाश्च सहवयस्यैरादेत्रिान्यस्तदीचेष्टानां॥ काया अतिप्रियाः किल चारुकथाः सन्निधौ तस्याः॥
॥९॥ भूरिप्रकाशनं स्यात्श्रवणाया स्यात्स्वकीयदानादेः॥ उत्सन्ने सुहृदोपि च जृंभणमिह सांगभंगस्यात्॥१०॥
एकभ्रूप्रक्षेपं वाक्यश्रवणं तथा चरेत्तस्याः॥ बालेनाप्यजनेन च तामुद्दिश्य द्विधार्थश्च॥११॥ ॥ ॥ अन्याप

देशानमपिचतामेवोद्दिश्यभूतलोल्लिखितं।।परिचुंबनमालिंगनमुक्तंचैवेहबालानां।।१२।।तांबूलस्यचरणं
जिव्हाग्रेणास्यधातुनिर्दिष्टं।।हनुघट्टनश्चकथितंतस्यैवात्रप्रदेशिन्यां।।१३।।एवंयथावकाशंकुर्यादन्या
अपीहसच्चेष्टाः।।आलापंरचयेद्दिहतस्यास्वजनेनसंयोगः।।१४।।अस्मैक्रीडनकानांदानंग्रहणंतथैवत
त्करतः।।योजनमपिचकथायायुक्तंसंबंधिनातेन।।१५।।संभाषणक्षमेणचलोकेनास्याभवेत्सदाप्रीतिः।।=
कार्यानुबंधनिष्ठोगमनागमनेविदध्याच्च।।१६।।अस्यास्संश्रवदेशेस्थितिमानथदृष्टियोग्यतारहिते।।
कामागमसूत्राणांकथयापहरेन्मनस्तस्याः।।१७।।प्रसृतेपरिचयइत्थंहस्तेतस्यानिधायनिक्षेपं।।प्रतिदि
क्षणमनुदिसंवागृह्णीयादेकतोदेशान्।।१८।।सौगंधिकमथपूगंनिजदारैस्सहविविक्तदेशेषु।।दद्यादस्यैन
क्तस्तद्वृद्धिस्संभगोष्ठीच।।१९।।येषुचसुवर्णकारप्रभृतिषुकर्मार्थिनीभवेदेषा।।तत्रस्वयमभिभूयादेवंस्या
दर्शनंनित्यं।।२०।।एवमुपायांतरतोभूयान्नित्यंसदर्शनेनिरतः।।स्यादिष्टंलोकेषुहिविदितालापादिरे=
तस्यां।।२१।।अनुसंधानंतस्मिन्कुर्यादन्यस्यकर्मणोप्येषः।।नह्यनुरागंलभतेनिरूपायोप्यन्यदाराणां।।२२।।

कर्मणिवस्तुनियस्मिंसादेवाकौशलेतथासेच्छा॥ आसापत्तंकथयेत्तस्योपत्यागमादेषः॥२३॥पूर्वा
चरितैर्लोकैः द्रव्यगुणादेस्तथापरीक्षायां॥ रचयेद्देषविवादंतत्परिजनतस्तयाचैव॥२४॥तत्परिजनैर्वि
वादेस्वयशास्तस्यांचरेदसौप्रश्नं॥ तसंमत्याहन्यंपृच्छेदनयाविवादेन॥२५॥ इत्थंपरिचयहेतवइहनि
र्दिष्टाःपरस्यदारेषु॥ श्रीवीरभद्रकृतिनापरिचितकामार्थतत्त्वेन॥२६॥ कन्यामिवसदुपायःकृतपरिच
यदर्शितेंगिकाराः॥ अनियुंजीतस्फुटतरमासांभूरिप्रवृत्तत्वात्॥२७॥ निर्दयकामशराहतिउच्छितहृ
दामप्यधीरहृत्तानां॥ प्रायेणचाभियोगाःसूक्ष्माःकन्यास्वयंप्रयोगान्॥२८॥ द्रव्यार्पणस्यागोष्ठीमत्सुप-
भोगव्यतिकरेषुचानीय॥ उपयुंजीतनिदर्शितसुभगाकारादिरेषाचतून्॥२९॥ परिवर्तनंविदध्यात्कुसुमोत्तर
वस्त्रकांगुलीयादेः॥ स्वस्यसुगंधंरचयेन्महार्हकंचप्रयत्नेन॥३०॥ तांबूलस्यचयत्नात्कुर्यात्तत्पाणिपंकजा-
द्ग्रहणं॥ गोष्ठीगमनोद्यमवान्कुसुमान्येतत्करादीनां॥३१॥ गृह्णीयादभिवाचनपुरस्सरंरागकांक्षयात
स्याः॥ दशजादिपदसचिन्हंसाकारंभूरिगंधादि॥३२॥ दद्यात्स्वयमेतस्यैस्पृहणीयंचेत्स्वयंभवेदाता॥

कुर्यात्साध्वसभंगंभूयोऽभियोगेनकालेषु॥३३॥क्रमशोविविक्तदेशेनयनंपरिचुंबनंपरीरंभः॥तांबूलदानला
भेपरिवर्तनमत्रपुष्पाणां॥३४॥स्पर्शश्चगुह्यदेशेइत्यभियोगाःपरस्यदारेषु॥मूलग्रंथानुगमादपिचविगीतावि
निर्दिष्टाः॥३५॥अभियुक्तायत्रैकातत्रनिषिद्धःपरापियोगस्स्यात्॥याह्यनुभूतविशेषाप्रियकरणैःस्याद्वसौ
वश्याः॥३६॥भर्तान्यत्रचदुष्टस्संचारोयत्रनायकश्चस्यात्॥तत्रनकामापिरमणीमभियुंजीतैवसासाध्यां
॥३७॥शंकितरक्षितभीताःसश्वश्रूकाश्चपद्मपत्राक्षीः॥प्रत्ययमात्मनिरक्षन्नाभियुंजीतेहनैवासौ॥३८
श्रीवीरभद्रकृतिनारचितेऽसमबाणशासनानुसृते॥परवल्लभाधिकरणेपूर्णोध्यायोद्वितीयोसौ॥३९॥
अधिकरणेपंचमइहकुरुतेव्याख्यांतृतीयकेध्याये॥भूचक्रचक्रवर्तीवीरश्रीवीरभद्रोसौ॥१॥अभियुंजान
स्सुदृशोभावपरीक्षांप्रयत्नतःकुर्यात्॥यद्यभियोगग्रहणंतत्रवदंतिप्रयोगस्स्यात्॥२॥अग्रहीताप्यभियो
गंपुनरपिसंसृज्यमानतायांहि॥तांचललभ्यांविद्याद्देशोरहितेपुनस्तथैवान्यैः॥३॥यापुनरभियोगानां
ग्रहणेनिपुणेनभोजयेपि॥शुष्कप्रतिग्रहेतांनिरतामतिदुःखसाध्यतांविद्यात्॥४॥नहिचेतांसिमृगाक्ष्याः

स्थिरतां नेतुं समर्थास्युः ॥ परिहरति नाभियोगं न च संसर्गं तथा समातनुते ॥५॥ प्रसादे शेषविरता हसति तथा
गौरवस्यैषा ॥ अभिमानादात्मनिवातस्मिन्वासाति परिचयात्कृष्टात् ॥६॥ साध्या मर्मविदेनां दूत्यापरिसाधये
न्निपुणाः ॥ परुषप्रसादेशं निरतोपेक्षा सुपात्रतां भजते ॥७॥ पारुष्योत्तरमृद्वीं मृद्वंगी साधयेदेव सहेनेकरादिसंगं
तच्चिंतानावबुध्यते चान्यत् ॥८॥ सानन्येनक्षांत्सांदेशाद्दासा मवेत्साध्या ॥ सुप्तः करसरसी सहमुपरिसमीपेत
थाप्रसुप्तायाः ॥९॥ कुर्यात्सापि विरचयेदत्रोपेक्षां प्रसुप्सेव ॥ भूयोभियोगकामाप्रयतेदेषा निवारयेत्सुप्ता ॥१०॥
एतेन व्याख्यातश्चरणे चरणस्य विन्यासः ॥ प्रस्तुते स्मिन्निह भूयः सुप्तरपरीरंभ सोद्यमो भूयान् ॥११॥ न
तत्रासहनमुपैति भाजं दिने ग्रिमे प्रवृत्तः ॥ स्थितिशालिनी च विद्यादभियोगार्थं कृशोदरी पुरुषः ॥१२॥ न
दूती साध्यां विद्यादेनां संदर्शने हीनां ॥ स्थिरसंदर्शनहीना प्रवृत्तौ पुनरप्यवस्थिता सृष्टा ॥१३॥ भवती स्याद्
तवि    दृष्टाकारां दृष्ट्रोवशे कुर्यात् ॥ यातभियोगारचयस्याकारणमात्मदर्शने दात्री ॥१४॥ सालंकारैकांते
वेपथुयुक्ता सगद्गदं वदति ॥ खिन्नकरांगुलिका स्विन्नमुखी चैव जायते स्पर्थे ॥१५॥ आत्मानं योजय

न्निचशिरसस्तंपीडनायास्य॥ आनुसंवाहनिकाहस्तेनैकेनतत्कुर्वाणं॥१६॥ अपरेणसंगतत्वंकुर्यादाश्ले=
षणंचैव॥ विस्मितभावायदियानिद्रांधाकरसरोरुहदृक्कृतः॥१७॥ तिष्ठतिसंस्पृश्यैनंहरिणाकिशोरस्फुरन्न
यनां॥ अङ्घ्रिकैकदेशासूर्वोरुपरिनिपात्याचतिष्ठतेचेह॥१८॥ संवाहनेनियुक्तानोव्यीप्यांतीहवैमत्यं॥ अवि
चल्तितंकरमेकंतत्रैवन्यस्यसुस्थिरामवति॥१९॥ संदेशानांगनेचपीडितमतिकालतोहरति॥ यदिवाहनि
द्वितीयेसंवाहनकर्मकर्तुमायाति॥२०॥ नायककृताभियोगंपूर्वेहनिवारयिहैह॥ संसर्गेनात्यंतंकुरुतेपरि=
हरतिवानवात्यंतं॥२१॥ संदर्शयतिविविक्तेभावेचांगंतयामूढं॥ परिचारकोपभोग्यासाचेदाकारितातथैवस्या
त्॥२२॥ मर्मज्ञयाप्रसाध्याव्यावृत्तौतर्कनीयाच॥ इत्थंभावपरीक्षामाविन्याभूमिवल्लभेनेह॥२३॥ श्रीवीर
भद्रकृतिनाव्याख्याताख्यातवीर्येण॥ परिचयमादौकुर्यात्पश्चात्संभाषणंसमारचयेत्॥२४॥ परिभाषण
संमिश्रोमिथआकारस्यबमोधश्च॥ प्रत्युत्तरेणदृष्टातस्याकारसंग्रहंपुरुषः॥२५॥ गतसाध्वसोवि
रचयेद्दनियोगंपद्मपत्राक्ष्याः॥ आकारेणमृगाक्षीमाभवंस्वस्यदर्शयेत्पूर्वं॥२६॥ क्षिप्रंस्यादभियो=

५२

51

ज्यांसाप्रथमेदर्शनेपुंसां॥ आकारितास्फुरेचेरमतिमंजुलमात्मुदर्शयेदबला॥२७॥ तत्क्षणसिद्धाज्ञेया
रतिलाभसमानसासापि॥ एवंविधिस्यतिसूक्ष्मबोधीरास्यपिचाप्रगल्भयोषासु॥२८॥ अन्यासुसस्फु
टस्यात्सूर्वैन्यायःपरीक्षिण्यां॥ ....... ॥२९॥ श्रीवीरभ
द्रदंतिनाशास्त्रेऽसमबाणशासनानुस्तुते॥ परवल्लभाधिकरणेरचितोध्यायस्तृतीयोसौ॥३०॥
परवल्लभाधिकरणेध्यायत्रुतीयेसरूपणंकरुते॥ चतुरुदधितीरलीनांयदभिमहीपालमीनाक्ष्याः॥१॥
दर्शितचेष्टाकारायाभूयाद्विरव्हदर्शनावनिता॥ तांसाधयंतिदूत्यातद्वदपूर्वांचसत्यज्ञाः॥२॥ शीला
दनुप्रविष्टातस्यामारव्यानकपरपाटेन॥ सुभगंकरणैर्योगैः लोकानांचैवहत्तांतैः॥३॥ कविकथय
परवनितासक्तकथाभिश्चतत्स्वरूपज्ञा॥ स्तुत्यालीलायस्यादाक्षिण्यंबोधयेदेवं॥४॥ सुभगहिंगु
णयुक्ताकथमीदृशिनिर्गुणेप्रियेनिरता॥ दास्येप्येषननिपुणःकमलदलाक्ष्यास्तथेदानीं॥५॥ वेगोमंदः
शठताभूच्छहंबाहूतज्ञातेप्यैयः॥ कार्पण्यंविमुखहेभोगेयानीहवाच्यानि॥६॥ गुणानितस्मिन्तीरेतो

तस्याश्च हेतुभूतानि॥ कथयेदस्यास्सविधे सातिशयानीहवाच्यानि सा दूती॥७॥ भवतिरचयस्माद्दोषाय
स्यास्तोद्वेगस्ता च नायके स्वीये॥ कुर्यात्तस्य पुरस्कृतिमेषा दूतीरुतिप्ररवरा॥८॥ ज्ञाशातानैव च दोषो भवति-
मृगी चेन्मृगेक्षणा कृष्णा॥ बडबाहस्तिन्योरपि नौचित्सा नौचितिं ब्रूयात्॥९॥ विश्वास्यामिह तस्यामहादूती
तु निर्दिशेदस्यां॥ प्रथमं साहसयुक्तनुभावा चेति गोणिकापुत्रः॥१०॥ कथयेन्नायकचरितं कामिवं चानु-
लोमतां चैव॥ युक्त्यार्जितसद्भावाकार्यशरीरं वदेदित्थं॥११॥ आकर्णाक्षि निशामयियकिमपि विचित्रं मनो
भुवश्चरितं॥ दृष्ट्वा त्वामतिधीश्चित्तोन्मादं सदा तनुते॥१२॥ एतावतोपराधान्निहतः कामेन दुःसहव्यथ
या॥ हत्तोप्राप्यत्राणं जह्यात्प्राणानपि प्रायः॥१३॥ तत्रारौज्ज्ञौं सासिध्यां दिवसे द्विमे पुनर्दूती॥ वक्राद्विभ्रम
सादृक्ष्या भूयः कथा रचयेत्॥१४॥ कथयेदस्याः पुरतश्चरितानि परपुरुषनारीणां॥ श्रोदौरुह्यहल्यां

त्रि२ मुनिवैंतां विश्रुतां लोके॥१५॥ चातुःषष्टिकयोगे नैपुण्यं तस्य दर्शयेदस्यै॥ एवं रूढषतामस्य च पश्यहं सा
धयं तस्याः॥१६॥ सौभाग्यं कथयेदपि संभोगं च न्नमन्ययातस्या॥ सत्समसंयना चाकारं लक्षयेच्चैव॥१७॥

थो

सापिसहासंकथयेद्द्यावैवासनं तथाचानु॥ स्नानंशायनंभुक्तं चेष्टितरचितानिपृच्छेच्च॥१८॥ स्वंदर्शी
यतिविविक्तेरचयस्याख्यानकेनियोगंच॥ चिंताजृंभाश्वासांकुरुतेपीत्यादद्यात्सर्थान्॥१९॥ इष्टोसवयोनि
संस्मृस्मरति चनीदर्शनंतथातस्य॥ नातंकथांचकांक्षतितत्कथितांस्वस्यचाकथनो॥२०॥ दूत्यामनोरथे
षुचकथितेष्वेतस्य नायकस्यैषा॥ हसतिनकिंचित्कथयतिसंदर्शतिशोभनाकारान्॥२१॥ उपबृंहयेदनुगतै
रेनामिहनायकस्यचैवैषा॥ गुणकथनैरूपबृंहणमुचितंचासंस्तुताभवति॥२२॥ आकारासंसर्गेऽसंस्तुत
तायांतत्थोभयोरनयोः॥ दूतीकर्मनिषेधंकथयत्यौद्दालकिःशास्त्रे॥२३॥ सत्याकारासंगेऽसंस्तुततायांतथो
भयोरनयोः॥ दूतीकर्मविधानंसंमतमिहबाभ्रवीयानां॥२४॥ संस्तुततायांसत्सांमनस्तितथाकारभूरिसंस
र्गे॥ दूतीकर्मविधानंकथयतिश्रीगोणिकापुत्रः॥२५॥ वात्स्यायनस्तुकथयतियुगल्हाभावेपिदूतिकाकार्या॥
प्रत्ययतोमतमेतत्सम्यगसम्यक्परेषांहि॥२६॥ तासामुपायनानिहिमनसोभिमतानिदर्शयेदेव॥ अनुले
पनतांबूलेवासोजनमंगुलीयकंच॥२७॥ प्रहितेष्वेषुचकुत्रचिदर्थान्वितोभवेल्लेखः॥ चिन्हेनखदशनय-

नोः चिन्हान्यन्यानि चैतस्य ॥२८॥ कुंकुमविरचितमंजलिमपि वाससि नायकस्त्रुभंरचयेत् ॥ साभिप्रायारू
ढिकिलयच्छेद्यं चरेदस्यै ॥२९॥ आपीडं च विरचयेत्तत्रं श्रवसश्चलेखसंयुक्त्या ॥ तेषु मनोरथकथनं तत्पर
तो नायकः कुरुते ॥३०॥ संगमयेदथ दूती सिद्धांता कालदेशयोरुभयोः ॥ वेदानामपि गमने याऽन्योन्यानीय
लीलायां ॥३१॥ संगमयेदथ दूती सिद्धोता संतरणे सरितां ॥ मध्यपथपरिणयमज्ञोत्सवे तथा व्यसने ॥३२॥
अग्नौ      जनपदवक्रारोहे तथोचैव ॥ स्वापारे प्रेक्ष्यायाः व्यापारांतरमपीध्यमादिष्टं ॥३३॥ इति बाभ्रवीयरी
त्या सुभगः कालस्य निर्णयो दूत्याः ॥ भवनेषु सखीप्रभृतेः संगं सुखमाह गोणिकापुत्रः ॥३४॥ विदितनिष्क्राम
प्रदेशं वात्स्यायन आह ॥ अष्टविधेष्टा दूती प्रथमा कथिते ह सा निसृष्टार्था ॥३५॥ उपलभ्यार्थमभीष्टं नाय
कयोः स्वेह या कर्त्री ॥ संस्कृतयोस्सा प्रायेः दारनियोगे तथाविधयोः ॥३६॥ अनुरूपयोः कुतुकतः घटनं सा
दप्रयोगेपि ॥ उपलभ्यथैकदेशं शेषं कुरुते मितार्थसा ॥३७॥ इष्टोन्योन्यारूसोर्विरच्छेक्षणयोरियं भवति ।
विदितानुयत्रहारि संदेशं समर्पयेदुभयोः ॥३८॥ दृष्टस्वभावयोस्या भवति च संसृष्टयोर्यूनोः ॥ देशस्यबोध

५४

नार्थयेद्दिवाकालस्यवाथदूत्येन॥७९॥प्रहितास्वयमभिगच्छेद्रमणंस्वाचारस्तबोधेव॥स्वप्नोपभोगकथनंकु
र्याद्गोत्रस्यभूरिचास्खलितं॥८०॥निंदेदस्यचभार्यांतद्व्यपदेशाद्वदेदीर्ष्या॥नखदन्तानचिन्हदात्रीभवति
हसंकल्पितापुराचाहं॥८१॥इत्यभिधात्रीपृच्छेत्तद्दायतिःस्वसौदर्यं॥निजदूतीकथितासाद्रष्टव्येपंविवि
देशेषु॥८२॥ग्राह्याचदूसादंभातामभिसंधायसंदेशं॥कथयंतीयारमणंसिध्यंकुर्यादिवेत्तथासापि॥८३॥
एषाहितांलरीयाध्धृदयोदूतीकरोसेव॥अनयाकथितोज्ञेयोनायकताभागिहापिदूतश्च॥८४॥निजदूतीव
ल्लोकेदर्शयंतेयस्वयंदूताः॥नायकभार्यैमुधाविश्वास्यायातुप्रविश्ययेमृगया॥८५॥पृच्छतिनायकचेष्टांशि
क्षादत्रीवयोगेषु॥साकारंभूषयतिचकोपमथग्राहयेत्तथैवैनां॥८६॥निर्वपतिनखव्रणमिसाचरत्रिक्ष
यिहेव॥आकारयतिचरमंद्धूरेलौतेनगूढदूतीसा॥८७॥भार्यादूतीमूढभार्याचेद्दूततोयाति॥यंवखे
लतःकश्चनबाल्यादिःप्रेक्ष्यतमवंतत्र॥८८॥सास्यान्मूकादूतीलेखादिःकर्णपत्रोदो॥प्राकृतवस्तुना
र्थसार्थस्वजनाग्रासार्थकंतुयावाक्यं॥८९॥आदास्येश्रावयतिस्सादूतीसातुवाचैव॥प्रस्तुतरस्यया

आस्ये आवयति स्याद्दूती सा तु वाचैव ॥ प्रस्तुतरस्य श्रोचनमनयोर्युक्तं तथैव भूप स्यात्तु ॥५०॥ एष
न्यायः कथितः शास्त्रज्ञैर्गूढदूत्यां च ॥ भेदः प्रयोक्तृभेदाभावादि दूत्यास्तु गूढदूत्या स्यात् ॥५१॥ इत्थं दूतीभे
दानि एणीनाथ वीरभद्रेन ॥ विधवेक्षणिका दास्यः भिक्षुक्यः शिल्पकारिका चैव ॥५२॥ विश्वासं वरयासा
विदधति कार्ये तु दूतीनां ॥ परिविद्दृष्टं तस्यां जनयति निर्वसयिवरम्याणि ॥५३॥ चित्रा व्रतिसंयोगान ति
यत्नाद्दर्शये चैव ॥ नोयकमतमनुरागे पुनरपि रतिकौशलं तथा तस्याः ॥५४॥ अधिकस्त्रीभिः प्रार्थनमथ
वावष्टंभनाख्यालि ॥ अर्थमसंकल्पितम■कारणतश्चापि भूरियोसृष्टं ॥५५॥ आवर्तयति होचसामि
हकौशलेनैव ॥ श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमबाणशासनानुसृते ॥ परवल्लभाधिकरणे रचितोऽध्यायः
श्चतुर्थोसौ ॥५६॥ ॥ अथ पंचमे प्रपंचं कुरुते पंचेषुचरितकृति चतुरः ॥ चतुरुदधिलीरसंचरदरितर
णीगीतशौर्यश्रीः ॥१॥ परवल्लभानुरागो गोपित इति भूमिवल्लभः प्रसृते ॥ आचारादिहतेषामावारणं
सर्वलोकानां ॥२॥ सुर्येदयादि चलितनैषां गुप्ता भवेदसौ चेष्टा ॥ अनुकरणं च निरर्गळमेतस्सास्सर्वं-

५५

55

लोकेस्यात्॥४॥तस्माद्धितमेतैस्त्यक्तव्याभूमिवल्लभाग्रमुखैः॥राष्ट्रोपप्लवतस्यादेषांदोषोधिकस्तस्मात्॥
॥४॥यदिहरदाररुचिस्स्याद्भूपाल्लोन्योथवासमस्तेन॥नाचरतितत्प्रकाशंपरभवनस्यप्रवेशेच॥५॥तत्रग्रा=
माधिपतेर्नूनोव्यथशीलोंछवृत्तिपुत्रस्य॥ग्रामीणानांपत्योवचनेनैवेहसाध्यास्युः॥६॥धर्षणप्रयोः स्त्रा:
रुथितास्ताभिस्सहयोगमाचरेच्चैव॥ विटोकोष्ठागारप्रवेशोवा॥७॥द्रव्यस्यचनिष्क्रम
णेप्रतिसंस्कारेचमंदिरस्याध॥क्षेत्रस्यकर्मणितथाकार्पासादेरथादाने॥८॥सूत्रप्रतिग्रहेपिचवस्तूनांचै
वविक्रयक्रययोः॥विनिमयवलास्वेषामन्येष्वेवंविधेष्वपिच॥९॥अक्षस्यचयोगोप्रजयाषाभिस्सहा
थानिर्दिष्टः॥प्रव्रजितादिभिरुक्तःसूत्राक्षपूक्षसंयोगः॥१०॥राजावटतःसुकरःकुलटायोषाभिरेषसंबंधः॥
वनजाक्षाभिर्वणिजांनागरिकाध्यक्षयोःप्रोक्तः॥११॥नगरस्थानांसुदृशांसुवसंतादिविदेशभवनेषु॥
क्रीडांतःपुरकाभिःसहनिष्टाप्रमोदाय॥१२॥योषानगरविभूषाश्रापावकमादरादिमाःरक्षा॥गवांतःपु
रिकाणांपृथगावासंयथासंगं॥१३॥असिहाचकथाभिःपूजांलब्ध्वातथाप्रयाताश्च॥निष्क्रममुपप्रदोषंकु

यानिपुरस्थितलोकैःउक्तान्युत्कृष्टवस्तुजातानि॥तान्यप्यस्याःकुर्याद्विषयेदृष्टेस्मरोजाक्ष्याः॥१३॥

र्युःकुशलास्सरोजाक्ष्यैः॥१४॥संभाषेतेप्रणिहितदासीराज्ञस्तुपूर्वसंसृष्टाल्॥तत्रप्रयुज्यनारींरमणीयंदर्शयेदे
नां॥१५॥प्रागेवस्वेभवनेस्थितिभाजंतांप्रतीपमाब्रूयात्॥क्रीडायामस्यांतवराजगृहस्थानिरम्याणि॥१६॥
कार्याणिदृष्टिविषयेतानिचकालेनयोजयेदेवं॥मणिभूमिकांप्रवालैःकुट्टिमकंबाह्यदेशस्थं॥१७॥वाटींमृ
द्वीकामपिसमुद्गगेहंचभित्तिसंचारान्॥प्रतिभवनचिरकेर्माव्याघ्रादेःपंजराणीह॥१८॥ईशानुरागमस्यामे=
कालेभूरिवर्णयेन्निपुणं॥आयतिमस्यैकथयेत्सहराज्ञांसंप्रयोगेन॥२०॥प्रतिपन्नांयोजयतिचभजेमा=
मप्यमंत्रनिस्सामं॥स्वयमीशोप्रतिपन्नामायेनेहेपचारेण॥२१॥सांत्वनपर्यपजपतिहिसंभूयानुरक्तामु
त्सृजेदुचितं॥अंतर्निसंप्रेष्याःपत्युर्दाराःप्रयोज्यायाः॥२२॥तत्रप्रणिहितदासीराज्ञस्सदर्शंपरंतुपूर्वेण॥
अंतःपुरिकाकुर्यात्सहवाप्रीतिप्रयोज्याभिः॥२३॥प्रसृतप्रीतिच्छलतोनियोजयेद्दर्शनेपुनर्यत्नात्॥पूजित=
निविष्ट पानवतीराजेसीति॥२४॥विख्यातविज्ञानेयस्मिंतद्दर्शनासमाभूता॥अंतःपुरस्थयाकिलराज्ञीद
क्षातुपूर्वेण॥२५॥प्राणानर्थदृशांगीभूपादिशंहिभिक्षुकीलाकं॥अंतःपुरिकाराजनिसिद्धैषामद्वचस्थाच॥२६॥

कुरुणारसार्द्रहृदयास्तामनयायोजयाम्यहंसदया॥वारयतिसातदीशानर्थमद्धाकपतःस्नेहात्॥२७॥प्रतिपन्नाद्विति
स्ताप्रवेशायेसाभयंसपंचास्यै॥यदयादभयश्रवणाकरुणासोसाहांप्रणिहितेसादि॥२८॥रत्नौरताभिलाषाः
अभितसायतेधामहामात्रैः॥बलतोन्यैर्निगृह्यहीताःव्यवहाराद्दुर्बलाश्चैव॥२९॥भोगेनस्वीयेनचनिस्संतोषाक्षिती
श्वरेप्रेमा॥कोष्ठंतियेबहिर्गतमनुतेव्यक्तिंतथेछंति॥३०॥बाध्यायेचसजातिभिरेतानभिवंचितुंतथेछंति॥येसू
चकास्तथान्येकार्यपराव्यसनयुक्ताश्च॥३१॥अनयैवव्याख्याताभार्याएषांविशिष्यगणितानां॥वात्स्यायनमु
निनातदनुश्रीवीरभद्रेण॥३२॥अन्येनवाप्रसंक्तांसहनिगृहीतानांप्रयोज्यवनितातु॥तेननियोज्यनिविष्टीकु
र्यादिंतःपुरेराजा॥३३॥प्रणिधिबलेनतदीयंयदिवापरिदूष्यनायकंराजा॥अपराधिनाकवत्रंनिग्रहहृदभाः
न्नयेदंतः॥३४॥इतियोगाःप्रछन्नाराजकुमारेषुकामवामेषु॥परमंदिरेप्रवेशोयुक्तोनैषामनिष्टलात्॥३५॥
कोस्याधिपमाभीरंपरमवनगरंनिदेशतोभर्तुः॥रजकोजघानतस्मात्परभवनंनोचितंराज्ञां॥३६॥अध्या=
ध्यक्षोहतवान्काशीशानंतथाजुपसेनं॥तस्मात्परगृहयानंदारार्थेनोचितंराज्ञां॥३७॥देशप्रवृत्तियोग

त्परदारेषुप्रकाशतोभूपः॥ दृश्यंतेक्वचिदेतेनह्येवंसर्वदेशेषु॥७८॥ प्रत्ताजनपदकन्यादशमेह्निसख्युर्धी
मतंनीता॥ अंतपुरंप्रविष्टामुक्तोसृष्टांभ्रभूपेन॥७९॥ राज्ञौचवत्सगुल्मेयाचमहामात्रकामिनीसुभगा
साजातिक्षितिवल्लभसेवायैतेषुदेशेषु॥८०॥ सरसाजनपदयोषाः प्रीत्सपदेशेनवार्थमासादौ॥ वैदर्भितःपु
रिकाः अंतःपुरगाःप्रकुर्वंति॥८१॥ दृश्यास्वकीयभार्याःददतिपरेप्रीतिदायमेवेह॥ अपरांतकप्रभूताभू
रिमहामात्रराजभ्यः॥८२॥ नृपनारीभिःक्रीडांसहकर्तुंदेशानगरकामिन्यः॥ सौराष्ट्रेनृपगेहंयांत्येवैकंत
थामिलिताः॥८३॥ एवंपरदारविधौदेशोदेशप्रवृत्तितोभूपैः॥ विलसतितरंप्रयोगोनहिराज्ञांवारकःकोपि
॥८४॥ श्रौतेपथिप्रयातेभूपैःपैरेषनिंदितःपंथाः॥ जितषड्वर्गोभूमिंतेविजयंतेचचे याः॥८५॥ राज्यं
चचेलभोग्येपरदारेभ्यःपरेजनाविमुखाः॥ बीजंतत्रनरपतेःपरनारीभोगवैमुख्यं॥८६॥ श्रीवीरभद्रकृति
नाशास्वेऽसमबाणशासनानुसृते॥ परवल्लभाधिकरणेपंचमइहसंचितोध्यायः॥८७॥ ॥ अथपं
चमस्यषष्ठंस्पष्टंस्पष्टयितुंजायतेसनोयोगः॥ अष्टदिगन्वनिविष्टायदरिवधूकष्टमाधत्ते॥१॥ अंतःपु

५७

57

ररक्षणतोनीक्षणमेवान्यपुंसितस्त्छानात्॥एकोनेकसमानोभर्त्तात्रुप्तिस्ततस्तासां॥२॥तस्मात्परस्परंताः
कुर्युस्तुप्पैप्रयोगसंयोगान्॥धात्रेयिकांसरवीवादासींवापुरुषवेषेण॥३॥कृताकृतिसंयुक्तौकंदैर्मूलैरप
द्रव्यैः॥निर्वर्तयेयुरचितेस्वाभिप्रायंविशालाक्ष्याः॥४॥प्रतिमांवापुरुषीयतःप्रस्फुटल्लिंगास्तयापुर
स्कार्याः॥राजानोवारूपयाविनापिभावंध्वजंकृत्वा॥५॥अभिगच्छंतिचबह्वीरेकरजन्यांहियावदर्थंता॥
स्ताताःयांप्रीत्यावासाभिप्रायोथवासेन॥६॥अवलंबरत्तिपुरुषाःस्त्रीप्रतिमायांवियोनिमुख्येषु॥अथ
केवलोपमर्दात्स्वाभिप्रायंनिपद्यंति॥७॥योषावेषाननुरूपानंतःपुरमध्यभूषणीभूताः॥सहपरिचार
कयांतःप्रवेशयंतीहकामेन॥८॥नयतेरहोनथतेषामानयनेसाधुर्दर्शोदर्शितायतिकाः॥अभ्यंतरस

रि

मस्तृष्टाःधात्रीपरिचारिकामुख्याः॥९॥सुकरप्रवेशतामिहनिस्सारवंतथैवतद्भूमे॥विस्तारंमंदिरगं
रक्षणवर्गत्रमादंच॥१०॥निर्वर्णयेयुरेताःपरिजनवर्गेष्विनित्यतांचैव॥असतोर्थेननकुर्युःप्रवेश
मेषामिमाःकथिताः॥११॥नप्रविशेदंतःपुरमुत्कटदोषंसपातकंपुरुषः॥लोभादथवाकामाद्दृष्टौरुक्ष्ट्वा

दृष्टौयतोदावौ॥१२॥अन्याहूतौहेतून्विचार्ययत्नादिहाभिवक्तव्या॥विहितोपायस्ताभिःप्रविशेदपिपात
काभीता॥१३॥कक्षारदृष्टाबहुशोसंकीर्णस्सापसारणाबहुधा॥रक्षकरुतप्रसादाःलभमानाःक्रान्तथांता=
या॥१४॥प्रविशेद्यदंतःपदमिहयुक्त्यानैवाप्रदर्शयेद्धीतिं॥प्रमदवनावगूढंशोषितभूपालकंचैव॥१५॥निष्क्र
ममारचयेदिहशक्त्याप्रतिवासरंततोह्येष॥उक्ताहेवंतरमथसंसृष्टस्याद्धिमश्रैः॥१६॥आसानंकथ
येदपिसक्तंपरिचारिकाबहिर्गमना॥भवतियदाविदितार्थातदलाभोध्यंतथादुःखं॥१७॥अंतःप्रवेशि=
ताक्षिर्दूतीकल्पंसमाचरेत्सर्वं॥राजाप्रणिधिनिबोधेभूयादतिसावधानोसौ॥१८॥ ॥यत्रगृहीता=
कारादृष्टुयोग्याप्रयोज्यास्यात्॥दूत्यास्तत्रावस्थितिरुचितास्वीयेषुसंचारे॥१९॥अस्मिन्नपरिक्षिपु=
तुप्रभवेत्परिचारिकापदेशोहि॥कुर्यात्तस्यांनियतानानुबंधांश्चक्षुषश्चैव॥२०॥ वर्तितोपिनिवेदनमाका
रस्यैषवेगितस्याथ॥देशविशेषोवसरेसंप्रेष्यंचित्रकर्मादि॥२१॥दत्तंतथाचपक्षेप्रत्युत्तरमाविशेदसौ
पश्चात्॥अस्यानियतोगहनेदेशेछन्नस्थितिंकुर्यात्॥२२॥रक्षिपुरुषरूपोवाप्रविशेत्तल्लोकवेलया

व्यपेषः॥ वेष्टित आस्तरणादौ पुरभेदे वागमे योग्यः॥२३॥ न पृच्छायो यदिवासंर मयेन्निर्गमं तथावेशं॥स ता
द्भिरेषः छ्यायाहर्तीभवद्योगः॥२४॥ नकुलं हृदयातुंवा फलरोचकमुरगाक्षिसंयुतंरूक्षा॥पचति कृतां तथ धू
पं पिष्टं सममागतो येन॥२५॥ अभ्यक्ताक्षिरनेन तु न पृच्छ्यायो तत्र संचरति॥एतत्सरीक्ष्य योगं कुर्यात्स्यादन्य
था निष्टं॥२६॥ द्रव्याणां नीहारे पानरसस्य प्रवेशकाले च॥आपानकोत्सवार्थे वेदीनि सम्भ्रमे चैव॥२७॥ व्य
सासे भवनानां व्यसासे स्ये चैव रक्षकं चापि॥ यात्रायामुद्याने यात्रां रूक्षा प्रवेशे च॥२८॥ दीर्घप्रोषित भू
पे निष्क्रमणं वा प्रवेशनं यूनोः॥एतच्चैव विधेयं कोमुद्यादौ प्रयत्नेन॥२९॥ मर्मज्ञा ह्यन्योन्यं राजगृहस्था
इहैककार्याश्चेत्॥ अन्यासामपि कुर्युर्भेदस्येष्टस्य संसिध्धौ॥३०॥ बह्वीस्सदूषयित्वा कार्यस्यैवास्य च्यचा
यं ज्ञो निरतः॥ सयोऽभेद्यतया किल कामानुगुणं फलं याति॥३१॥ देशे कापि च पुरुषाः संमत्साहंतरक्ष
काणां हि॥ प्रविशंत्यंतः पुरमिह रक्षानैवापनां तेषु॥३२॥ आभीरकवनितानां क्षत्रियसंज्ञे हान्तरैर्योगः॥न
गरकान्त्रेक्षाभिः निवेशयंतीह गुल्मानां॥३३॥ वैदर्भिके सपत्नीपुत्रानुपभुंजते सुखं नार्यः॥ स्त्रैराजके यथे

खं संबंध्याद्यां रहो निरताः ॥३४॥ गौडीयानथ दारान्नृपाद्या भुंजते गतोद्वेगाः ॥ सैंधवभूपतिनारीः कर्मकरा
स्तत्समानाश्च ॥३५॥ हैमवतीतः पुरमुविरक्षिणमुपगृह्य चार्थतस्सहसा ॥ साहसिकाः प्रविशंति हि कामा
तुरगलक्ष्यतां प्राप्ताः ॥३६॥ प्रच्छायतरुणमेकं भिक्षितावंगादिसंभवास्सुदृशः ॥ पुष्पप्रदाननिरतानवदश्या
वा भुंजते स्वैरं ॥३७॥ रक्षेद्दारां स्त्रीपांतेभ्यः परपुरुषयोगहेतुभ्यः ॥ कामोर्थोपधाविशुध्यानंतःपुररक्षिणः
कुर्यात्तु ॥३८॥ इत्येकेप्यन्यं भयलोभाभ्यां हि योजयेत्साभिः ॥ तस्मादुपधात्रयशुचिरधिकारीति गोणिकापुत्रः ॥
॥३९॥ वात्स्यायनस्यैश्चतुर्थी कथयति धर्मेपधासु संशुध्धिं ॥ धार्मिकतथैव लब्धा शुद्धिस्सर्वेति तद्धार्थः ॥४०॥
दूसापरीक्षणं केप्याहुर्निजचारुपंकजाक्षीणां ॥ दूतीयोगाइष्टाभवंत्यदुष्टास्ततो नैतत् ॥४१॥ अतिगोष्ठ्यंकुशा
विगमो व्यभिचारतिः ॥ तथा स्वकांतस्य ॥ निर्यंत्रणं च पुरुषैस्सद्भावो विदेशेषु ॥४२॥ वृत्तेरथोपघातः स्त्रीयायाः
स्वैरिणीषु संसर्गः ॥ ताहि स्वभावयोजनमन्यत्राप्याचरंत्येव ॥४३॥ ईर्ष्याकुलता चपलस्सुर्मा मनोपस्थानमध्यदेशे
षु ॥ स्त्रीणां विनाशकारणमुपदिष्टं कामशास्त्रेषु ॥४४॥ परदारवैतयोगान्दृष्ट्वा शास्त्रेण शास्यतहज्ञः ॥ स्व

५९

59

स्त्रीषु सावधानः स्वीकृतदोषं न संयाति ॥४५॥ पाक्षिकत्वमप्रसिध्याः दृष्टापायापाययोगम्योगाहि ॥ धर्मार्थयोर्विलोपाद्विरु
चिः परदारके पुरुषः ॥४६॥ तस्मात्स्वदाररक्षारक्षार्थं प्रसिध्यमंदाक्षैः ॥ शास्त्रमिदं पठनीयं न तु केवलमन्यनाश्ना
य ॥४७॥ मुनिना रक्षाम देश्ये यस एवेह सर्वलोकानां ॥ न तु परयोषिद्दोषानाधातुं प्रक्रमस्तस्य ॥४८॥ श्रीवीरभद्र
कृतिना शास्त्रेऽस्मिन् बाणशासनानुसृते ॥ परवल्लभाधिकरणे प्रष्ठः पुष्टः कृतोध्यायः ॥ ॥ अथ वैशिकं प्रविशदं क
र्तुमसौ प्रक्रमं समातनुते ॥ तद्वंश्रुदोषबोधास्तज्ज्ञानामेव जायंते ॥१॥ अथ वैशिकाधिकरणे वैश्याध्यायः ॥ प्रवर्तते नि
रतः ॥ प्रथमाध्यायव्याख्या व्याख्यातं कीर्तितो रिपुभिः ॥२॥ अध्यायाः षडमुष्मिन्नधिकरणे तत्र चादिमेध्याये ॥ ग
म्यविचारे याम्नो पावर्तनहेतु संविधेयः ॥३॥ एतस्मादपरस्मिन्कथितं कांतानुवृत्तमध्याये ॥ अर्थागमो निदानं विरक्त
लिंगानि चान्यस्मिन् ॥ तत्र तथा प्रतिपत्तिः निष्कामस्य क्रमैस्समेतेवा ॥ शीर्णस्य प्रतिसंधिस्साद्ध्याये तुरीये तु ॥५॥
तदुपरि लाभविशेषा अर्थानर्थ देशानुबंधमुख्योऽथ ॥ पण्यस्त्रीषु विशेषः षष्ठे स्पष्टस्य निर्णीतो ॥६॥ इत्थं षष्ठाधि
कृतावध्यायार्थान्निरूप्य यत्नेन ॥ श्रीवीरभद्रवीरो वैशिकवैशद्यमातनुते ॥७॥ योगं पुरुषैर्वेश्या रतिरत्तिः

ध्यांप्रयोजनात्तुतनुतेस्वाभाविकोकरस्यैवयैप्रोक्तस्ततोभिन्नः॥८॥स्वाभाविकवद्रमणोयेनप्रत्येतिकृत्रिमं
ततु॥यत्नादसौप्रतनुयानर्थंलभतेन्यथाकर्त्री॥९॥तस्माद्धृतार्धहेतावापियेरागंदर्शयेदसौबाह्यं॥तत्रानुध्य
तास्याहृध्येविश्वासयोगश्च॥१०॥आयतिसंरक्षार्थंनित्यमलंकारयोगिनीभूयात्॥भूयात्तरेंद्रुमार्गप्रहित
दर्गताचरत्नयाच॥११॥नस्यादतीवविरतापण्यसधर्मेहमात्मनोमत्ता॥नार्थंकमारचयेदथकुर्याच्चद्वार
णंपरतः॥१२॥आत्मानर्थनिवारणमात्मार्थानांचसाधनंरचयेत्॥परिभूयेतनगम्यैर्येस्ताकुर्यान्महा
याद्धि[illegible]हीधर्माचरणोनिष्ठादेवज्ञेरक्षकश्चविक्रांतः॥समविद्यस्सकलोव्यथतद्धदमीठमर्दाघाः॥
॥१४॥गांधिकशौंडिकरजकाःनापितभिक्षुस्त्रजीतथाकती॥इहचैतेहिसहायायोगात्कार्यस्यतेतेच॥१५॥
एकाकिनस्तुगम्यादास्यायनभाषितेरितिप्रथितं॥हृत्तिपरोक्षाधनिनस्तरुणाश्चस्त्वापिनश्चैव॥१६॥
अक्लेशलब्धधनवांस्सार्वदिकायस्तथास्वतंत्रश्च॥संहर्षाशुभमानीश्लाघनकःपुंप्रयोगार्थी॥१७॥
सागीस्वभावतोपिचराजनिसिध्यस्तथामहामात्रे॥गुरुशासनातिवर्तिलिंगीप्रच्छन्नकामश्च॥१८॥

पी

६०

60

चित्तावमानशीलोदेवपरोह्येकपुत्रवेद्यो ॥एवंशूरप्रमुखाएतासांवल्लभाः प्रोक्ताः॥१९॥अधिगम्यगुणावलतः
स्त्रीसायशसाधिकास्तथापुरुषाः॥विद्वान्महाकुलीनस्समयज्ञस्यक्कविश्चैव॥२०॥वाग्म्याख्यानेकुशलस्तथाप्र
गल्भोधविविधशिल्पज्ञः॥दक्षभक्तिस्योत्साहोहोदृध्यासेवीनशूरश्च॥२१॥आधिक्यादिविहीनोबलवान्मि
त्रेषुवत्सलश्चदृप्तः॥निरतोघटासुगोष्ठ्यामपिचसमस्यादिशीलायां॥२२॥अरविंदसुंदरदृशांलालयितास्मा
तथाप्रणेताच॥मैत्रोनवासुवशगोपरतंत्रोनिष्ठुरश्चैव॥२३॥ईर्ष्याविरतोनिरतःकथासुचैतेतथैचान्येपि ५
नायकगुणाइहोक्ताःइत्याद्याःकामशास्त्रेषु॥२४॥अहरहरकदर्यवृत्तिःगोष्ठीकलयोस्तथासदानिरतिः॥अ
भ्यर्थनंविशेषेगुणानिरतिर्नैवमर्थेषु॥२५॥त्रीत्यादिस्थितशीलास्थिरमतिजातिश्चनायकापेक्षा॥लक्षण
रूपमधुरतरस्येतेस्त्रीगुणाःप्रोक्ताः॥२६॥बुध्याचरोतिशीलान्यार्जवकृतविज्ञताविसंवादः॥अपिदीर्घ
दूरदर्शीनागरकोदेशकालज्ञः॥२७॥चापललोभस्तंभापरिवादक्रोधभूरिहासाश्च॥दैन्यंचैवपिशुनता
वर्ज्यास्सुस्सर्वभावेन॥२८॥पूर्वाभिलाषितापिचनैपुण्यंकामसूत्रविद्यायां॥तत्त्वेअतरंगग्रंथंसाधा

रणपाद्गुणा एते ॥२९॥ गुणविरहेण च दोषाः ब्रूमोध्यागम्यभावसंप्राप्तान् ॥ कृमिशकृत्काककृष्णः क्षय
रोगी प्रियकलगुणश्च ॥३०॥ परुषोक्तिरथकदर्यः निर्घृणगुरुजननिसृष्टचौराश्च ॥ दंभरतोदृढरंको
बहुतरमंदाक्षसंयुक्तः ॥३१॥ मानामानापेक्षी द्वेष्यैरभिभूयते तथा यश्च ॥ एते गम्यागम्या यासक्तो मूलहृत्सेव
॥३२॥ रागो भयं तश्चथार्थः संहर्षो वैरिताप्रतीकारः ॥ जिज्ञासा पक्षाः खिन्नखेदः संपर्क इत्याद्याः ॥३३॥ न
प्रियसमता धन्यत्वं रागापनयः सजासादेरपे ॥ आयतिसात त्वे अधिगमननिदानानि केषांचित् ॥३४॥ अ
र्थानर्थोपहतिः प्रीतिरसत्वध्येतुरित्यपि प्राहुः ॥ नार्थः प्रीत्या बाध्यः प्राधान्यादेव चार्थस्य ॥३५॥ इत्थं गम्य
विचारं कृत्वा श्रीवीरभद्रदेवेन ॥ वात्स्यायनीयदृष्ट्या उक्ता इह हेतवो गमने ॥३६॥ यदि गौरवकामास्या अ
थलाधमवारणमदो युक्ता ॥ गमनापरापितथां तः प्रार्थितस्संगोपिन तेहा ॥३७॥ सहसा न तेन न चयेही
तिं साहेभनिकारवसंकाशं ॥ अवमानजकिपुरुषाः सुलभा नारीरीप्रथयते न ॥३८॥ परिचारकप्रमुख
तः तदभावे पीठमर्दमुख्येभ्यः ॥ शौचाशौचे विद्याद्रागारागादि चैतस्य ॥३९॥ अस्य प्रीतिं रचयेद्वियम्

६१

रैर्दासगायनाद्यैश्च ॥ तेषुंनृसादिव्याजात्तद्गेहं प्रापयेयुस्ते ॥४०॥ साच प्रीत्या कुतुकैरद्भुतभोग्यव
स्तुदानैश्च ॥ गोष्ठ्युपचाराभ्यामपि रंजनमेतस्य संतनुयात् ॥४१॥ अथ परिहासप्रायाः करकलितो
पायनैस्तथारुचिराः ॥ परिचारका अभीक्ष्णं प्रेष्यास्तस्मिन्परारब्धे ॥४२॥ सहवागमनं कुर्याद्गेहे स्व-
यमस्य पीठमर्दन ॥ व्याजेन कारणानां गम्योपावर्तने विधयः ॥४३॥ तांबूलानि च मालाः प्रीत्या गृहमा
गतस्य तस्येयं ॥ आहरति सानुलेपनमथ गोष्ठीर्योजयेत्कुलया ॥४४॥ सम्प्रणयं वसुदानं कुर्यात्परिवर्त्तनं
तथाभूयः ॥ संयोगस्याकूतं स्वीयं परियोजयेद्देषा ॥४५॥ अतिपेशलोपचारैर्दानैः प्रीत्या तथा कथायोगैः ॥
समसृष्टा गम्येन तु तद्रंजनतत्परा ॥४६॥ श्रीवीरभद्रकृतिनारचितेऽसमबाणशास्त्रनानुसृते ॥
वैशिकनामाधिकृतौ प्रथमोध्यायो विनिर्गतः ॥४७॥ अथ कुरुते कुतुकेन तु तदपरमध्यायमादरा-
त्सार्धं ॥ प्रत्यर्थिपार्थिवानां यस्य भयान्नार्धवाच्छापि ॥१॥ नायकयुक्ता रचयेद्रंजयितुं स्वत्तमेकचारिण्या ॥
बहिरंतर्न कदाचित्सक्ता भूयादियत्नेन ॥२॥ स्यान्मातर्यपि नीकुं कूरायामर्थलाभशीलायां ॥ तदभावेन्य

त्रस्यान्नातिप्रीतिस्तयोर्गम्ये॥३॥आनयतिदुहितरंसाबलतस्तत्रापिनायिकातनुते॥सततारतिनिर्वेदौभीति
व्रीडेनचानाज्ञा॥४॥स्याधिकमप्यनीड्यंचक्षुरविषयंतथास्थिरत्वंच॥व्याख्यापयेत्सततथाहेतौछलतोस्यनो
येगः॥५॥प्रेषयतिचेटिकामथतन्निर्माल्यादिकारणादेव॥कुर्याद विस्मयमियमुपचारेतस्यसंगेषु॥६॥स्या
दस्यचाधिशिष्यासाधुचतुःषष्टियोगविद्यायां॥एतत्कथितान्योगान्नातमक्तीनेवसेवेत॥७॥रहसिचरत्तिंरचः
येत्तत्साम्येनेहसाप्रयोगाणां॥गुह्यादीनांगोपनमाख्यानंस्यान्मनोरत्तेः॥८॥नोपेक्षेतचशयनेहृतपरिवर्त्तिसृते
सतोभिमुख्यं॥गुह्यस्पर्शंकुर्यात्सुप्तेपरिचुंबनादिंवा॥९॥अन्यमनस्केदृष्टिःप्रासादेराजमार्गनिष्ठस्य॥सूच्चः
ज्ञानेनाशोव्रीडायाःसाध्वसस्याध॥१०॥तद्दृष्ट्वेष्योस्याद्द्वेषस्तत्प्रियमैत्रीरतिस्तदीयेस्वे॥तन्मनसःशोकाद्यैकु
र्यात्स्वीयेमनस्येवं॥११॥जिज्ञासापरयोषितिकोपस्यल्पोनखादिचिन्हेस्वे॥अन्यःकृत्वाशंकारागस्यैवाप्र
कारांश्च॥१२॥स्वप्नामयदंमदकालेस्यादनुरागस्यचारुनिर्वचनं॥नायकगुणान्गृहीत्वास्तुतिकालेवर्णी
येत्सततं॥१३॥योजयतितस्यवाक्यंरम्योंतरतोपदाचमत्कोसौ॥कुर्यात्कथानुरत्तिंरत्तंमुह्यासपतेन॥१४॥

निश्वासयति तभिन्ने स्खलिते प्यथ जृंभिते तथापत्युः ॥ कुर्यादनीतिं वा छं जीवेत्स्याद्याः क्षुलादौ स्युः ॥१५॥
~~तत्स्तुल्ये~~ व्याधे स्यादपदेशो दौश्चित्ते स्याच्च दौहृदे प्येवं ॥ गुणतः पराप्रकथनं निंदा तस्तत्तद्वल्ये वा ॥१६॥ तत्त
स्तुल्ये दोषः स्मर्तव्यस्तर्व्यथा तथा स्यनया ॥ स्वकृते दोषे भीति स्तद्वचिते दर्शये द्वीडां ॥१७॥ भूषानाम ग्रणं रा
जभये व्याधित स्तथा व्यसने ॥ कांतस्य संप्रसक्ते भोजनहानि र्विलापश्च ॥१८॥ कांक्षति च देशमोक्षं नि=
क्ष्ट[illegible]मपि भूपते स्तथा र चिरं ॥ अकव्हें सफलहं स्वायुधि वै धुर्यला भाभ्यां ॥१९॥ अर्थागमे तदीये=
भिप्राये संभृतैवपुः प्रचये ॥ संभावितोपहारं दद्यादियमिष्टदेवस्य ॥२०॥ कुर्यान्नित्यमलं कृतिमभितो व्यव=
हार श्रादरादृर्ज्यैः ॥ गीतदशा यातस्य च संकीर्तिर्गोत्रयोः कार्या ॥२१॥ ग्लान्यामुरसि ललाटे निजकरकमलं मृदु
प्रकुर्वीत ॥ निद्रालाभं रचयेत्तत्सुखमुपलभ्य निश्वासं ॥२२॥ तस्योत्संगे शयनं कुर्याद्दुपवेशनं स्मितास्येयं ॥ तस्मा
सुप्रा कांतागमने चैवादियोगार्थं ॥२३॥ नेछेदायुरिहाधिकमेतस्माद्दहसितार्थमज्ञानं ॥ ब्रूयाद्व्रतमुपवासं निव=
र्तयेत्स्वदोषेण ॥२४॥ अनिवृत्तौ सह कुर्यात्स्वयमपि ते नेह सोपवासादि ॥ शक्यमिदं न ममेति प्रथयेत्स स्मृते विवादे
तु ॥२५॥ वस्तुतदीयं पश्येदात्मीयादति विशेषते नित्यं ॥ तेन विना गोष्ठ्यादावगमनमप्याचरेन्नियता ॥२६॥=

निर्माल्यं च धारणमुच्छिष्टस्याशनं तथा [illegible]श्लाघा॥ पूजीकुर्यादस्य च कुलशीलादेः प्रयत्नेन॥२७॥ गीता=
दिषु प्रयुक्तिस्तत्राभिज्ञो यदा मे भवेत्स पुनः॥ अभिगमनं च विरचयेदनपैक्ष्येवातपप्रभृति॥२८॥ जन्मांतरेपि
भूयादेष पतिर्मे मनोरथान्ब्रूयात्॥ इत्थं तद्दिष्टभावान पिलीलादीतमातनुयात्॥२९॥ तस्याभिगमे कुर्यान्नि
त्यविवादं सहैव माशयैः॥ ते चेन्न यंति परतो मरणोपायस्तदा चिंत्यः॥३०॥ प्रत्यायनं प्रणिधिर्दृष्टिचिग्रहणं स्व
यं स्वकीयं हि॥ अर्थग्रहणेमाशानैव विवादस्तया कार्यः॥३१॥ शपथप्रदानविधिनागमने स्योपस्थितेस्स=
तिष्ठेत्॥ याने शुद्धिर्नियमः भूषात्यागश्च मंगल्यं॥३२॥ स्मरणमतीतानां स्याद्वीक्षणिकायामुपश्रुतो=
याने॥ आगमनेछ्छां कुर्यात्तत्रत्योदेस्तदीयो हि॥३३॥ स्वप्नेप्यस्तु तदीयः संगो मे कीर्तयेदिदं प्रकटं॥ उद्वेगो नि
ष्ठोपि च शांतिककर्माचरेन्नियता॥३४॥ प्रत्यागमे मनोभवपूजादेवोपहारदानानि॥ वायसपूजा च स्यादेतद्व
र्जनवेसंगे॥३५॥ अनुकरणं कथयेदिह शाकं प्रतिनीतिमार्गमाश्रित्य॥ स[illegible]मवृत्तिरर्थकारी निरपेक्षोर्थैः=
निराशंसः॥३६॥ एते शाक्ताः कथिता अपि च निसृष्टार्थभाव उक्तोयः॥ एतन्निदर्शनार्थं कथितं कथितं तु दत्ते

न॥३७॥लोकादनुसरणीयोऽनुक्तोपायस्तथावशीभावे॥पुरुषप्रवृत्तेरपिकिलनापरधाद्रव्यलाभस्य॥३८॥
सूक्ष्मत्वादतिलोभात्स्वाभाव्याज्ञानतस्तथाचैव॥दुर्ज्ञानंनारीणांमनस्विवशत्वंचजिज्ञासोः॥३९॥रज्यंलो=
रमयत्योरंजनकर्म्मस्तथाक्षमास्यागे॥सर्वार्थिकिर्वेपिचदुर्ज्ञानास्तेनभामिन्यः॥४०॥श्रीवीरभद्रकृतिना=
ग्नास्त्वेऽसमबाणशासनानुसृते॥वैशिकनाम्न्यधिकरणेप्रथमादपरःकृतःस्सार्धः॥४१॥अस्यतृतीयकम
धुनासम्यगसौकर्तुमुद्यमंकुरुते॥कुरुतेन्यदरिवधूर्टीधारीभीतानविश्रामा॥१॥वित्तंदानंद्विविधंस्वाभावि
कमथचयौक्तिकंत्राचया॥संकल्पितमिहवाच्यंसोपायंस्यात्ततःपरतः॥२॥लभमानाधिकमाद्यंनान्यस्मैस्या=
दुपायशीलासा॥इत्येकेआचार्याःतदधिकतायैतदित्यन्ये॥३॥तद्व्यवहारिषुकल्पयेस्सुऋतुध्यायाभूषरगा=
दिकेतस्य॥अर्पणानयनेकायैविस्रंभार्थंप्रयतेन॥४॥लघुरलस्तद्वित्तस्तुतिनिरतास्यात्तथाचभूषादौ॥दत्वा=
मूल्यंप्रकृतंतद्गृहस्स्यैवचादानं॥५॥व्रतरक्षारामाणांदेवकुलानांतथातडागादेः॥उत्सवसंबंधीस्याद्व्यपदे=
शःप्रीतिदायस्यै॥६॥रक्षिणिरथवाचौरैर्मुष्टिर्वाच्यास्वकीयभूषादेः॥तत्रनिमित्तेकथयेदभिगमनंसंत

मुद्दिश्य॥ ७॥ कथनं प्रणिधिमुखेन च योभूद्गमनेन तत्र तस्येहा॥ याचितमूषाप्रभृतेरज्ञातस्य व्ययस्याथ॥ ८॥=
एवंविधांतरेण च कथयेदर्थप्रनाशनं चतुरा॥ क्षणसंभ्रमं विदध्यात्तस्यहृतैपभ्रपत्राक्षि॥ ९॥ कुर्याद्व्यये विवादं=
तसंबंधे तदा जनन्यासौ॥ सुहृदां कार्ये गमनं युक्ते कार्ये समुच्छित्तिः॥ १०॥ सति चाभिहारहेतावेतैः पूर्वसमाश्रिता
मुखः॥ अभिहारस्त्रीकार्याते पूर्वसर्वभावेन॥ ११॥ नायकहृते च कार्ये शिल्पिषु वैद्ये तथा महामात्रे॥ कार्यार्थं स्या
दुपहृतिरस्युपपत्तिः सुहृत्स्वहृतेः॥ १२॥ व्यसनोत्सवयोर्युक्ता कार्यं गेहेऽन्यदोहदोद्योगः॥ व्याधिः स्वेदविनाशो मि=
त्राणामत्र निर्दिष्टः॥ १३॥ विक्रमकर्म चरेदथ सामूषादेस्तथैकदेशस्य॥ नायकहृत्योद्देशाध्वंसी जो वादर्शनं तस्मै
॥ १४॥ ग्रहसंप्रति गणिकानां व्यतिकरतस्याद्विशिष्टभांडस्य॥ स्मरणं पूर्वोपहृतेरथ निःसंकीर्तनं तस्य॥ १५॥ प्र=
तिगणिकानां लाभातिशयं संश्रावयेत्तथापरतः॥ तासु च नायकनिकटे स्वापेक्षाल्लोभबाहुल्यं॥ १६॥ मूलम=
भूतं वा यतत्कथये आरुहासक्रीडा॥ मातुश्च प्रतिषेधः प्रकरस्तद्विच्छिन्नसंघाते॥ १७॥ तस्याधिनामतिशय
स्यागे वाच्या तिसादराशयया॥ नैतद्ग्रामिलिष्यति कुर्यादिति बालकस्यैवं॥ १८॥ इत्थमुपायाः कथिता=

अथाधिगमेचवीरभद्रेण॥वात्स्यायनानुसारादधिगतकामार्थतत्वेनै॥१९॥प्रकृतिविकाराद्दूयादास्यागतद
धिकदारमश्रेव॥प्रतिलोमलोकसंगादन्यथाक्का चान्यकरणात्॥२०॥आखेदाद्दूचितस्यचविस्मरणाद्वातथा
प्रतिज्ञाते॥योजयतिचान्यथातसंज्ञोक्तिस्त्रीयपक्षेषु॥२१॥अन्यत्रचैववशेतेकार्याण्यपदिश्यमित्रवर्गस्य॥क
थयतिपरिजननिकटेपूर्वयुताया:कथांचात्र॥२२॥इत्थंनिर्गतरागंज्ञात्वाप्रागेवनायकंसुतनुः॥कुर्यात्सारद्रव्यं
स्वेहस्तेतस्ययत्नेन॥२३॥तच्चगृहीतंद्रव्यंनोत्तमवर्णःप्रसह्यगृह्णीयात्॥धर्मज्ञेव्यवहारंकुर्यात्सद्योविवा
देस्य॥२४॥अल्पफलःक्लिश्नकोनिश्चितपूर्वोपकारकारीयः॥कार्योचिरस्तुयाननुतस्याव्हीकेरूपालंभः
॥२५॥निस्सारप्रतिपत्तिकनिस्सारणमाचरेत्कृतोपाया॥तदनिष्टानिविरचयेदन्यावष्टंभतोह्येषा॥२६॥निर्भोगि:
परितुष्टेभूम्यभिघातस्तथांघ्रिकमलेन॥अज्ञातविषयकथनंतज्ज्ञानेविस्मयःकुत्सा॥२७॥दर्पस्यप्रतिघातः
संरागस्सात्तथाधिकेतस्मात्॥अनपेक्षणमप्युक्तंवाक्यछलसंग्रहश्चैव॥२८॥हारोनर्मणिनर्मणिहासोव्य
पदेशालापपराधस्य॥तस्मिन्ब्रवतिकटाक्षैरीक्षणमिहपरिजनेप्रोक्तं॥२९॥ताडनमपिचसहासंनिंदाबाधःस

मानदोषाणां ॥ उद्वेगो रतह्रासे सुरतात्कृतिजघनगुप्ती च ॥ ३० ॥ नखदशनकर्मनिंदापरिरंभे स्यात्तथा पुनर्व्य-
वधिः ॥ गाग्राणां स्तव्यहं श्रांतेकार्यामनुद्योगः ॥ ३१ ॥ हासो शक्तौ शक्तौ स्तुतिविरहस्यात्तथाप्रयत्नेन ॥ सत्तो-
र्वेर्विन्यासः निद्रानिरतिस्तथा चैव ॥ ३२ ॥ उपलभ्यास्य च भाविं रचयेद्गमनं महाजनोद्देशात् ॥ अस्य क-
था विनिहस्य च गमयेद्वथ यान्यया कालं ॥ ३३ ॥ परिचर्यामनुकीर्तनमेतद्गमनं व्यलीकयोस्तद्वत् ॥ चेटिक-
यामथ नानिचमर्मकथायास्तदीयायाः ॥ ३४ ॥ परिवर्जयेच्च दर्शनमस्मिन्नभ्यागते तथा गेहे ॥ कुर्याद याच-
न मंते मोक्षं च यत्नेन ॥ ३५ ॥ कल्पः परिग्रहे खलु दत्तककथितोऽत्रसादरं ज्ञेयः ॥ इत्यनुरागविरागो-
कार्यैः शास्त्रानुसारेण ॥ ३६ ॥ गम्यः परीक्ष्य कार्यैः कृत्वा बहुधानुरंजनं रचयेत् ॥ अर्थादानमथः किल वैशिक-
मंते तथा मोक्षः ॥ ३७ ॥ नात्यर्थं सह गम्यैः कल्पेनानेन संगता भावृत्ति ॥ अर्थहरणं कुरुते स्विछ्हा वेश्या मन-
स्यस्य ॥ ३८ ॥ श्रीवीरभद्रकृतिना शास्येऽसमबाणशासनानुस्तुते ॥ वैशिकनाम्न्यधिकरणे प्रथितोध्याय-
स्तृतीयोसौ ॥ ३९ ॥ ॥ अथ यततेध्याये सौ षष्ठ चतुर्थे तिकृष्टपदुभावः ॥ यस्याः सतिवधूटीलक्षकदृष्टप्रिये-
वास्ति ॥ १ ॥ निस्वं वृत्ताप्रवृत्ते सकुंचेदिच्छतीह साप्रगुणा ॥ पूर्वं संगतिभाजी संधिं कुर्यात्प्रयत्नेन ॥ २ ॥ अवसि-

निस्सारतया त्यक्तो यदि वास्याद्यः कदर्थलाभेन॥ परयासंधाने सौ भवति नयोग्यस्तथाद्यायाः॥१॥

य

६५

65

तत्कार्यें च स्यादनुरागी चित्ततस्तथाभ्यधिकः॥ संधेर्हस्यादस्यास्यादेवं कार्यलाभो स्याः॥३॥ स्वयमपसृत्य
परत्र स्थितिमानयं निर्मितस्यकापसृतिः॥ एवं स्थलद्वयेपि स्वयमपसारसरीभवेदाद्यः॥४॥ निष्कासिता
पसारी स्थलयुगले स्यात्तथा द्वितीयोसौ॥ स्वयमपसारी पूर्वं निष्कासितनिस्सरोग्रे न्यः॥५॥ स्वयमपसृ-
त्यपरत्र स्थितिमानुक्तस्तथा चतुर्थोसौ॥ निस्सारितापसारी युगले सेव स्थितो न्यस्यात्॥६॥ संतक्यापते
स्युः कार्यवशाच्चेत्पुनः प्रविष्टाः स्युः॥ तत्राद्यो संधेयो गुणनिरपेक्षो द्वयोर्द्वयः॥७॥ स्थिरमतिशालिनि सं
धिं धनलाभाय द्वितीयके कुर्यात्॥ समयान्यादरतोये निस्सरणादर्थदो भूयात्॥८॥ आदावधिकप्रदत्तां प्रति
संधाय स्यात्तृतीयके संधिः॥ स्वयमापसृत्य स्थिमात्रतर्कयितव्यश्चतुर्थस्यात्॥१०॥ तत्र विशेषादर्शी दृष्ट्वा
स षतारसोरागात्॥ बहुदास्यति बहुविधमिह लर्के ब्धेवस्मृतः प्रथमः॥११॥ दृष्ट्वा तस्यो दोषान् गुणाबा
ल्यं विलोक्य मप्येवं॥ गुणदर्शी च सुदास्यति तर्केब्धेवद्वितीयस्स्यात्॥१२॥ बालोनेकदग्यमिहरज-
नीरागो भिसंधिमुख्यो सौ॥ यत्किंचिकारी वाज्ञाहैवं संध्यां सेधीवा॥१३॥ निस्सारितस्वयंयः परतोय

स्स्या स्वयं तथा निसृतः ॥ तर्कयितव्यः नोपिहि तर्कास्तत्र प्रदर्श्यंते ॥१४॥ अनुरागादागस्य हि बहुदास्य
ति मद्गुणैः स्फुरंछेषः ॥ भावितहृदयोन्यस्यां रमते मय्याविकांतायां ॥१५॥ निष्कासितो मयायं पूर्वमपां
गेन लां व्ययिहामां ॥ निर्यातयितुं पततं साहसवैरानुबंधं च ॥१६॥ अभियोगादाहृतमिह च सुधावि
श्वास्य साथ सौ नेतुं ॥ निर्वेष्टुं वापलते भेदे वावर्तमानेन ॥१७॥ एते विहसंधेयो यस्याकल्याणहृत्स्व
यं बुध्या ॥ कर्ताऽकल्याणस्य तु संधेयो नैव वामाभिः ॥१८॥ आनेयएव पत्नीयेन्पत्र स्यास्वयं तथासि
लिमान् ॥ निष्कासितो मयासौ पूर्वमलीकार्थतां प्राप्तः ॥१९॥ अन्यां प्रायोयत्नादानेयोसौ मया धुनेत्से
हा ॥ भेदं यास्यत्येष हि संभाषणमात्रमत्तो हि ॥२०॥ दर्शविघातं यदि वा कुर्यामेतस्य वर्तमानस्य ॥ अ
र्थागमकालोस्य हि जातास्त्थानेऽस्य संवृध्धिः ॥२१॥ लब्ध्वा वा रक्षायं दारवियुक्तस्तथा स्वतंत्रश्च ॥
अन्येन प्रतिबध्धः पित्रा भ्रात्रा वियुक्तो वा ॥२२॥ संधिं सुखाद्यमुना नायकमन्यं धनैर्युतं बहुभिः ॥
अन्योपायैः स्वशं स्ववसे संप्राप्ययिष्यामि ॥२३॥ मानक्षतिर्यया मेतस्यामेनं विकारयिष्यामि ॥=

६८

66

एतन्मित्रानुगताममुनावाभेदयिष्यामि ॥२४॥ यदि वा चलचित्तशाल्लाघवमेनं समानयिष्यामि ॥=
अभिसंधायइत्साद्या आनयनेतस्यमंतव्याः ॥२५॥ दौःशील्यं तन्मातुः कथयेयुस्तस्य पीठमर्दाद्याः ॥
निष्कासनस्य हेतुं पूर्वहृत्तरागोपि च ॥२६॥ विवशा निष्कामापि च तत्कृत्सावर्तमानसंसर्गे ॥ इति च वदेयुः कु-
रुते कुशला संधानमोधातुं ॥२७॥ तस्यास्साभिज्ञानैरेनं प्रत्याशयेयुरनुरागैः ॥ राचितोपकारयुक्तो चावि-
ज्ञानं भवेदत्र ॥२८॥ इत्थं निर्णीताइह सुकरोपायाविशीर्णसंधाने ॥ चिद्राभिघातशीर्णप्रतिमटदारोपग-
तिना ॥२९॥ पूर्वोपूर्वविधिकः श्रेयान्विज्ञातशीलरागत्वात् ॥ भवति हि ससूपचारो यस्मादित्साहुराचार्याः
॥३०॥ दुष्करसंधिः पूर्वो निर्धन इति नार्थदस्तथा तादृक् ॥ अन्यादृशास्तु रक्तको भवति सुखेनेति केप्या-
हुः ॥३१॥ पुरुषप्रकृतिस्तंत्रं रागाशागो प्रतीति केप्याहुः ॥ तेषामुकृर्षप्रति पूर्वापरज्ञानमालं स्यात् ॥३२॥
गम्यदन्यभिया अन्येभ्यो वा भवेत्तथा गम्या ॥ अभिधातस्थितिशालिनि संधाने नेति सिध्यास्ते ॥३३
संसर्गादन्यस्य हि भीतो नैवेक्षते व्यलीकानि ॥ दूतांतरानुयाते नुद्याकुशलो यस्यात्तथा पुरुषः ॥३४

संसृष्टा यदि तेन स्याद्देषा चारुवारवामाक्षी॥ संसृष्टः पूर्वं किल कालैरिह वंचनीयः स्यात्॥३५॥ अतिसक्तः पुरु=
षो यदि भयतो बहुदेयदानशीलः स्यात्॥ स्तुतिरत्रासक्ते स्यात्साक्ते कार्यस्तथाभिभवः॥३६॥ एवं वमानाहानिः सक्तं
नेव सृजेत्तथा चैव॥ यदि शक्तश्च वशी स्यात्तस्योक्त्यां प्राप्नुयादन्यं॥३७॥ अर्थमुपादायास्मात्सक्तस्यैवानुरंजनं=
कुर्यात्॥ आयतिदृष्टिरिहादौ तद्वलीताचलाल्ले च॥३८॥ सौहार्दं च विरचये संधानं सा विशीर्णपुंसो हि॥ इत्थं रचि
तो यत्नाद्विधिरिह शीर्णस्य संधाने॥३९॥ श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽस्मिन्बाणशासनानुसृते॥ वैशिकनाम्न्य
धिकरणे सार्थो रचितश्चतुर्थोऽसौ॥४०॥ वैशिकाधिकरणपंचममध्यायं साधुसार्थकीकृत्य॥ वात्स्यायनानुरागा=
द्यतते श्रीवीरभद्रोऽसौ॥१॥ बाहुल्ये गम्यानां बहुधनलाभे तथा तेभ्यः स्यात्॥ नेकस्मिंतस्यात्स्वचिरुचितार्थी
स्वदृचिश्चेत्स्यात्॥२॥ देशं कालं च स्थितिमतगुणगणमालम्ब्य वेक्ष्य सौभाग्यं॥ अन्याभ्योऽतिशयाद्दिवरात्रौ=
संवर्तयेदर्घं॥३॥ गम्ये दूताः प्रेष्यास्तत्प्रतिबध्यास्तथा स्वयं प्रेष्याः॥ एकत्रापि च गच्छेल्लाभातिशये विहा
यान्या॥४॥ कल्पान्परिग्रहो त्वयनुकुर्याद्दथ योगपद्ये तु॥ उभयोर्लाभे तुल्ये विनिगमनं वांछितद्रव्ये॥५॥

६६

67

इत्येके आच्यार्यो भवति हि रण्यं विशिष्ट मन्येभ्यः॥ वात्स्यायन इति कथयति तन्मूलं सर्वमूलवृं॥६॥ अप्र
त्यादेयतया यदि च भवेन्न चैव सा जात्यं॥ तत्र विशेषोऽज्ञेयो व्यक्तिकृत स्वर्णरूप्यादौ॥७॥ यदि च न तत्र विशेषो
जातिकृतो व्यक्तिसंभवो वापि॥ मित्रालि पाति गुणतस्तत्र विशेषोऽथवा प्रीतेः॥८॥ भवति विशिष्टो रागी त्यागि-
न इति केचिदाहुराचार्याः॥ लुब्धो रागी त्यजति हि न तु दाता निर्ममो द्रव्ये॥९॥ तस्मान्नैष विशेषो वात्स्यायन संम
तस्ततो ज्ञेयः॥ अथ नाध्वनि निविशेषो मत इह सर्वस्य संमत्या॥१०॥ त्यागि प्रयोजनकृतोः श्रेयानयनो मते तु
केषांचित्॥ एतस्य तु नयतो सौकृतकृत्यस्तावता भूयान्॥११॥ त्यागीति पूर्वदानं नैव विचारेषु निर्ममः स्मरति॥
आत्ययिके हृत्कृतः खलु तत्र विशेषो मुनेरस्य॥१२॥ त्यागी श्रेयान्पतितः कैश्चिद्विबुधैः कृतज्ञतो लोके॥ तत्र त्या
गी दृष्ट्वा दोषं पूर्वश्रमादर्शी॥१३॥ स्मरति तु पूर्वं विरचितं यः स्यात्कृतविज्ञतापरिख्याताः॥ आयतितो त्र विशेष-
स्तस्माद्वात्स्यायनः प्राह॥१४॥ अर्थागमस्तु मुख्यो मित्रोक्ते रेव नैव केषांचित्॥ अर्थागमस्तु सुलभो भोन नु
मित्रं के नैवैताश॥१५॥ अनिपातिनो विशेषं तत्र च वात्स्यायनो मुनिः प्राह॥ अनुनीय मित्रमत्र चला दृगिहा

र्थस्तु संग्राह्यः ॥१६॥ अर्थागमो न मुख्योऽनर्थप्रतिघाततो मुनेरिष्टः ॥ अर्थः परिमितभावो तादृगनर्थस्सदृक्षा
पि ॥१७॥ ज्ञेयस्तत्र विशेषो गुरुलाघवतस्तथा द्वयोरनयोः ॥ संशयनिश्चययोः तेन विशेषः परिच्छिन्नः ॥१८॥ देव
कुलारामादेः करणं दानं तथा परद्वारा ॥ लघ्व्ययसहिष्णुपुरतो वस्वादानं च धर्माय ॥१९॥ उत्तमगणिकानमिह
लाभातिशयो यमादराक्कथितः ॥ रूपाजीवानामथ लाभातिशयं प्रवक्ष्यामः ॥२०॥ सर्वांगालंकारः करणं रुचिरं त
था गृहमप्रमृतेः ॥ भांडैर्बहुभिर्द्रव्यैस्तद्वत्परिचारकैश्चैव ॥२१॥ उज्ज्वलपरिछदहंगे हे प्वथवत्तिकुंभयासीनां ॥ निर्ले
शुक्लं वासो योगस्सौगंधिकाद्येन ॥२२॥ अत्र मपक्षुध मुक्तं स्वल्पस्वगोत्रभूषणोपचयः ॥ इत्थं लाभातिशयो-
ज्ञातव्यस्सर्ववेश्यानां ॥२३॥ लाभाने वतु नियतावेवम्याद्दशाकालरागादेः ॥ कासामपीह तासां वास्यापन-
भाविते नैतत्तु ॥२४॥ अत्र वरणार्थसक्तं चाप्यन्यतस्तथाहर्तुं ॥ हर्तुं लाभं तस्याः स्वस्वच्छलहृद्ध्यादिकर्तुंवा ॥२५
हंतुमनर्थं स्वस्य च सक्तस्यान्यस्य चापि दोषार्थं ॥ उपकारास्मृतिशीलापदि वावैरं समाश्रित्य ॥२६॥ इत्थं स
मंगलबुद्धिर्धनमल्पं साधुसोररिकुर्यात् ॥ न धनं गृह्णीयाद्दपितेनानर्थप्रतीघाते ॥२७॥ स्वच्छेनमन्यनिरत

६८

68

स्यामहमेववाव्रजेत्परतः॥ धननाशोस्य भवेद्द्वा पित्रादिर्वा समागच्छेत्॥२८॥ भविता स्वच्छानभ्रंशः चलचित्तस्या
स्यचिंतयिवैवं॥ गृण्हीयाद्धरितं वसु वस्त्रादानैकनिष्ठास्या॥२९॥ दृष्ट्वाधिके गतधरा ये ये वा राजादिवश्यसर्वा
र्थाः॥ दूरादेव विसर्ज्यास्तत्संगे कायतिस्तासां॥३०॥ अर्थानर्थौ येषां गमनागमनप्रयुक्तमर्थादो॥ बहुदानं स्वः
ल्पेपि चेत्सप्रेमाणां तान्यथा गच्छेच्च॥३१॥ श्रीवीरभद्रकृतिना शास्त्रेऽसमबाणशासनानुसृते॥ वैशिकनाम्न्य
धिकरणे सार्थोभूद्वै पंचमोध्यायः॥३२॥ षष्ठाधिकरणं षष्ठं कर्तुं समुद्यमं करुते॥ श्रीवीरभद्रसुकृती बुग
रिष्ठो विशिष्टेषु॥१॥ अनुबध्नंत्यपार्था आचरिताः क्वाप्यनर्थसंदर्शी॥ निपुणैरनुसंधेया अनुबंधास्तं त्रयास्ते
षां॥२॥ दौर्बल्यात्तेबुध्येरतिरागान्नादर्शात्तथामानात्॥ अतिदंभाद्लिहर्षादार्जयतस्तं ततश्च विश्वासा
त्॥३॥ अतिरोषादतिशायितात्तथाप्रसादान्मदेद्रवाश्चैव॥ साहसतो दैवादपि भवति यदस्त्वावरोऽन
र्थः॥४॥ तेषां फलं निशामय निष्फलतास्याकृतव्ययस्यापि॥ पातनके शानच्छेदो स्याद्दैकल्पं तथांगः
स्य॥५॥ आपतिभंगोऽधस्य च भवति निवृत्तिर्भविष्यतस्तद्वत्॥ आर्तस्य च निस्सरणं पारुष्यं गम्य
नाशश्च॥६॥ आदित एव निवृत्तिः कर्तव्यैषामनर्थजातानां॥ एवं विविच्य बोधादुचितापेक्षार्धभूयि

छे ॥७॥ अर्थो धर्मः कामः कथितोऽसावर्थवर्गभेदस्तु ॥ द्विवाधर्मानथानाहुरनर्थस्य भेदांस्तु ॥८॥ एकस्मिं-
न्क्रियमाणे स्यादनुबंधः परस्य सिध्धिस्तु ॥ संदिग्धे फललाभे स्यादथवा नेति संदेहः ॥९॥ शुध्धसंकीर्णः ख-
लु भूपादे बोधवैवजात स्यात् ॥ एकस्मिन् क्रियमाणे सुगमोत्पत्तौ द्विधा योगः ॥१०॥ उत्पत्तौ तु समंताच्छास्त्रे-
योगस्समं ततः कथितः ॥ एवामुदाहृतिः खलु कार्या ग्रंथक्रमेणैव ॥११॥ अर्थस्त्रिवर्ग उक्तस्तद्विपरीतो भ-
वेदनर्थस्तु ॥ यस्य शुभस्य प्राप्तौ ग्रहणीयत्वं धनाप्राप्तिः ॥१२॥ प्रार्थनमन्येषां स्यात्रन्नाम चागमाय-
तितद्व ॥ कामागमानुसारात्कथितोऽर्थार्थबंधोऽसौ ॥१३॥ यत्र च केवललाभः स्यादर्थस्याभिगमनतस्मा-
त्र ॥ अर्थोगतानुबंधः सोयं कथितो विचारेण ॥१४॥ अन्यार्थग्रहणे खलु लीलापत्नीः परिक्षयो यत्र ॥
आत्तस्याध विनिसृतिरभिगमनं लोकनिंद्यादेः ॥१५॥ अप्रतिमंगकद्वेनार्थोनर्थश्च बंधद्धकथितः ॥
स्वेनं व्यपेतगमने फलदेनर्थोर्थसंबंधः ॥१६॥ स्वेन व्ययेन गमनेऽफलदेनर्थोर्थसंगसंहीनः ॥ स्वेन
व्ययेन गमनेऽफलदेनर्थेस स्वेन संबंधः ॥१७॥ एवमिहार्थे योगो ज्ञेयः कामेन चैव धर्मेण ॥ काम

६९

69

स्यकामयोगः धर्मस्यापि ध्यमाज्ञेयाः ॥१८॥ परितोषितोपि द्याच्च दिवानेस्यर्थसंशयः कथितः ॥ अर्थं
परित्यजंस्याधर्मसौमें धर्मसंदेहः ॥१९॥ अर्थमभीष्टं दृष्ट्वा क्षुद्रे कामस्यकामसंदेहः ॥ क्षुद्रोनर्थं कुर्पीद्य
विवानेत्यत्र संदेहः ॥२०॥ सक्तोसोपं चर्वमायां तेनात्रपातकोत्पत्तिः ॥ भूयादथवानेतिहि संदेहस्या
दधर्मस्य ॥२१॥ रागाविवक्षयार्थं दृष्ट्वा दूषोतु संशयो दूषे ॥ इति कथितास्संदेहाः शुध्धाः कामानुसारेण
॥२२॥ अथ संकीर्णविशेषान्संदेहेत्र प्रकाशितान्ब्रूमः ॥ अर्थोनर्थो वा वा स्यादित्यादिस्संशयस्तादृक् ॥२३॥
अर्थः पराभिगमने संहर्षश्शोकपलेतथा सक्तान् ॥ यत्रासौ कथितोर्थोविज्ञैरुभयत्र निश्चित्य ॥२४॥ स्वेनका
येन गमनं भरतस्सक्ताच्च वित्तनाशः स्यात् ॥ एष उभयतोनर्थः कथितः शास्त्रानुसारेण ॥२५॥ परतस्स
क्ताचैवं यदि भूयादर्थलाभसंदेहः ॥ एष उभयतः कथितः संदेहोर्थे विचारेण ॥२६॥ व्ययवति पराभिगम
ने जातविरोधस्तथा पुमान्पूर्वः ॥ कोवा स्यादपकारी न वेति संदेह एकस्तु ॥२७॥ सक्तोपि स्वप्रवृत्तिं प्रत्याद
स्यति न वेति वाच्यस्यात् ॥ एषोनर्थ उभयतः संदेहश्शास्त्रदृष्ट्या स्यात् ॥२८॥ निजदासिकैरूरूयतो यो
गाएवं पुराविनिर्णीताः ॥ अथ बाभ्रवीयदृष्ट्या योगानुभयग वक्ष्यामः ॥२९॥ अभिगमने परतोर्थः स

कानर्थस्तु संगमानुदये॥ अर्थउभयतः कथितः प्रथितो सौ कामशास्त्रेषु॥३०॥ अभिगमैर्नेव्ययभू
मानभिगमनेनर्थसंक्रमश्च महान्॥ एषउभयतोनर्थः कथितः प्रथितश्च तत्रैव॥३१॥ अभिगमनानभि
गमनेयत्रस्त्रीकृत्यपूर्वतः परतः॥ स्यादर्थसंशीतिः स्यादुभयत्र नात्र संदेहः॥३२॥ प्रसादास्यतिपूर्वः परग
मनेवातथानवेत्येवं॥ परतोगमनेनर्थसंदेहात्तादृशोनर्थः॥३३॥ प्रचुरानर्थः परतः परतस्यादर्थसंशयः
प्रभवः॥ अर्थः परतोनर्थः संदिग्धस्यात्तथापरतः॥३४॥ परतोनर्थः प्रचुरः परतोनर्थस्यसंशयः प्रचु
रः॥ परतोनर्थः प्रचुरस्स्यात्परतोर्थस्याथसंदेहः॥३५॥ संदेहः क्वचिदर्थे क्वापितथानर्थसंशयोभवति
इत्येवं कथिताष्षड्योगाः सांकर्यतोमुनिना॥३६॥ रीत्यानयैव कामेतद्वार्थेमेवचारु जानीयात्॥ योगानु
भयत्रासौ परिशीलितकामशास्त्रार्थः॥३७॥ एतेषु यत्र भूयान्नार्थोनर्थस्यवाधिकाहानिः॥ तत्रविमृ
श्यनहायैः कुर्यादेवांप्रयोगं हि॥३८॥ संभूयचयामेका गच्छेत्सेवापरिग्रहो गोष्ठ्या॥ ताश्चैवासानंदं कुर्याद
र्थः क्वचित्संगे॥३९॥ सुवसंतादिषुपूर्णायोऽमुं कुर्यान्मनोरथं मेघ॥ तां यास्यति मुक्तिं मा शारदः कारयेदेनां

॥८०॥ संहर्षमथ च जातिं गमनं कार्यासिरक्षयेत्तेषां॥ यासंमथितस्तेषां भवतिहि गोष्ठीवशीभावं॥८१॥ एकत्रार्थमनर्थस्सर्वत्रस्यात्प्रधान्यथाभावः॥ अथवानर्थः परितोधयतोर्थस्यात्प्रधार्थेन॥८२॥ एवं योज्याऽर्थेऽनर्थेसंशीतयोः यथापूर्वं॥ एवांकीर्णहं धर्मे कामे च सर्वतोयोगः॥८३॥ वास्यापनस्य चरितं परिशीलयतां प्रयत्नजातेन॥ श्रीवीरभद्रकृतिना कथिता अर्थानुबंधानाः॥८४॥ परिचारका च कुलटा स्वैरिण्यथ कुंभदासिका च नटीरूपाजीवा गणिका शिल्पकृदाद्याद्यं किनोवेश्याः॥८५॥ सर्वासां तु सहायागम्यावास्यार्जितानुरूप्येण॥ अनुरंजनादिरुक्तोपश्चानर्थानुबंधांतः॥८६॥ धत्यर्थास्तु पुंसां सोयेन च नार्थस्तथा चरत्यर्थाः॥ रागस्यार्थप्राधान्याद्योषियोगस्ततः कथितः॥८७॥ नार्यो नागरिका अपि तद्वदिहार्थेनताश्च लोकेन॥ रागः पूर्वं कथितो वेश्यायोगस्तु तत्सरतः॥८८॥ श्रीवीरभद्रकृतिनाशास्त्रेऽसमबाणशासनानुसृते॥ वैशिकनाम्न्यधिकरणे षष्ठोध्यायः कृतः स्सांगः॥८९॥ ॥ऐपनिषदिकं सप्तममधिकरणं कामशास्त्रसर्वस्वं॥ व्याख्याति विश्वविदितो विमलयशा वीरभद्राख्यः॥१॥ अत्राध्यायंद्वितयं सुभगंकरणं

तथावशीकरणं॥योगाहृद्याः कथिताः प्रथमाध्यायेतद्दीपेतु॥२॥क्षतरागस्यानयनंरध्यौविधयोविच
त्रयोगाश्च॥ऐपनिषदिद्वितीयेअथर्विद्याप्यनेनोक्तः॥३॥अध्यायार्थविभागंकृत्वेध्यं वीरभद्रभूपालः॥
ऐपनिषदिकप्रथमंप्रथितार्थंयत्नतःकुरुते॥४॥व्याख्यातंस्मरसूत्रंविदिभिरथोक्तैस्तथाप्यभिप्रेतान्॥
अप्राप्नुवन्निहार्थानौपनिषदिकेयतोभूयात्॥५॥त्यागगुणौवयसासहरूपंसुभगंकरंस्मृतंशास्त्रे॥एतत्स
हजंप्रोक्तंप्रत्येकंकामशास्त्रेषु॥६॥नालीसकुष्ठसगरैःसुभगंकरणंहिलेपनंभवति॥एतैरेवसुपिष्टैर्वर्ति
लिप्ताक्षतैन॥७॥साधितमंजनमुक्तंसुभगंकरणंद्वितीयमत्रैव॥उत्पलपत्रकुरंटैःसारिवपाचाधत्रो
धघ्या॥८॥सहदेवयाचसिध्यंतैलंतादृग्विधःस्मृतोऽभ्यंगः॥मालाश्चतेनयुक्ताःसुभगत्वंप्रापयंत्यास्तु॥
॥९॥पद्मोत्पलमथशोषितमिहयुक्तंनागकेसरैस्त्रुब्धैः॥चूर्णंमधुघृतयोगादवलीढंतादृशंभवति॥१०॥
तानिचगरतमालैस्तालीसैश्चैवचारुयुक्तानि॥अनुलिप्यहेमघटितकमक्षितरक्षोमयूरस्य॥११॥
दक्षिणहस्तेघृतमिहसुभगंकरणंपरंमतंलोके॥विद्यातंत्राविद्यायोगादिहयोवनेरुचिरां॥१२॥मासंसं

वत्सरमथ परतस्तां धारयेद्दिमामुचितं ॥ मत्साबाल्यमथतो लालसभूतेषु गम्येषु ॥ १३ ॥ योऽस्यास्संहर्षादिह ब-
हुवसु दद्यात्तदीयतां तस्याः ॥ कुर्यादितीह कथितः सौभाग्यवर्धनोपायः ॥ १४ ॥ गणिकायैव नदर्यादुहितुः
शीलादिचारुनंवीक्ष्य ॥ एतध्यनेनदेयां कथयहास्छापयेद्देवं ॥ १५ ॥ सा खलु मातुरविदिता नागरिकाणां
सुतैर्महाधनिभिः ॥ प्रीत्यतिशयं विदध्याद्दृष्टिर्गंधर्वशालादौ ॥ १६ ॥ तावद्धातुस्तस्य तु सा पाणिं ग्राहयेत्त
तस्तस्याः ॥ ब्रूयात्तावदलाभे स्त्रीयं वस्त्वप्यतः ॥ १७ ॥ प्रछन्नं वा तैस्सह संयोगं स्वयमजानतीभूत्वा ॥ स्च
पित्राधत्ताद्धर्मस्थेषु त्रकाशनं कुर्यात् ॥ १८ ॥ मोचितकन्याभावां मनसिज सूत्रग्रहात्तथा कुशलां ॥ अ
भ्यासिके च योगे निपुणां कन्यां स्वकीयेषु ॥ १९ ॥ सख्यावादास्या वा सुभगामेनामव्वासुजं स्येताः ॥ इसुप
चाराः कथिताः केचिच्छास्त्रानुसारेण ॥ २० ॥ पाणिग्रहणविधातुर्वेश्याकन्यास्तु वत्सरं वश्याः ॥ पुध्वंतस्मा
स्माकाल्लाकुथितः किलकामचारोस्याः ॥ २१ ॥ तस्मिन्नप्यथ कालेयस्यां राजां वसौहि साक्षेपः ॥ तस्या
मन्यानूहित्वा यायादित्येव शास्त्रार्थः ॥ २२ ॥ इति वेश्यापाणिग्रहमाह स सौभाग्यवर्धनं वीरः ॥ एतेन व्या

ख्याता कन्या रंगोपजीवस्य ॥२३॥ उपकुर्यादेषां यः सातिशयं चारुतौर्यकत्रितये ॥ तस्मै दद्यादेनां यस्स्याद्रंगो
पजीवी तु ॥२४॥ सुभगंकरणान्येवं पाणिग्रहणानि पण्यकन्यानां ॥ उक्ता राजकुमारः संप्रति यततेशीभावे ॥२५
कनकणामरिचानां माक्षिकमिश्रेण चानुपूर्व्येण ॥ लिप्तध्वजस्य पुंसः संसर्गस्याद्वशीकरणं ॥२५॥ नातोद्रां
तद्दलानि हिमृत निर्माल्यं कलापिना मस्थि ॥ संचूर्णितमवचूर्णेन विधिना नारीवशीकरणं ॥२६॥ मंडलकर्ण्या
श्चूर्णं मधुसक्तं स्वयं प्रमीतायाः ॥ स्नानादिह सामलेकं कथितं परमं वशीकरणं ॥२८॥ वज्रस्नुह्याः खंडे हृद्या
खलु चारुगंडकस्याथ ॥ चूर्णैर्गंधकशिलयोरभ्यक्तैः सप्तकृत्वस्तु ॥२९॥ संशोष्य चूर्णयित्वा मधुना लिप्तध्व
जस्य संयोगः ॥ पिकक्वौसौ सत्या अपि शास्त्रे परमो वशीकारः ॥३०॥ हृहेते चचधूमं रात्रौ तद्ध्योमसंगसछन्नं ॥
सौवर्णं चंद्रमसं दर्शयति स्फुटं शास्त्रे ॥३१॥ वानरपुरीषमिश्रैरते यैमिव किरेदसौ कन्यां ॥ नान्यस्तामि
हल्लभते यह शातेनापि संयुक्तः ॥३२॥ खंडान्यथचवचायाः लिप्तान्याम्रोम्दवैः सूमैल्लैः ॥ उक्तौर्यसिंश
पायाः स्कंधे संस्थापयेद्धवं ॥३३॥ उक्तौर्यपंचहस्तं तनुशाकलानीह खदिरसारस्य ॥ स्कमपंतेषामासो

७२

आचक्षतेनुलेपनमेतत्खलु देवकामनाम्नेह ॥ एष च परमः प्रोक्तः शास्त्रउपायो वशीकरणे ॥ ३४ ॥ उक्रीय
पंचरक्षं तनुशकालानीह खदिरसारस्य ॥ स्थापं तेवा मासादये तद्दुग्धभांजि स्युः ॥ ३५ ॥ अनुलेपन
मिदमुक्तं शास्त्रे गंधर्वकांतनाम्नेह ॥ आचक्षते च परमं वशीकरणं कामशास्त्रज्ञाः ॥ ३६ ॥ सहकारतैलमि-
श्राः तगरविमिश्राः प्रियंगवश्चैव ॥ उक्रीय नागकेसरमयनविनिहतास्ततोपहेताः ॥ ३७ ॥ अनुलेपनम
मिदमुक्तं वशीकरणं नागकांतनाम्नेह ॥ समशैलांजनसहितं पुण्यं वशदं च चक्षुष्यं ॥ ३८ ॥ उष्ट्रस्यास्थि
रसेन च भावितदग्धं हि भृंगराजस्य ॥ उष्ट्राख्यांजनिकास्यां मृतगेहस्थ्याद सौर्दस्थं ॥ ३९ ॥ एतन्नाख्यातं
मासश्येनोरगाशिनामस्थ्नां ॥ अंजनमिध्धमुदीरितमिदमिह वशदं वीरभद्रेण ॥ ४० ॥ यानं सशर्करस्य
च वस्तोरगसिध्धमु      स्य ॥ उक्तो वृषहयोगो वात्स्यायनकामशास्त्रेषु ॥ ४१ ॥ क्षीरेणाच सहपानमवलि
विदार्यास्तथा सगुलायाः ॥ लादकू क्षीरिकया सहपानं क्षीरस्य चैतादृक् ॥ ४२ ॥ पयसा शार्करेण हि शृं
गाटककसेरूचारुमधुकानि ॥ पिष्टानि साधु रूहासहितानि क्षीरका कोल्प ॥ ४३ ॥ मंदानिलेन पक्काघृ

72

तमधे यावदर्थभोजेस्य॥ भवति समर्थः पुरुषोऽनंताभिः स्त्रीभि रांसगे॥४४॥ अंडरसैश्चटकानां निष्कु
षति लमाषवनं विधायेह॥ गोधूममाषचूर्णं निजगुप्तायाः फलेचैव॥४५॥ शृंगाटकं कसेरूक्षीरेणाज्ये
न चेदमर्धितया॥ पायसमेतैः पक्कं भुंक्त्वा हेषवद्द्रवेत् स्त्रीषु॥४६॥ क्षीरेणैव विदार्याः मोरध्या थोपि पालः
बीजानां॥ पाने स्त्रीषु बहुविधं पुरुषस्सामर्थ्यमाप्नोति॥४७॥ निजगुप्तया विदार्या शर्करया चाथ सर्पि
षा मधुना॥ गोधूमचूर्णरचितां भुक्त्वा स्यात्पोलिकां शास्त्तः॥४८॥ चटकरसैस्संसिध्यांतं तंदुलतः पाय
सं विनिर्वर्त्य॥ मधुनाज्येन च भुक्तं सूते संभोगसामर्थ्यं॥४९॥ मध्वाज्यशर्कराणां मधुकस्याथ द्विकं
द्विकं हि फलं॥ कर्षैराम मधुरसायाः पयसः प्रस्थेन चैवेह॥५०॥ अमृतमिदं हि षडंगं मेध्यं वृष्यं प्रयुक्त
मायुष्यं॥ पुष्करसं च निगदितं वात्स्यायन वीरभद्राभ्यां॥५१॥ छागघृतं गोक्षीरं कल्कं मधुकस्य चैव पि
प्पल्याः॥ पक्कं सह च कषायैर्गुड्रा भीरुश्वदंष्ट्राणां॥५२॥ पुष्पारंभे प्राशनमन्वहमेतस्य वृष्यमा
युष्यं॥ मेध्ययुक्तरसं ननुकथितं श्रीवीरभद्रेण॥५३॥ वधुरा श्रीपर्णीफलमथ च समीरुः तथाश्व
दंष्ट्रारव्यां॥ आप्रहृतिनी ठपक्वा कथितो नीरश्च तुर्भागः॥५४॥ पुष्पारंभणमस्य प्राशनमुक्तं दिने

७३
73

दिने प्रातः॥ मेध्यं युक्तरसं ननु दृष्यं चैवाथ चायुष्यं॥५५॥ यवचूर्णसमभागं युक्तं चूर्णैस्तथाश्वदंष्ट्रायाः।
पूपलिकामश्नीयाद् दुग्धं पायेदन्वहं प्रातः॥५६॥ यवचूर्णसमभागं युक्तं चूर्णैस्तथाश्वदंष्ट्रायाः॥ एतन्मे
ध्यमुदाहृतमायुष्यं दृष्यमथ च युक्तरसं॥[illegible] श्रीवीरभद्रक्षितिना नाना शास्त्राणि संवीक्ष्य॥५७॥
आयुर्वेदाद् देशाद् दिव्यात्तंत्राख्यतास्तवाकेभ्यः॥ योगा एते ज्ञेयाः प्रीतेः प्रीतिप्रदा नित्यं॥५८॥ अनुचिद्व
युतानिह जीवाद्यान क्षमास्तथा नैव॥ संदिग्धानुपयुंज्याद् देहश्चैर्यं प्रदांश्चैव॥५९॥ ब्राह्मणसुहृ
दभिनंदितमिह शिष्टैर्यद्यनंदितं नैव॥ मंगल्यपथ्यमवेद्यत्तद्बोक्तव्यं सुखेशक्तं॥६०॥ श्रीवीरभद्रक्षि
तिना शास्त्रे समवासनास्त्रासनानुस्मुते॥ औपनिषदाधिकरणे प्रथमोध्यायः कृतस्सार्थः॥६१॥ ।
औपनिषदद्वितीयं दोर्द्वयितादैत चारितद्वैतः॥ श्रीवीरभद्रनामाकामागमनिर्णये तनुते॥१॥ योजरंज
यितुमशक्तो भवति हि चंडस्फुरत्स्मरावेगात्॥ संतनु यासतु योगानुक्त्वाध्यायनेनेह॥२॥ करम
र्दनमारचयेत्संबाधस्येह पूर्वमादरतः॥ रत्यारंभं कुर्यादस्या रसलाभकालेषु॥३॥ श्रांतार्तयोरथा

पिचचंडेवेगेतथाचवयसोपि॥आख्यातमौपरिष्टकमानयुनंनष्टरागमेगस्य॥४॥अथवायद्द्रव्यापि
हियोज्यान्यत्रेतिकाममार्गज्ञाः॥तानिचदृष्टतयानतुकर्मसहिष्णुनिगदितानि॥५॥हेमरजतकाला
यसदशानगवल्लताम्रसाध्यानि॥आपुससीसमयानिचमृदुशीतानिहिनाम्नाहुः॥६॥एतद्धिबाभ्रवीयाःवाः
त्स्यायनसंमतेतुतत्साम्यान्॥ध्वजमानांतरयुक्तंबिंदुभिरधिकैःकठोरान्तं॥७॥एतेद्वेसंघाटीत्रिप्रभृतिस्या
च्चूडकंक्रमतः॥ललितकामेकामिहवाव्यसनैरावेष्टितांकुर्यात्॥८॥कथितोयमेकचूडःकंचुकमथजा
लकस्त्वनूपाख्यं॥खुरयुग्मकछिद्रंध्रःस्थूलोप्यथकर्कशःकथितः॥९॥चुंक्रोदृषयागुडिकयायुक्तोम
नेनयोषितःकथ्यां॥नालकमलाचुकस्यचतैलाद्यैर्भावितोवेणुः॥१०॥अ॰पविध्ययोगनिचयाइत्स
ध्याशास्त्रदृष्टितस्सुलभाः॥अपविध्याव्यवहाराव्यथनंनुदाक्षिण्यात्सानां॥११॥व्याधनहतौतुविनाशः
संभावितइतिनोदितस्तथास्पष्टः॥श्रीवात्स्यायनमुनिनातद्दृष्टीवीरभद्रेण॥१२॥हयगंधाशैवालैर्बृह
लीफलसचरकंदसंघातैः॥माहिषनवनीतेनचनीलद्विपकर्षवज्ररसैः॥१३॥एकैकेनतुमर्दनमिहव

र्धनं विनिर्दिष्टं॥ एतैरेव कषायैः पक्वे तैले तु षण्मास्यं॥१४॥ बृहतीफलरससहितं बीजं त्रपुसस्य दाडिम
स्यापि॥ अपि हस्तकर्णकेदः पक्वो मृध्वग्निना तैले॥१५॥ परिमर्दनपरिषेकौ रोध्रकषायौ विकल्पतः
कथितौ॥ अवबुध्यो नेत्याथ्यानाप्तेभ्यो वर्धने योगान्॥१६॥ स्वर्कटकहूलपूर्णैः पूर्णवालांगलाजटामि
श्रैः॥ वानरपुरीषसहितैः कीर्णे नो वान्यकामा स्यात्॥१७॥ सोमलताधवनुह्मीभृंगोलोहोपजीविका
चैव॥ चूर्णैरतेषामिह सहचतथाव्याभिघातस्स्यात्॥१८॥ जंबूफलसाररसतो नियमेनाथ तद्धनं रचि
तं॥ अनुलिप्ते संबाधो गमनाद्रागो विमर्दस्स्यात्॥१९॥ चूर्णित गोपालिकया बहुयादिकयाथ जिंबी क्लि
काचूर्णैः॥ माहिषलक्षविमिश्रैरचितल्मानक्रियायास्तु॥२०॥ नीपापूतककुसुमैर्जंबूकुसुमैरथा
पि संयुक्तैः॥ अनुलेपनं प्रतनु लेदौर्भाग्यं तसंजनश्चैव॥२१॥ आदरहतः प्रलेपः फलतः किलसाधु
कोकिलाक्षस्य॥ हस्तिन्यास्संतनुते संहतिमिह चैकरात्रं हि॥२२॥ सर्षपसुगंधयोगानूपद्योन्म
लकंदचारुचूर्णानि॥ पिष्टानि सह च मधुनालेपे मृग्य विशालं हि॥२३॥ आमलकानि शुभानि तु

बहुपदिकां च तगरं कुष्ठं हरितालमथ त्रिलीचैव॥ एतद्दक्षितबर्हिणः स्पृशति पुरीवेणालिप्तस्तु॥३२॥

भावनमासान्च लाजाफलतः॥ सोमार्कयोश्च दुग्धैस्तु हुयात् क्षीरैस्तथा निपुणं॥२४॥ केतीकरणमिदं स्या
केशानां साधु भाषितं मुनिभिः॥ प्रसापनयनमधोक्तं कथयामास्तन्मंते नैव॥२५॥ यदयत्तिकाकुटजयोबीजै
मूलैश्च सूक्ष्मपर्णीनां॥ गिरिकर्णिपाचैवं स्नानं तादृग्विनिर्दिष्टं॥२६॥ अभ्यंगः दुग्धी दूतिरेतैरेवेहपक्तस्तै
स्तैः॥ क्रमतः प्रसानयाका कथितं शास्त्रानुसारेण॥२७॥ श्वेतायाश्च च मुष्कं स्वेदोयविस्तारैस्तु रसस्यात्॥ अ
लक्तकस्य योगादस्य श्वेतो धरोभवति॥२८॥ प्रसानयननिदानं तस्य च मदयंतिकादि पूर्वोक्तं॥ बहुपादिका
च कुष्ठं तगरं सुरदारु नाली च॥२९॥ एतैरूपलिप्तो योवंशः स्याद्धजकंदकैश्चैव॥ शाद्धश्रवेणादस्य हिवस्या
स्यान्नात्र संदेहः॥३०॥ दुत्तूरकफलमुक्तादध्यंवहरामहानिदोन्मादैः॥ प्रसानयनं प्रोक्तं मुक्ताज्जीर्णक्षु
डारस्य॥३१॥ हस्तो यद्वस्तु नतद्दृश्यं भवतीति चित्रयोगज्ञाः॥ क्षीराहृतहदरूं स्यादीदनत्रुणाभस्मतैला
भ्यां॥३३॥ अभयाम्रातकयोरथपिष्टा श्रवणप्रियंगुकाभिश्च॥ लिप्तमिह लोहभांडं तांम्रं स्यान्नात्र संदे
हः॥३४॥ श्रवणप्रियंगुतैलैर्निर्मोकस्याप्सपरटवस्त्रस्य॥ वर्त्यादीपास्त्रपतिकाष्ठं सर्पाहृतिंपरित॥३५॥

गोक्षीरस्य च पानं श्वेतायाः श्वेतजीववत्सायाः॥ आयुष्यं च यशस्यं तद्द्विप्रा षः प्रमुक्ताः॥३६॥
श्रीवीरभद्रकृतया वात्स्यायनसूत्रतत्त्वसंकथया॥ अवगतकामविचारो भवतु जनो निंदितादिरतः
॥३७॥ काममिवात्मात्मसयमर्थं धर्मं तथाखिललोकं॥ बुध्वा कुरुते य यामविगीतांश्च पुराणेषु
॥३८॥ श्रीवात्स्यायनमुनिरपि चक्रे यद्ब्रह्मचर्यमास्थाय॥ तदधीत्य कामशास्त्रं ये दुर्मार्गा न ते शिष्टाः
॥३९॥ वेदेषु नाभिचारा नागमविद्यासु वाममार्गाः ॥ तद्वदिहापि विगीता अर्थाः रे चिन्न दद्दोष
य॥४०॥ विदिताखिलतत्त्वा अपि सुनया नैवेह निंदिताचरणाः॥ परवस्त्वे नियतविषया दोषस्त
स्मान्न शास्त्रस्य॥४१॥ इत्यवधाय निबंधानवलोक्यासौ स्मरागमे निपुणां॥ अकृत स्फुटतत्त्वान्नि:
हि वात्स्यायनकामसूत्राणि॥४२॥ श्रीरामचंद्रनंदनवीरश्रीवीरभद्रदेवेन॥ एकार्यमतिना निर्णीतः
कामसूत्रार्थः॥४३॥ यः कर्णलिवत्सदिने पार्थेति समरेत्सवावदानेषु॥ धर्मे धर्मजरूपेन कुलतिस
हदेवलि ज्ञाने॥४४॥ शारदिंदुर्बिवगंगा स्मरहरसदृशाच्च कीर्तिचंद्रेया॥ हरफाल्गानलविषमप्रता

७८

76

पत्तापेन तेनेह॥४५॥ सत्साधिकरयामेतत्षट्त्रिंशत्सरमितस्फुरध्यायं॥ वात्स्यायनकृतशास्त्रंव्या
ख्यातं वीरभद्रेण॥४६॥ दृष्ट्वैतद्स्फुटार्थान्यपि सूत्राणीह कामशास्त्रस्य॥ बुध्वारचयत धीरो
लीलाश्चैतोन्वयोनुमताः॥४७॥ धावन्मुमिरभिदलक्ष्मीः शंभोर्वामांगमधिजायावत्॥ तावदसौ
स्मरकुतुकं ग्रंथः प्रख्यापयन्नस्तु॥४८॥ हरलोचनहरलोचनरसशशिविश्रुते समये॥ फाल्गु (१६३३)
णशुक्लप्रतिपदि पूर्णो ग्रंथः स्मरः स्मेरः॥४९॥ श्रीवीरभद्रकृतिनाशास्त्रेऽसमबाणशासनानुसृ
ते॥ औपनिषदाधिकरणे चरमोध्यायः कृतः सांगः॥५०॥ ॥कंदर्पचूडामणिनामग्रंथस्समा
प्तः॥ श्रीसीतारामपरब्रह्मणे नमः॥ श्रीकासीविश्वेश्वराअन्नपूर्णकालभैरवाय नमः॥५१॥

सं. ४८७८

[illegible]